

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

**Třebíčské panství v držbě Buriana Osovského z Doubravice
a v letech následujících (1556-1613)**

Bc. Zdeňka Krčálová

**Diplomová práce
2009**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2008/2009

Studijní program: Historické vědy
Forma: Prezenční
Obor/komb.: Kulturní dějiny (KD)

DIPLOMOVÉ PRÁCE STUDENTA

PŘEDKLÁDÁ:	ADRESA	OSOBNÍ ČÍSLO
Bc. KRČÁLOVÁ Zdeňka	Maxima Gorkého 542/13, Třebíč	H05404

NÁZEV TÉMATU ČESKY:

Třebíčské panství v držbě Buriana Osovského z Doubravice.
S přihlédnutím k dějinám města Třebíče v letech 1556 - 1613.

NÁZEV TÉMATU ANGLICKY:

Manor of Třebíč under mastery Burian Osovský z Doubravice from
1556 to 1613.

VEDOUCÍ PRÁCE:

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc. - KHV

ZÁSADY PRO VYPRACOVÁNÍ:

Prostudování literatury a pramenů k danému tématu.

Stručná osnova:

- 1, Dějiny Třebíče do doby pánů Osovských z Doubravice
- 2, Třebíčské panství za Buriana Osovského
A, Spory mezi městem a vrchností
B, Náboženské poměry
- 3, Město Třebíč
A, Vnitřní město, předměstí a městečka
B, Řemesla
- 4, Postavení poddaných
A, Rozvrstvení
B, Platy
C, Roboty
- 5, Výrobní činnost velkostatku

SEZNAM DOPORUČENÉ LITERATURY:

- MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, Urbář třebíčského panství z roku 1556 č. 131;
MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, Urbář třebíčského panství z roku 1573, č. 132.
MZA Brno, Nová sbírka, sg. G 2; Sběrka rukopisů Zemského archivu, sg. G 10; Listiny a listy Františkova muzea, sg. G 11, Cerroniho sbírka I., II, sg. 12.
SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče; AO Podklášteří; AO Nové město - předměstí Třebíče; AO Vladislav; Cech soukeníků
NA Praha, Morava, sg. 17.
KALINA, Tomáš (ed.). Moravské zemské desky 1480 - 1566. Kraj Brněnský II.
FIŠER, Rudolf - NOVÁČKOVÁ, Eva - UHLÍŘ, Jiří: Třebíč. Dějiny města I.
KROFTA, Kamil. Dějiny selského stavu.
KUBEŠ, Adolf: Některé prameny k dějepisu města Třebíče z doby pánů Osovských z Doubravice.
NIKODEM, Vilém: Dějiny města Třebíče, období 1468 - 1660.
MATĚJEK, František. Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska.

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č.121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Třebíči dne 29.3. 2009

Zdeňka Krčálová

Poděkování

Chtěla bych velmi poděkovat vedoucímu mé práce panu prof. PhDr. Petru Vorlovi, CSc. za cennou pomoc, rady a připomínky. Dále pracovníkům Státního okresního archivu Třebíč, jmenovitě paní Mgr. Jitce Padrnosové, Moravského zemského archivu a Národního archivu v Praze. Mimo to chci poděkovat svým blízkým za jejich podporu.

ANOTACE

Práce se zabývá Burianem Osovským, z Doubravice, který koupil třebíčské panství a na dlouho se tak zadlužil. Zabývá se spory měšťanů s vrchností, náboženskou otázkou, městy a městečky na třebíčském panství. Dále jsem se zabývala poddanými na třebíčském panství, feudální pozemkovou rentou a podnikáním vrchnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

Osovští z Doubravice, Třebíč, urbář, poddaní, feudální renta

TITLE

Manor of Třebíč under mastery Burian Osovský z Doubravice from 1556 to 1613.

ANNOTATION

Burian Osovský from Doubravice, this man bought an Třebíč estate and got himself into a debt for a long time. In a effort to increase his monetary incomes he broke economic privileges that the city of Třebíč had guaranteed by many patents. On the other hand as to the religion Burian Osovský was very tolerant. Next I have introduced on the basis of urbary the city of Třebíč and towns Kamenice and Vladislav. In following chapters I dealt with liege people on the Třebíč estate, feudal ground rent and feudal lord bussiness.

KEYWORDS

Osovský from Doubravice, Třebíč, Fraternal unity, liege people, feudal ground rent, feudal lord bussiness

Souhrn

Burian Osovský z Doubravice, tento pán koupil třebíčské panství a na dlouho se tak zadlužil. Ke zlepšení své finanční situace prodal majetek, který měl po svém otci a také po bratru. Prodal i několik vsí, které odedávna patřily k panství. Ve snaze zvýšit své důchody porušil hospodářské výsady, které mělo město Třebíč zaručeno mnoha privilegii. Jednalo se zvláště o právo mílové, které Burian ignoroval a hodlal vařit pivo v okruhu jedné míle. Třebíčští měšťané se v této při mnohokrát utíkali v ochranu zemského hejtmána nebo císaře. Spor o právo mílové skončil až po Burianově smrti, v době, kdy panství spravovala vdova Eliška z Lichtenburka.

Naopak co se týče náboženství, byl Burian Osovský velmi tolerantní. Spolu se svou manželkou podporoval Jednotu bratrskou a oba ji obdarovali mnoha pozemky a svobodami. Roku 1557 poslal třebíčský rektor Gall Palamed udání Ferdinandu I. ohledně působení bratrské školy v Třebíči. Škola musela být uzavřena. V době, kdy Třebíč drželi Osovští z Doubravice, téměř zmizelo katolické náboženství.

Dále jsem představila na základě urbářů město Třebíč a městečka Kamenici a Vladislav. Přiblížila jsem fungování a složení městské rady. Na příkladu několika osob jsem zde zdokumentovala nakládání se zločinci a kruté provádění práva útrpného. Purkmistr a rada města Třebíče se často obraceli na znojenské s prosbou o radu v určitém problému.

V dalších kapitolách jsem se zabývala poddanými na třebíčském panství, feudální pozemkovou rentou a podnikáním vrchnosti. V průběhu 16. století se mění postoj vrchnosti k hospodářství, rostou proto i roboty. Přesto k hlavním příjmům stále patří peněžní a naturální renta. Osedlí na třebíčském panství dávali ve srovnání s okolními panstvími nejvyšší naturální a peněžní dávky. Peněžní renta mezi lety 1556 a 1573 stoupla o jeden až dva groše. Roboty se na nejvíce zatížených vesnicích pohybovala u láníků od šesti do deseti dní v roce. Rozmach z režijních hospodářství prodělalo hlavně dvorové hospodářství.

Přínos této práce vidím v upozornění na osobu pána Buriana Osovského z Doubravice, který je spíše přehlížen ve prospěch svého syna. Také se může stát základem pro další bádání v oblasti sporů poddaných a vrchnosti. Je možno ji taktéž použít k charakteristice poddaných ve srovnání s dalšími analýzami moravských panství.

Obsah:

1. Úvod	1
2. Dějiny města Třebíče do doby pánů Osovských z Doubravice	3
3. Rod pánů Osovských z Doubravice	13
3.1. Burian Osovský z Doubravice	16
4. Vztahy mezi vrchností a měšťany	18
4.1. Spory města s vrchností	18
4.2. Náboženské poměry v Třebíči	24
5. Město s předměstími a městečky	29
5.1. Město Třebíč s předměstími a městečky Vladislaví a Kamenicí	29
5.2. Správa města Třebíče	39
5.3. Vzhled města	41
5.4. Řemesla a cechovní organizace	43
6. Poddaní na venkově	48
6.1. Osedlí zemědělci	48
6.2. Venkovská chudina	54
6.3. Feudální pozemková renta	56
6.3.1. Peněžní renta	57
6.3.2 Robotní renta	58
6.3.3. Naturální renta	62
7. Vrchnostenské hospodaření	63
7.1. Panský dvůr	66
7.2. Rybníkářství	68
7.3. Pivovarnictví	72
7.4. Mlýny	74
7.5. Lesní hospodářství	75
7.6. Ostatní podnikání	76
8. Závěr	77
9. Seznam pramenů a literatury	79
10. Přílohy	91

1. Úvod

Téma práce patří do regionálních dějin. Je zaměřeno na rod Osovských z Doubravice v době, kdy vlastnil třebíčské panství. V poslední době vzniklo na poli bádání o šlechtě mnoho vynikajících prací. Jedná se například o obsáhlé dílo Petra Maří Svět české aristokracie.¹ Dlouhodobě se bádáním o šlechtě zabývá Václav Bůžek, který se již podílel na mnoha spisech. Nazývají se Dvory velmožů s erbem růže,² Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech,³ Paměť urozenosti,⁴ Rytíři renesančních Čech,⁵ Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách⁶ či Věk urozených.⁷ Má také podíl na souborné publikaci Člověk českého raného novověku, kde je kapitola zabývající se urození. Václav Bůžek se zabývá zejména bádáním v oblasti jižních Čech a rodu Rožmberků, s nimiž je velmi dobře obeznámen. Informace se někdy v těchto dílech opakují, jinak řečené nebo v jiných souvislostech.

O Rožmbercích dále pojednává dílo Jaroslava Pánka Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance.⁸ Petr Vorel v knize Páni z Pernštejna díky důkladnému studiu pramenů poutavě zaznamenal dějiny tohoto rodu.⁹ Postupně vycházejí knihy mapující další české a moravské rody například: Bukůvkové z Bukůvky,¹⁰ Páni ze Švamberka,¹¹ Kropáčové z Krymlova,¹² Páni ze Sovince,¹³ Páni z Holštejna,¹⁴ Páni z Kravař,¹⁵ Páni z Kunštátu¹⁶ nebo Páni z Dobrušky a Opočna.¹⁷ Rodu Černínů se dotkla kniha Jaroslava Čechury.¹⁸ Z jiného pohledu je o šlechtě napsáno v dílech Marie Koldinské,¹⁹ Josefa Hrdličky²⁰ nebo Pavla

¹ MAŘA, Petr. 2004. *Svět české aristokracie (1500 – 1700)*.

² BŮŽEK, Václav– HRDLIČKA, Josef a kol. 1997. *Dvory velmožů s erbem růže*.

³ BŮŽEK, Václav. 1996. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*.

⁴ BŮŽEK, Václav. 2007. *Paměť urozenosti*.

⁵ BŮŽEK, Václav. 1995. *Rytíři renesančních Čech*.

⁶ BŮŽEK, Václav. 1989. *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*.

⁷ BŮŽEK, Václav a kol. 2002. *Věk urozených*

⁸ PÁNEK, Jaroslav. 1989. *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*.

⁹ VOREL, Petr. 1999. *Páni z Pernštejna*.

¹⁰ DOUBRAVSKÝ, Zdeněk. 2006. *Bukůvkové z Bukůvky a jejich rodinná hrobka v Postřelmově*.

¹¹ JÁNSKÝ, Jiří. 2006. *Páni ze Švamberka*.

¹² KILIÁN, Jan. 2007. *Kropáčové z Krymlova*.

¹³ PAPAŽÍK, David. 2005. *Páni ze Sovince*.

¹⁴ PAPAŽÍK, David. 2007. *Páni z Holštejna*.

¹⁵ BALETKA, Tomáš. 2003. *Páni z Kravař*.

¹⁶ PLÁČEK, Miroslav. 2006. *Páni z Kunštátu*

¹⁷ ŠANDERA, Martin. 2007. *Páni z Dobrušky a z Opočna*.

¹⁸ ČECHURA, Jaroslav. 2003. *Černínové versus Kysibelští*.

¹⁹ KOLDINSKÁ, Marie. 2004. *Každodennost renesančního aristokrata*.

²⁰ HRDLIČKA, Josef. 2000. *Hodovní stůl a dvorská společnost: Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550-1650)*.

Krále.²¹ Finanční stránku podchytil Václav Ledvinka.²² Další knihou s tématem česká šlechta v novověku je dílo Jiřího Juroka *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*.²³

Ve své práci jsem se soustředila na dobu, kdy třebíčské panství držel Burian Osovský z Doubravice a poté jeho manželka Eliška Bítovská z Lichtenburka. Tedy na léta 1556 – 1567 a okrajově zmiňuji i některé události v době poté, kdy majetek převzal Burianův syn Smil. Burian koupil třebíčské panství od Vratislava z Pernštejna a koupí se zadlužil natolik, že se ve snaze získat peníze zapletl do dlouhotrvajícího sporu s třebíčskými měšťany. Zřejmě díky své špatné pověsti i poměrně krátké době, kdy panství držel, zůstává Burian, co se týče pozornosti, ve stínu svého syna Smila. Proto jsem se na něj soustředila ve svém díle.

Dějiny města Třebíče a vsí bývalého okresu popsal František Dvorský²⁴. Velmi stručné podání dějin města od jeho vzniku do 20. století nabízí ve svém díle Vilém Nikodém²⁵. Později se k tomuto tématu vrátil a sepsal poměrně obsáhlé dějiny²⁶, které rozděluje na dva díly. Stručné dějiny Třebíče napsal také Vincenc Sameš²⁷. Z novějších děl je důležité kolektivní dílo Rudolfa Fišera, Evy Nováčkové a Jiřího Uhlíře²⁸. Jejich publikace je pro poznání dějin města Třebíče velmi přínosná. Třebíčský historik Rudolf Fišer²⁹ se ve svých dalších knihách zaměřil na období vzniku kláštera a města a působení opatů a zánikem kláštera.

Ze studií, které se týkají třebíčského panství, můžeme zmínit práci Adolfa Kubeše³⁰, která se zabývá many. Zajímavá studie však trpí některými nepřesnostmi. Kromě toho také vydal nekomentovanou studii, kde jsou uvedeny některé listiny týkající se však spíše Smila Osovského z Doubravice.³¹ Poddanské poměry na panství postihuje studie Františka Slavíka³², využívá urbářů z roku 1556, 1573 a 1629. Práce však není přehledná a také v ní najdeme některé nepřesnosti.

²¹ KRÁL, Pavel. 2004. *Smrt a pohřby české šlechty na začátku novověku*.

²² LEDVINKA, Václav. 1985. *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách*.

²³ JUROK, Jiří. 2000. *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*.

²⁴ DVORSKÝ, František. 1906. *Vlastivěda moravská II.: Třebíčský okres*.

²⁵ NIKODÉM, Vilém. 1911. *Stručné dějiny města Třebíče*.

²⁶ Tentyž. 1931. *Dějiny města Třebíče 1468–1660*.

²⁷ SAMEŠ, Vincenc. 1972–1979. *Stručné dějiny města Třebíče*.

²⁸ FIŠER, Rudolf – NOVÁČKOVÁ, Eva – UHLÍŘ, Jiří. 1978. *Třebíč: Dějiny města I*.

²⁹ FIŠER, Rudolf. 2001. *Klášter uprostřed lesa*. a FIŠER, Rudolf. 2004. *Třebíč: Z historie benediktinského opatství*.

³⁰ KUBEŠ, Adolf. Některé prameny k dějepisu města Třebíče z doby Osovských z Doubravice. In *VIII. Zpráva c. k. reálné školy 1887–1888*, s. 1–39.

³¹ Tentyž. Manové bývalého benediktinského kláštera Třebického, In *ČMM*, 26, 1902, s. 201 – 227, 365 – 431.

³² SLAVÍK, F. A. 1891. Poddanské poměry na bývalém panství třebíčském. In *ČMM* 15, 1891, s. 231 – 241, 321 – 331.

V první části práce jsem zejména v souvislosti se spory měšťanů a Buriana využila rozličné prameny. Jedná se o listiny od různých osob.³³ Neocenitelné informace jsem našla v kopiáři městské rady.³⁴ Pro studium řemesel byly podstatné cechovní řády,³⁵ které pocházejí ponejvíce z doby Smila Osovského. Zlistiňují stav, který trval už v době jeho otce. Podstatným pramenem mi byly urbáře třebíčského panství z let 1556 a 1573. První z nich vznikl z podnětu Pernštejnů, pravděpodobně jako podklad při prodeji majetku.³⁶ Druhý nechal sepsat Smil Osovský z Doubravice.³⁷ Pro srovnání jsem navíc využila brtnický urbář z roku 1570.³⁸

V druhé kapitole diplomové práce se zabývám dějinami města Třebíče od jejího vzniku až do doby Osovských z Doubravice. Třetí část je věnována obecně rodu Osovských, zejména s důrazem na majetkové přesuny. V další kapitole se zabývám sporem mezi Burianem a městem Třebíčí, který se týkal hlavně vaření piva a práva mílového, a pokračoval i po jeho smrti. Zde se vrchnost ke městu nechovala dobře, naopak velmi milostiva byla v oblasti náboženské svobody. Oddíl pátý je zaměřen na bližší poznání města a městeček a tomu je věnována první podkapitola. Ta druhá se zabývá správou města, třetí vzhledem města a poslední řemesly.

V šesté části přijdou na řadu poddaní z venkova. Jsou rozdělení na osedlé a neosedlé. Další podkapitola je věnována feudální pozemkové rentě a jejím třem částem peněžní, robotní a naturální rentě. Na základě urbářů stanovím jejich výši. Poslední úsek je pak zasvěcen vrchnostenskému hospodaření. Pojednávám o panských dvorech, ale i rybníkářství a pivovarnictví, které byly v té době oblíbeným prostředkem šlechty ke zvýšení svých příjmů. Dále se zmíním o mlýnech, lesním hospodářství a dalším podnikání. Doufám, že moje práce přispěje k ucelenému obrazu Osovských z Doubravice na třebíčském panství a stane se podkladem k dalšímu bádání.

³³ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 25, 26, 28, 29.

MZA Brno, Nová sbírka, sg. G 2, Třebíč, inv. č. 571/4.

MZA Brno, Sběrka rukopisů zemského archivu, sg. G 10, tzv. Třebíčský kodex, inv. č. 64.

NA Praha, Morava - Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 712, 724.

³⁴ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

³⁵ SOKA Třebíč, cech krejčích, č. 1, cech mlynářský, č. 1, cech mydlářský, č. 2, cech soukenický, č. 2, cech tkalcovský, č. 3.

³⁶ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁷ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

³⁸ MZA Brno, Rodinný archiv Collaltů Brtnice, sg. G 169, inv. č. I 2562, Urbář brtnického panství z roku 1570

2. Dějiny města Třebíče do doby pánů Osovských z Doubravice

Počátky města Třebíče jsou spjaty se založením benediktinského kláštera v Třebečském lese³⁹ údělnými knížaty Oldřichem Brněnským a Litoldem Znojemským roku 1101. Přemyslovská knížata založila klášter jako vyjádření síly údělných knížat v opozici k pražským Přemyslovcům. Oldřich Brněnský měl po smrti Břetislava II. podle seniorátního principu usednout na pražský stolec, nestalo se ale tak.⁴⁰ Klášter byl dostavěn roku 1104.

Kostelík sv. Benedikta vysvětil pražský biskup Heřman. V následujícím století byla vybudována v románském slohu kamenná bazilika a zasvěcena Panně Marii.⁴¹ V letech 1101 – 1104 daroval Oldřich klášteru pozemkový majetek obsahující 51 vesnic a osad⁴² a Litold 14 osad⁴³. Oldřichův syn Vratislav Brněnský přidal klášteru pravděpodobně roku 1142 dalších 5 osad⁴⁴ a jeho bratranec Konrád II. Znojemský 6 osad⁴⁵.

Po Vratislavově smrti přibyl do majetku kláštera ještě Měřín. Toto bohaté obdarování benediktinského kláštera je zaznamenáno v opisu Kosmovy kroniky, jenž vznikl ve skriptoriu kláštera. V opisu je vložena vsuvka⁴⁶, kde je zaznamenáno výše zmíněné obdarování. Třebíčské opatství bylo nejvýznamnější benediktinskou institucí u nás.

Benediktinské kláštery se hlásily k řeholi sv. Benedikta z Nursie. Benediktini patří k nejstarším mnišským řádům a do Čech se dostali jako jedni z prvních v 10. století. Základem řádu je osobní chudoba mnichů, uměřenost, mlčenlivost a věrnost klášteru, dále také poslušnost vůči opatovi a mravní čistota. Oděv benediktinů se skládá z dlouhé černé

³⁹ „*Monasterium... construximus . . . ,situm in media silva Trebencensi*“ KREJČÍK (1911: 197).

⁴⁰ FIŠER (2001: 33)

⁴¹ Pod patronát sv. Prokopa byla bazilika převedena roku 1704.

⁴² Toto jsou jména vsí, které jsme dali Bohu a svatě Marii k službám tam Bohu sloužících bratří. Ty se nazývají: Drnovice (u Vyškova) s vinicí a krčmou, Mladkovice (u Vyškova), Sedlec (u Náměště), místo v Luhu (nyní Komárov u Brna) blízko brněnského hradu svatého Benedikta, Rybník (zanikl u Starého Brna), Cahovice (nejspíše zanikly u Brna), městečko Pravlov s krčmou a mýtem, Ledkovice (u Ivančic), Oslavany, Klilohovice (neznámé), Omici (u Ivančic) s vinicí, Tetčice, Ketkovice, Zašov (zanikl u Rapotic), Rapotice u Náměště, Kvasovice (neznámé), Okarec (u Náměště), Rakov (zanikl u Okarce), Vaneč, Studenec, Koněšín s krčmami, Nesevo (neznámé), Hošťálkovice (zanikly u Třesova), Kozlany, Malešice (zanikly u Koněšína), Hrdibořice (zanikly u Koněšína), Radiměř (zanikla u Koněšína), Lhotice (neznámé), Babice (zanikly mezi Studencem a Smrkem), Smrk, Vladislav, Hostákov, Dobrotouš (zanikla u Budišova), Nárameč, Bor (zanikl mezi Rudíkovem a Trnavou), Trnava, Lubany (zanikly u Trnavy), Křižanov (zanikl mezi Budíkovými a Okřešicemi), Bezděkov (zanikl mezi Čihalínem a Červenou Lhotou, Nehradov (zanikl u Třebíče), Sokolí, Dobrkovice (zanikly u Petrovic), Čichov, Chlum, Kojetín, osmý díl z tržitiš v Brně a krčmu, sto denárů z mince ke kapli svatého Benedikta. HOSÁK (1938: 50)

⁴³ Jednalo se o: Výčapy, Kracovice, Střítež, Stařeč, Raškovice, Pozdátky, Okrašovice, Číměř, Pohvizdy (neznámé), Hrejkovice (neznámé), Řípov, Kochanov, Kožichovice, Tamtěž (1938: 50)

⁴⁴ Jednalo se o: Břešťany (neznámé), Maloměřice (u Brna), Znatice (neznámé), Smilovice (neznámé) a Nebovidy (u Brna). Tamtěž (1938: 50)

⁴⁵ Jednalo se o: Dalešice, Heřmanice, Strupěšín, Sovolusky (neznámé), Cakново (neznámé), Sedlatín (neznámé). Tamtěž (1938: 50)

⁴⁶ Zpráva o privilegiu kostela třebíčského (privilegiu Trebensis ecclesie).

tuniky, pláště s kapucí⁴⁷ (kukuly), opasku z provazu nebo látky a tzv. škapulíře (pruh látky přes kukulu).

Pojmenování Třebíč je odvozeninou od osobního jména Třebek, který byl majitelem hrádku, poblíž něhož byl klášter založen. Třebekův hrad se zkráceně nazýval Třebeč. Od poloviny 13. století došlo k posunu názvu na Třebič a následně na Třebíč. Pod třebíčským klášterem vznikla nejdříve tržní osada. Zeměpisná poloha místa byla k tomu vhodná, kraj byl protkán stezkami, klášterní hrad zaručoval bezpečnost a řemeslná výroba získala nové odbytiště, které nemohla najít na vesnici.

V osadě se uskutečňovala směna zemědělských produktů za řemeslnické výrobky a klášteru to přinášelo nové zisky. Tržní osada však byla ze tří stran sevřena skalami a ze čtvrté při záplavách pravidelně zatopena. Tržní úloha místa byla potlačena a na levém břehu řeky Jihlavy zůstali pouze židovští kupci. Vzniklo tak jedno z nejstarších židovských měst na Moravě.

K založení samotného města Třebíče došlo na konci 60. let 13. století z popudu opata Martina. Lokátorem nového kolonizačního města byl Hermann, patrně německého původu, který byl za „*záslužné služby a ochotné zásluhy*“ odměněn listinou opata Martina II. z 31. srpna 1277. Tímto získal privilegium na dům, jenž byl osvobozen ode všech platů a dávek „*ab omnibus exactionibus, ab steuris et contributionibus aliis, que frequenter pro diversis necessitatibus civitati inponuntur...*“ kromě zemské berně a půl hřivny odváděné opatovi.⁴⁸

Jeho dům byl zároveň rychtou a později domem radním. Třebíč byla poddanským městem církevní vrchnosti a se jměním benediktinského kláštera patřila ke statkům českého krále. Zástupcem klášterní vrchnosti ve městě byl rychtář.

Od 70. let 13. století se rozvíjí manská soustava jako komplex služebníků kněze opata, kteří se podíleli z ekonomických důvodů na kolonizaci, zastávali úlohu vojenskou a činnosti potřebné v městském prostředí. Manský systém vznikl proto, že opat měl díky němu v případě nutnosti k dispozici množství ozbrojenců pro splnění vazalského závazku ke králi a dále, aby mohl zajistit bezpečnost kláštera i svou.

Opatství se muselo chránit před napadením ze strany světských feudálů. Manové byli také povinni jet se svým potahem kamkoliv ve službách kláštera. V této době klášter hospodářsky

⁴⁷ Tři mnišské kapuce jsou ve znaku města Třebíče.

⁴⁸ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 1, Opat Martin osvobozuje dům lokátora Heřmana ode všech zemských i městských berní, daní a dávek 31. 8. 1277.

prosperoval. Seznam manů máme z roku 1556, kdy Ferdinand vkládal na Vratislava z Pernštejna zboží zaniklého třebíčského opatství.⁴⁹

Jindřich VII. Lucemburský usiloval o to, aby na trůn nastoupil jeho syn Jan a byl za to ochoten dát Moravu do zástavy Habsburkům. Po své korunovaci Jan podnikl cestu na Moravu a při dalších cestách dvakrát navštívil také Třebíč. V té době měl třebíčský majetek velké potíže s loupeživým Jimramem z Ungersberka, který vlastnil nedaleký hrad Sádek. Král Jan se svou družinou roku 1312 hrad dobyl a 18 zajatých loupežníků nechal popravit.

Ač opat Martin tituloval Třebíč již ve 2. polovině 13. století městem a jeho obyvatele měšťany, městská práva získala Třebíč až od markraběte Karla, pozdějšího Karla IV., roku 1335.⁵⁰ Listina povolovala do postavit do tří let městské hradby „*civitatem vestram infra triennium muris et fossatis fortitudinis cingi*“ a zajišťovala městská práva podle vzoru královského města Znojma.

Třebíčané se mohli obracet na Znojemské o právní naučení ve sporných věcech. Markrabě usiloval o posílení královských a klášterních měst proti šlechtě. Dále chtěl osvobodit město se slibně se rozvíjející samosprávou z těsné závislosti na klášteře a uvést je do bližšího styku se skutečnými formami městského života, jak jej známe z královských měst.⁵¹ Hradby chránily Třebíč do poloviny 18. století, kdy pozbyly svůj obranný význam. Do města byl přístup umožněn třemi branami a to Vídeňskou, Jihlavskou a Brněnskou.

Třebíč dostala právo nakládat svobodně s obecním jměním, soudní pravomoc, směla ukládat poplatky a jiné povinnosti. Ochrannou vrchností města zůstal klášter. Během 13. a 14. století se Třebíč stala důležitým střediskem řemesel a obchodu ba západní Moravě. Podle testamentu Jana Lucemburského připadla Morava markraběti Janu Jindřichovi.

Ten ji na konci svého života v roce 1371 rozdělil mezi své syny Jošta, Jan Soběslava a Prokopa. Po otcově smrti začali synové bojovat o Moravu mezi sebou. Jan ustoupil ve sporu do pozadí a brzy zemřel (roku 1394). Jošt ovládl celou Moravu a neshody s Prokopem vyústily v domácí válku, která trvala 24 let. Třebíč utrpěla v této bratrské válce velké škody.

Husitství na Moravě nachází nejprve ohlas mezi šlechtou. Po smrti Václava IV. začal Zikmund Lucemburský usilovat o prosazení dědických práv na český trůn. Moravu, jako strategicky významnou zemi, se snažil udržet v okruhu svého vlivu. Moravským místodržitelem jmenoval Zikmund roku 1422 svého zetě Albrechta V. Habsburského, kterému dal do správy hrady a město Špilberk, Brno, Veveří, Ivančice a Třebíč.

⁴⁹ KALINA (1950: 374-375)

⁵⁰ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 2, Markrabě Karel propůjčuje Třebíči městská práva stejného rozsahu, jakých užívá město Znojmo 29. 8. 1355.

⁵¹ CHALOUPKA (1962: 155)

V době husitské se Třebíč stává oporou táboritů, kteří ji obsadili v roce 1423, a staví se do opozice proti královským městům. Posádka odtud konala loupeživé výpravy. Albrecht se snažil za Zikmundovy pomoci dobýt třebíčský klášter, ale neúspěšně. Zdar zato zaznamenal Prokop Veliký, který v květnu 1430 dobyl a vyplenil majetek kláštera. Město bylo v moci husitů až do roku 1435.

Po husitských válkách upadá třebíčský klášter do naprosté krize, jež je ještě prohloubena česko-uherskou válkou. Konvent po husitských válkách investoval velké peníze především do objektu kláštera, který byl velmi poničen. Cílem bylo zlepšení obranného systému, bohužel tato velmi nákladná opatření, neuchránila klášter od velkého zkázy roku 1468. V důsledku válečných událostí upadá klášter do ekonomické krize a měšťané se snaží osvobodit z područí kláštera. Opat Trojan se snaží této vzniklé situaci vybědnout rozšířením manského systému, prodejem klášterních vesnic a dvorů, návratem je starším právním normám a zvyklostem a také ekonomickým tlakem na město.

Opat prodal roku 1440 ves Kracovice s dvorem, desátkem a dvěma rybníčky slovuťnému panoši Nackovi z Kožichovic za 90 kop stříbrných grošů a roku 1448 dvůr a vesnici Ptáčov Janu z Kožichovic za 130 kop stříbrných grošů.⁵² Roku 1455 vytvořil opat Matěj II. listinu obsahující soupis povinností klášterních manů z důvodu obnovení tohoto zřízení.⁵³ V listině jsou sepsány vojenské povinnosti manů a rozličné materiální výhody.

Naopak od kláštera město v první polovině 15. století zažívalo rozmach. Růstu pomáhalo široké venkovské zázemí a dále výsady, které město dostalo. Od markraběte Albrechta obdrželo právo dvou výročních trhů, od krále Ladislava roku 1454 právo mílové „*aby v jedné míli vůkol jmenovaného města žádnýho k šenkování piva vařiti nesměl*“⁵⁴, od krále Jiřího výsadu k vybírání dávky z piv pražských, svídnických a ze soli⁵⁵ a od opata Trojana kolem roku 1440 dostalo právo odúmrti, které zajistilo třebíčským měšťanům možnost nakládat se svým vlastnictvím.

Poddaným byla přiznána svoboda prodávat, dávat nebo odkazovat své statky, přičemž oprávněnými dědici byly uznávány nejen děti zemřelých, ale i jejich vedlejší příbuzní.⁵⁶ Po válkách se město soustředilo na rozšíření opevnění, jehož součástí bylo i předsunuté opevnění na Hrádku, Strážné hoře a jehož součástí byla i věž kostela sv. Martina. Stavělo se i ve městě,

⁵² FIŠER (2004: 94)

⁵³ Tamtéž. s. 105.

⁵⁴ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 13, Král Ladislav potvrzuje měšťanům výsadu, aby nikdo v okruhu jedné míle pivo vařiti a vystavovati nesměl 1. 7. 1454.

⁵⁵ „*Pivo pražské a svídnické do řečeného města voziti, kupovati, prodávati, šenkovati a z každého sudu 12 grošů přijímati a z prodávání soli užitek bráti...*“ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 14, Král Jiří z Poděbrad udělil městu právo vybírat dávky z dovážených pražských a svídnických piv a ze soli 27. 11. 1461.

⁵⁶ KROFTA (1919: 52)

dřevěné domy byly nahrazovány zděnými. Měšťané nabývali jmění obchodem a řemeslem a leckterý z nich si koupil i malý venkovský statek v okolí. Klášterní vrchnost využívala dobré hospodářské situace města k mimořádným ziskům.

V roce 1547 byl po smrti Ladislava Pohrobka zvolen českým králem Jiří z Poděbrad. Moravská města ho nechtěla akceptovat a stala se spojenci Matyáše Korvína. Naopak třebíčský klášter, stejně tak jako ostatní moravské kláštery, byl stoupencem Jiřího z Poděbrad. Korvín usiloval o královský trůn a prostředkem, který mu měl zajistit snazší vyjednávání a králův pád, bylo zajetí syna Jiřího z Poděbrad Viktorina.

Kvůli uskutečnění tohoto plánu oblehl Matyáš s vojskem 12. května 1468 Třebíč a o dva dny později ji dobyl a vypálil. Králova syna se Korvínovi dopadnout nepodařilo, protože ten se ukryl v klášterní pevnosti. Král Jiří poslal k obleženému klášteru na pomoc vojsko, které se usadilo pod Strážnou horou. V noci z 5. na 6. června se Viktorinově jízdě podařilo probít z obležení.

O týden později se obránci města v čele s Václavem Vlčkem z Čenova vzdali. Po této bitvě přestalo město na sedm let existovat a obnoveno bylo až v roce 1475. Za pomoc při získání české koruny dostal Třebíč od Matyáše roku 1468 Zdeněk ze Šternberka. O město se však valně nestaral a roku 1480 po jeho smrti převádějí dědicové, Zdeňkovi synové, majetek na bratry Jaroslava a Vaňka z Lomnice. Noví majitelé byli katolického vyznání, a tak i kostel sv. Martina sloužil katolické bohoslužby.

V roce 1490 zastavil Vladislav Jagellonský zboží třebíčského kláštera Vilémovi z Pernštejna s tím, aby je očistil ode všech dluhů. Zbavil se tak nepříjemné starosti a navíc mohl od Pernštejna požadovat na zastavené statky velké půjčky. Bez obrovského finančního kapitálu, který měl Vilém z Pernštejna, by se klášterní velkostatek rozpadl.⁵⁷

Vilém ale naopak s vědomím, že jednou připojí statky kláštera k rodovým državám, rozšířil třebíčský majetek a rozvíjel rybníkářství. Podílel se na založení literátského sboru v roce 1516. Sbor se zabýval církevním zpěvem, hlavně ale rozvíjel školství. Ve městě se šíří utrakvismus a jeho stoupenci si zřizují s povolením pána kostelík zvaný Očistec na Podklášteří.

Z této doby existují také první zmínky o českých bratrech, kteří byli Vilémem taktéž podporováni. Chránil je před tvrdým útlakem a díky tomu nebyli vypovězeni ani v letech, kdy

⁵⁷ FIŠER – NOVÁČKOVÁ - UHLÍŘ (1978: 63)

král Vladislav, velký protivník Jednoty bratrské, pobýval v Třebíči. Roku 1500 uděluje Vilém z Pernštejna městu privilegium, podle něhož je osvobozeno od čepování panského vína.⁵⁸

Vilémův syn Jan z Pernštejna směnil třebíčské statky roku 1525 s Arklebem Černohorským z Boskovic. Novému majiteli byli mniši v klášteře trnem v oku, vyhnal je a roku 1527 benediktinský řád v Třebíči zanikl. Bylo to porušení smluv z olomouckého míru, ale v bouřlivých dobách se mnichů nikdo nezastal.

O rok později se po smrti Arkleba panství ujímá jeho syn Jan Jetřich. Jeho jméno je spjato s vypovězením Židů, ke kterému přistoupil na základě četných žádostí měšťanů Třebíče, jimž vadilo židovské bohatství. Přestože bylo vypovězení stále obnovováno, fakticky se neuskutečnilo, protože Jan Jetřich potřeboval židovské peníze na uhrazení velkých berní vypisovaných na možný boj proti útoku Turků na Moravu.

Janu z Pernštejna se třebíčské panství navrácí v roce 1536. Kvůli obchodní konkurenci Židy vypovídá, ti se ovšem postupem času na panství opět vracejí. Když za dvanáct let skoná, je jeho majetek rozdělen mezi tři syny. Vratislav z Pernštejna získává v dědické držení od Ferdinanda I. třebíčské zboží, které obsahovalo tři hrady, město Třebíč a 85 vesnic.⁵⁹ Vratislav byl ve finanční tísní.

Pozval zástupce města Třebíče do Pardubic a žádá je, aby mu odpustili dluhy, které u nich má. Třebíčtí zaslechli, že Pernštejn uvažuje o prodeji panství a z obav před novou vrchností mu dluhy odpustili. Za to jim Vratislav podstoupil rybníček Opatůvku poblíž Trnavy, z kterého město pánu nemělo platit nic. Vzhledem k tomu, že „*jsa pro svůj přes příliš nádherný život nucen statky rozprodávati*“⁶⁰, prodává roku 1556 třebíčské panství. A to: „*klášter Třebíč s dvorem poplužným, s mlejnem, město Třebíč, s předměstím a s Podklášteřím, s kostelním podací, s majtem, s valchou*“ a dále městečko Vladislav „*s kostelním podacím*“ a Kamenice „*s kostelním podacím*“ a vesnice: Střítež „*se dvorem, s rolí dvorskú, s žitem sutým a ovsem sutým*“, Kožichovice „*s žitem sutým a ovsem sutým*“, Střížov „*s kostelním podacím*“, Čiměň, Slavičky, Hostákov „*s desátkem obilným vytykaným jarým i ozimým*“, Trnava „*s desátkem obilným vytykaným jarým i ozimým*“, Pocoucov „*s desátkem obilným vytykaným jarým i ozimým*“, Valdíkov „*s desátkem obilným vytykaným jarým i ozimým*“, Bohdíkovice „*s desátkem obilným vytykaným jarým i ozimým*“, Tejn „*s desátkem obilným vytykaným jarým i ozimým*“, Okřešice „*s hrachem sutým a desátkem obilným*

⁵⁸ SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 18, Vilém z Pernštejna uděluje městu právo na svobodné šenkování vín 5. 9. 1500.

⁵⁹ NA Praha, Morava - Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 204, Ferdinand I. uděluje Vratislavovi z Pernštejna v dědické držení panství Třebíč, které dosud držel v zástavě 1. 5. 1556.

⁶⁰ NIKODÉM ([s. d]: 24)

vytýkaným jarým i ozimým“, Račerovice „s desátkem obilným jarým i ozimým“, Řípov „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Sokolí „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Víchov „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Nová Ves „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Čňhalín, Červená Lhota „s kostelním podacím“, Čechtín, Věstoňovice, Benetice „s žitem sutým a ovsem sutým“, Vilímovičky „s žitem sutým a ovsem sutým“, Svatoslav „s desátkem obilným jarým i ozimým“, Malá Kamenička „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Vržanov „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Radošov „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Smrčné „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Chlum „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Kouty „s rychtou zákupní a s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Čichov „s desátkem obilným vytýkaným jarým i ozimým“, Bítovčice „s rychtou zákupní“, Luky „s kostelním podacím a s rychtou zákupní“, Předboř „s rychtou zákupní“, Kozlov „s rychtou zákupní a s desátkem obilným vytýkaným“, Studnice a pusté vesnice Arklebice, Radičovice, Rychýřka, Svatoslav u Luk, Vozňřanov, Prosenín a Nehradov.⁶¹ Arklebice stávaly jihovýchodně od Kožichovic, zpustly patrně za dobývání Třebíče roku 1468.

Pozemky obdělávali poddaní ze Stříteže a mimo nich ještě 42 přespolních.⁶² Radičovice existovaly u Budíkovíc.⁶³ Rychýřka, později zvaná Rytířsko, a Svatoslav u Luk byly obnoveny v roce 1721.⁶⁴ Prosenín byl u Radošova ve směru k Hornímu Smrčnému. Pole obdělávali lidé z Kamenice.⁶⁵ Nehradov stával u Třebíče, západně Podklášteří v polní trati Nehradov nad řekou Jihlavou.⁶⁶

Zboží poblíž Náměště ves Sedlec, Hartvíkovice, Třesov, Studenec, Koněšín a pustou ves Kojetín, dále pustý hrad Kokštejn a Kozlov prodal Vratislav z Pernštejna Oldřichovi z Lomnice na Meziříčí a na Náměšti.⁶⁷ Měřínské zboží prodal Janu Staršímu Stráneckému ze Stránce.⁶⁸

Po zhoubě v době uherského vpádu se Třebíč za Pernštejnů pozvedla mezi rozkvétající moravská města. Se svými asi dvěma tisíci obyvateli patřila k největším poddanským městům

⁶¹ KALINA (1950: 383)

⁶² NEKUDA (1961: 52)

⁶³ Tamtéž (1961: 135)

⁶⁴ Tamtéž (1961: 142, 126)

⁶⁵ Tamtéž (1961: 108-109)

⁶⁶ Tamtéž (1961: 104)

⁶⁷ KALINA (1950: 377)

⁶⁸ Tamtéž (1950: 377)

na Moravě.⁶⁹ Vrchnost na Třebíči nepobývala a úředníci nedělali městu potíže, naopak je podporovali. Nástupem Osovských z Doubravice se mnohé změnilo.

Jako první třebíčská vrchnost trvale bydleli na třebíčském zámku. Burian Osovský měl vše pod svým dozorem a usiloval uplatnit svoji vůli na všech stranách mnohdy proti právům, privilegiím a tradici. Burian chtěl postavit nový pivovar u podklášterského mostu, ze kterého by museli povinně odebírat poddaní z celého panství.

Tím by však porušil právo mílové, které měla Třebíč právně zajištěno listinami krále Ladislava a Jiřího a také Jana z Pernštejna. Takto začala dlouhotrvající pře mezi vrchností a městem Třebíči. Jak nakonec pře dopadla, není známo, ale Eliška z Lichtenburka, vdova po Burianu Osovském a správkyňě panství za své nezletilé syny Jana a Smila, už nevařila pivo ve Vladislavi a v Kamenici (tyto se pronajímaly). Ale zato založila pivovar v Čechtíně, který jí přinášel dostatečný zisk.

Roku 1557 postihla město velká povodeň. Střelka zapsal do své kroniky: „...na sv. Pavla voda veliká byla, že v klášterské bráně člověku pod ramena stála. Toho na znamení v též bráně kříž na zdi vystrouhaný zůstává, a pamětníka není, by u Třebíče kdy větší voda byla.“⁷⁰ Mor zasáhl město v roce 1562, bližší informace o jeho průběhu v Třebíči nejsou. Průběh nemoci byl v tomto roce obzvlášť prudký a úmrtnost velká, mrtvých bylo asi mnoho. V sousední Jihlavě umíralo až 50 lidí denně a město ztratilo půlčtvrtého tisíce osob.⁷¹

Situace města se zlepšila, když se v roce 1568 ujal panství Smil Osovský z Doubravice. Smilův bratr Jan Osovský zemřel r. 1568 bezdětný a Smil byl jeho dědicem. *Jestliže tedy začátek doby pánů Osovských nebyl mnoho slibným městu, změnilo se to ihned, když nastoupil Burjanův syn Smil Osovský z Doubravice.*⁷²

Po Burianovi zdědil Smil dluhy. K jejich likvidaci mu pomohly výhodné sňatky a fakt, že Smil byl prozíravým hospodářem. Roku 1573 odprodal Bítovčice Janu Zahrádeckému ze Zahrádek a na Červeném Hrádku⁷³ a ves Slavíčky s pustým dvorem Šimonovi Vídeňskému z Ostrova, v roce 1576 vložil do desek zemských Janu st. ze Žerotína a na Náměšti Batouchovice s 2 dvořáky.

⁶⁹ SAMEŠ (1972-1979: 65)

⁷⁰ RYPÁČEK (1892: 15)

⁷¹ NIKODÉM (1931: 130)

⁷² DVORSKÝ (1906: 87)

⁷³ MZA Brno, Nová sbírka, sg. G 2, Třebíč, inv. č. 27/2-4, Smil Osovský z Doubravice a na Třebíči vkládá do zemských desk ves Bítovčice se vším příslušenstvím Hanu Zahrádeckému ze Zahrádek 1573.

Roku 1586 Hynkovi Brtnickému z Valdštejna Kabelkův mlýn u Dobrkovic.⁷⁴ Dokončil budování režijního velkostatku, kde se rozvíjí vrchnostenské hospodaření na panských dvorech a zvyšuje se robotní zatížení poddaných. Samosprávu města převzala vrchnost.

Pevné právní hranice vztahu mezi vrchností a poddanými vymezil Smil Osovský Zřízením selským (1582) pro venkov a Zřízením městským (1583) pro Třebíč. Roku 1613 Smil Osovský z Doubravice a na Třebíči zemřel. Byl moudrým hospodářem, nejenže se zbavil dluhů, ale i byl, v době své smrti, počítán mezi nejbohatší moravské pány.⁷⁵ Panství po něm spravovala Kateřina z Valdštejna, která si v roce 1614 vzala Karla staršího ze Žerotína, významného představitele moravského politického života a blízkého Smilova přítele.

⁷⁴ MZA Brno, Nová sbírka, sg. G 2, Třebíč, inv. č. 571/3, Smil Osovský z Doubravice prodává Hynkovi Brtnickému z Valdštejna Kabelkův mlýn při řece Jihlavě 14. 4. 1586.

⁷⁵ DVORSKÝ (1906: 88)

3. Rod pánů Osovských z Doubravice

Páni Osovští z Doubravice nepatřili mezi staré rody, tím se stali teprve roku 1480.⁷⁶ Nazývali se podle Doubravice u Blanska a podle Osové u Bíteše, kterou vlastnili od konce 14. století. Rod vymřel Smilem Osovským v roce 1613. Hrobka byla ve Valči, poslední dva příslušníci rodu byli pohřbeni v hrobce v Třebíči.

V červeném znaku měli stříbrnou zavínutou střelu čili odřivouse. Klenot: paví chochol proboděný zavínutou střelou. Přikryvadla červeno-stříbrná. Odřivous je starobylé znamení užívané jak v české, tak i v moravské, slezské i polské heraldice. Podle tvaru se také nazývá zavínutá střela. Erbovní pověst praví, že malý Saul porazil v zápase obra a jeho knír nabodl na šíp jako vítěznou trofej. Odřený vous, spojený se šípem, pak dostal jako erbovní znamení.⁷⁷ Podle jiného výkladu se jednalo o šíp s kusem látky namočeným do smoly a používaný k zapalování střech.

Jako první z rodu z Doubravice, pozdějších Osovských z Doubravice, je uváděn Zbyněk z Doubravice, jeden z rytířů válečných výprav Jana Lucemburského.⁷⁸ Zahynul roku 1331 ve válce s Rakušany a byl pohřben v Křemži. Jeho syn se jmenoval Ješek Doubravka z Doubravice a měl za manželku Markétu z Pernštejna. Ješek roku 1376⁷⁹ prodal hrad Doubravici Oldřichovi z Boskovic a je pochován v Brně u minoritů.⁸⁰ Potomci Ješka z Doubravice používali predikát z Doubravice až do vymření rodu v 17. století. Ješek s Markétou spolu měli několik dětí: syny Zbyňka Doubravku, Jimrama a Smila (I.) a dceru Anežku, která se stala manželkou Beneše z Lomnice a Deblína.

Zbyněk zemřel roku 1446, jeho manželkou byla Eliška z Cimburka⁸¹. Po Zbyňkovi převzal Osovsko jeho bratr Smil (I.) z Doubravice a na Osové, který měl čtyři syny Hynka, Zikmunda, Václava a Jiřího. Tito zdědili po otci Smilu (I.) a po své matce Anežce z Meziříče a Křižanova „*ves Herultovice a to všechno, což otec a máti naše drželi, tj. díl jejich v městečku Křižanově, díl jejich také i na hradě a k čemuž jsou právo měli na tom kostelíku Matky Božie tu před hradem v Křižanově i na městečku Bobrové i na všech, což ku Křižanovu sluší...*“⁸²

⁷⁶ KALINA (1950: 4)

⁷⁷ MYSLIVEČEK (1994: 173)

⁷⁸ PILNÁČEK (1972: 208-209)

⁷⁹ O tomto datu mluví KNIES (1902: 70), KUČA (1996: 749) hovoří o roku 1371, přičemž vklad byl roku 1378.

⁸⁰ Zemřel roku 1415. KRATOCHVÍL (1919-1920: 30)

⁸¹ Dcera Jaroše z Cimburka a Hvězdlic, vdova po Beneši z Benešova a Kvasic. ⁸¹ MZA Brno, Cerroniho sbírka I., sg. G 12, inv. č. 39, fol. 1b, Genealogische Geschichte des Landsässigen Adels in Mähren.

⁸² KALINA (1950:

Kromě toho také Osovou. Poté panství dostal Hynkův syn Smil (II.) Osovský z Doubravice. V roce 1530 směnil Smil (II.) hrad Osovou se dvorem, ve vsi Březí třináct člověků, ves Vlkové, v městečku Býteši 33 člověků a polovinu kostelního podacího, ve vsi Ořechové 6 člověků a Skinářově sedm člověků s Janem z Pernštejna za ves Valeč s kostelním podacím, ves Vilémovice, Plešice a pustou ves Chrústov. V roce 1531 je tato směna vložena do zemských desek.⁸³

Počátkem 15. století žili bratři Zbyněk, Jimram a Smil (I.), jehož manželkou byla Anežka z Mezeříče. Právě Smil (I.) z Doubravice a na Osové měl syny Jiřího, Václava, Hynka a Zikmunda, který byl poručníkem dětí Jimrama z Doubravice. Dále pokračuje linie⁸⁴ přes Hynkovy syny Smila (II.) Osovského z Doubravice a Jana Osovského z Doubravice. Jan Koberský z Drahanovic na Kobeřicích odkázal v roce 1540 Smilovi (II.) Osovskému z Doubravice na Valči, synovi Hynka z Doubravice a Osového, tvrz *a ves Bedrovice, ves Zábudovice, ves Rokyten, ve vsi Lidměřicích, což tu mám, v městečku Troskotovicích, což tu mám.*⁸⁵

Anna z Doubravice, vdova po Janu Koberském, ještě téhož roku vkládá do desek zemských Smilovi (II.) z Doubravice pustou tvrz Říčany a ves zvanou stejným jménem. Smil (II.) Osovský z Doubravice, který postavil zámek ve Valči, měl syny Buriana, Jaroslava a Karla. Burian Osovský koupil roku 1556 třebíčské panství. Spolu s manželkou Eliškou Bítovskou z Lichtenburka⁸⁶ měl dva syny Smila (III.) a Jana. Druhý zemřel bezdětný roku 1568.

Smil (III.) se narodil v březnu roku 1548 ve Valči.⁸⁷ Vyšší vzdělání získal na univerzitách ve Štrasburku a v Basileji.⁸⁸ Smil sepsal Codex Dubravicianus,⁸⁹ v němž jsou jeho paměti. Kniha je rozdělena do dvou oddílů. První oddíl má 87 listů a druhý 84 listy.

První oddíl obsahuje dvě stě pamětí a zpráv o zemských soudech v Olomouci a v Brně, o sjezdech stavovských a zaznamenává půhony, nálezy a starší soudní výpisy. Ve druhé části Codexu Smil zaznamenal události kolem ivančického sjezdu, zaznamenává tam i své

⁸³ KALINA (1950: 214 a 218)

⁸⁴ Osovští psali se jen ti, kteří pocházeli z přímé větve Hynka z Doubravice a Osového.

⁸⁵ Tamtéž (1950: 288)

⁸⁶ MZA Brno, Cerroniho sbírka I., sg. G 12, inv. č. 39, fol. 2, Genealogische Geschichte des Landsässigen Adels in Mähren.

⁸⁷ NIKODEM (1931: 132)

⁸⁸ Tamtéž (1931: 132)

⁸⁹ Má nápis: „Letha Páně 1575 v outerý před Svatým Jakubem jest založena tato knížka, v níž jsou všelijaké paměti i jiný mnohý potřebný věci sepsány, jako nálezy a naučení daná, totiž toho času, když jsem já Smil Osovský z Doubravice v soudu zemským, co se dalo, sedal, pro paměť sepsati dal.“ RYPÁČEK (1897: 6)

stanovisko. Je obhájcem stavovských svobod, je však loajální k panovníkovi, ovšem ten musí respektovat stavovská práva a svobody.

Smil Osovský byl vzdělaný a jako příslušník panského rodu působil u zemského soudu. V roce 1597 byl jmenován místodržícím nejvyššího komornictví a po dva roky od roku 1602 vykonával funkci místodržícího nejvyššího sudího v zemském soudu. Smil se také zúčastnil neúspěšné cesty arciknížete Maxmiliána při pokusu získat polskou korunu. O této cestě jsme zpraveni díky jeho Diariu o cestě do Polska, kde zaznamenal události této cesty od 10. září do 16. prosince 1587. Tento text má 15 listů a je psán písařem.⁹⁰ Smil Osovský psal také deník. Nazývá se deník z roku 1577 a je psán Smilovou rukou.⁹¹

První svatba Smila Osovského se konala v roce 1572 s Bohunkou z Žerotína. Roku 1573 jí Smil vložil věnné právo na městečku Vladislavi, na vsi Stříteži, vsi Kožichovicích, Střížově, Číměři, Trnavě, Hostákově a Valdíkově. Bohunka zemřela bezdětná roku 1588 v neděli po svatém Václavu.

Podruhé si Smil Osovský vzal roku 1589 Kateřinu z Valdštejna. Kateřině vložil roku 1591 k věnnému právu 17 a půl tisíce zlatých a nad věno ještě 4 a půl tisíce zlatých na městečku Kamenici s kostelním podacím, na vsi Lhotě s kostelním podacím a dvoře při vsi, na vsi Čechtíně, Koutech, Chlumu s kostelním podacím, na vsi Horní Smrčné, Vržanově, Číchově ve dvoře a mlýně a ona jej vzala na spolek. Smil zemřel 13. února 1613, a protože byl bezdětný, vymřel jím rod Osovských z Doubravice. Tento rod vymřel stejně jako mnoho dalších koncem 16. a na začátku 17. století, kdy umírali poslední mužští představitelé mnoha starobylých šlechtických rodů. Ve zjednodušující nadsázce lze říci, že platili neobyčejně krutou daň své urozenosti.⁹²

⁹⁰ Zde je psáno: „Tj. poznamenání cesty Jeho Milosti urozeného pána, pana Smila Osovského z Doubravice a na Třebíči atd., kterouž s Jeho Mtí arciknížetem Rakouským Maxmilianem, voleným králem polským, spolu s jinými pány Moravany do království polského konati a jeti ráčil i tolikéž, co se dobrého na té cestě dalo a kterak jeho Mt pán zase domů z téhož království jeti ráčil.“ RYPÁČEK (1897: 5)

⁹¹ Na začátku je psáno: „Znamená se jistá a pravdivá paměť co jest se při času Svatého Jana Křtitele Páně v městě Olomouci dalo, když J. M. císař Římský Rudolf, toho jména druhý, za pána země moravský letha Páně 1577 přijat jest.“ Tamtéž (1897: 5)

⁹² BŮŽEK (2002: 60)

3.1 Burian Osovský z Doubravice

Smil (I.) měl s manželkou Sophií z Lichtenburka⁹³ několik dětí: Jaroslava, Karla, Johanu, Annu a Buriana. Burian byl již v roce 1529 v pomocném moravském vojsku proti Turkům u Vídně.⁹⁴ Po otcově smrti v roce 1547 se Jaroslav, Karel a Burian rozdělili o statky Okarec, Valeč a Vedrovice.

Burianovi připadla Valeč, kterou roku 1558 spolu s Vilémovicemi, Plešicemi a pustým Chroustovem prodal Jiříkovi Čelovi z Čechovic.⁹⁵ Roku 1550 intabuluje Zikmundu Valeckému ves Lidměřice a pustou ves Palekovice a Janu Janaurovi z Strachova tvrz a ves Bedrovice s poplužním dvorem, ves Zábudovice a Rokytň. V roce 1552 vkládá do Burian desek zemských svému bratrovi Jaroslavovi z Doubravice pustou tvrz a ves Říčany s kostelním podacím.⁹⁶

Roku 1556 prodal Vratislav z Pernštejna a na Židlochovicích Burianovi Osovskému z Doubravice a na Valči panství třebíčské se zpustlým klášterem. „... *regenti páně z Pernštejna na též panství s mocí přijevše, zboží po kusích prodávali a to panství roztrhali, Třebíč pánu rodu znamenitého a starožitého, vysoce urozenému pánu, panu Burianovi Osovskému z Doubravice a na Valči prodali.*“⁹⁷

Protože bylo rozsáhlé třebíčské panství také patřičně drahé, musel Burian roku 1556 prodat dědictví po bratru Jaroslavovi⁹⁸: tvrz a ves Vokarec, vsi Pyšel, Vlčetín, Bochovice, Hroznětín, tvrz a ves Pozďatín, pustou ves Říčánky, devět člověků v Hartvíkovicích a šest v Popůvkách Oldřichovi z Lomnice.⁹⁹

Roku 1558 prodal i výše zmíněné dědictví po otci. O dva roky později zpeněžil u Jana Zahrádeckého ze Zahrádek ves Luky s kostelním podacím, ves Předboř s rychtou zákupní, ves Studnici, pustou ves Rychýřku, pustou ves Svatoslav u Luk a po jednom manu v Lukách, Studnicích a Kozlově.¹⁰⁰ V letech 1559 – 1560 vkládá Burian Osovský své manželce Elišce Bítovské z Lichtenburka městečko Kamenici s jejím příslušenstvím a k jejímu věnnému právu

⁹³ Dcera Vaňka z Lichtenburka a neteř Zdeňka Bítovského z Lichtenburka. MZA Brno, Cerroniho sbírka I., sg. G 12, č. 39, fol. 2, Genealogische Geschichte des Landsässigen Adels in Mähren.

⁹⁴ MASÁK (1901: příloha LXV)

⁹⁵ KALINA (1950: 384)

⁹⁶ Tamtéž (1950: 358)

⁹⁷ RYPÁČEK (1892: 15)

⁹⁸ Zemřel roku 1555.

⁹⁹ KALINA (1950: 376)

¹⁰⁰ Tamtéž (1950: 392)

jeden tisíc zlatých na minci dobře¹⁰¹ a dále Mandaleně z Mírova, vdově po bratru Jaroslavovi, ves Říčany s kostelním podacím.¹⁰²

Pernštejnové jakožto jedni z nejbohatších velmožů své doby neutiskovali své poddané. Panské dávky byly dost mírné a navíc za ně město dostávalo ekvivalent. Mohlo vybírat mýto, obci i jednotlivcům byly propůjčeny k užívání panské pozemky, mnohé vsi na panství byly zavázány k odebírání třebíčským piv, poddaní měli nařízeno vozit obilí, potraviny a dříví na prodej do města a vrchnost dbala na to, aby se v Třebíči neusazovali stolíři (fušeři řemeslům nevyučení).¹⁰³

Třebíč se měla pod Pernštejny dobře, to se změnilo s nástupem Osovských z Doubravice. „*Pernštejn prodal třebíčské panství, aby zlepšil svou finanční situaci, Burian Osovský je koupil, aby co nejvíce vyzískal.*“¹⁰⁴ Na nově zakoupeném panství váznul Burianovi dluh, který ho nutil aktivně hospodařit.

¹⁰¹ Tamtéž (1950: 389)

¹⁰² Tamtéž (1950: 389-394)

¹⁰³ NIKODÉM (1931: 96)

¹⁰⁴ SAMEŠ (1972- 1979: 65)

4. Vztahy mezi vrchností a měšťany

4.1 Spory města s vrchností

O prvním období sporů jsme dobře informováni díky knize Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560¹⁰⁵, kterou vedl městský rychtář Marek Mečíř. Pro pozdější období se takové záznamy nedochovaly. Burian Osovský se koupí třebíčského panství notně zadlužil, a proto hledal, jak přijít k penězům.

V polovině 16. století se stalo nejvýznamnějším produkčním odvětvím velkostatku mimo rybníkářství také pivovarnictví. Vrchnosti stále hojněji vařily pivo ve svých panských pivovarech a nutily své poddané, aby z nich odebírali pivo.¹⁰⁶ Burian tímto způsobem zvyšoval své důchody už dříve, v malém pivovaru ve Valči.

Hodlal tedy na třebíčském panství k již existujícím pivovarům na zámku a v Kamenici vybudovat další. Třetí pivovar měl stát opět v Kamenici, další na Podklášteří a pátý ve Vladislavi. Měšťané se proti zjevnému porušení práva mílového postavili, protože pivo vařené v Třebíči by tak nenašlo odbytu.

Purkmistr a rada města se obrátili na třebíčskou vrchnost Buriana Osovského a žádali ho, aby alespoň podklášterský pivovar nestavěl. Prosby vrchnost nevyslyšela, a tak využili měšťané sněmovní ustanovení z roku 1557. V něm bylo uvedeno, že poddaní, kterým by se dala od pána nějaká křivda, ať to vznesou na zemského hejtmana, jenž obešle obviněného pána a se třemi nebo čtyřmi osobami stavu panského věc vyšetří.¹⁰⁷

Podali tedy měšťané 20. února 1559 suplikaci k zemskému hejtmanovi Zdeňkovi z Valdštejna, v níž bylo psáno „*oznamujem, kterak nemaje upokojení od obecného lidu na předsevzetí jeho Buriana pána našeho proti obdarování a svobodám, kteráž máme ze strany piva na prodej vaření*“.¹⁰⁸

Dále uvádějí, že Burian Osovský zjednal na práci na podklášterském mostě tesaře a lamače na kámen, dal svězt dříví a další potřeby a prosí tímto listem zemského hejtmana, aby zakročil a stavbu zakázal. Zřejmě chtěl Zdeňk z Valdštejna vyřešit při smírem, ale Burian Osovský nechtěl přistoupit na žádnou dohodu a věc se dostala k zemskému soudu v Brně.

¹⁰⁵ SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

¹⁰⁶ KROFTA (1919: 51)

¹⁰⁷ Tamtéž (1919: 73)

¹⁰⁸ SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, fol. 1, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

K ustanovenému datu byli vysláni z obce zástupci, mezi nimiž byli přední měšťané, například Michal Hassek.¹⁰⁹ Spor byl rozhodnut ve prospěch města. V psaní z 8. července 1559 zemský hejtman uvedl, že vzhledem k privilegiím a nadáním krále Ladislava a Jiřího, podle kterých se na míli od města piva na prodej a šenk nemá vařit, „*pan Burjan z Doubravice jim na škodu toho pivovaru stavěti a z něho piva na prodej k vystavování dáti nemá*“.¹¹⁰

Podobné stížnosti poddaných k zemskému soudu nebyly ničím neobvyklým. Ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století byly velmi často narovnávány spory poddaných s jejich vrchnostmi.¹¹¹

Postoj města při ochraně svých práv odporoval Burianovu názoru na chování věrných poddaných tím spíše, že jej značně ekonomicky poškozoval.¹¹² V Třebíči přestal vařit pivo, ne však v Kamenici a Vladislavi, odkud dovážel pivo i do okruhu patřícího do třebíčského mílového práva. Nevole třebíčského pána nad chováním svých poddaných došla tak daleko, že jim odíral právo na pronájem všech pozemků „*na louky, zahrady a rolí vejповěd' dáti ráčíte, toliko abychom sobě užitky letošní opatřili*“¹¹³, díky kterým se měšťané byli schopni uživit.

Odňal jim právo rybolovu na řece a právo odúmrti, které mělo město od krále Vladislava. Purkmistr a rada města dali se znovu do proseb a poslali 25. července třebíčskému pánu suplikaci, v níž ho žádají, aby jim nebral pozemky. „*Mnozí jiných živností a statků nemajíce než to, což z toho pole připravíme, a na to s dítkami svými se živíme, pročez V. Mti. pána svého dědičného poddaně a pokorně s velikým ponížením prosíme, že toho před sebe bráti a na to což by nám upustili, bylo s velikou a znamenitou škodou...*“¹¹⁴ Na tento list Burian neodpověděl a nedovolil ani, aby mu ho mohlo vedení města zopakovat ústně. Situace se nezlepšila, třebíčtí byli stále poškozováni.

V neděli, den Proměnění Krista Pána¹¹⁵, píše rychtář Mečír do kopiáře další žádost panu Burianovi Osovskému, kde prosí, aby pán „*proti nám chudým poddaným V. Mti. stížnosti a hněvy vésti neráčíte, ale raději nad námi a obdarováními našimi milostivů a ochrannů ruku*

¹⁰⁹ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, fol. 11, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

¹¹⁰ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 24, Zdeněk z Valdštejna rozhoduje při mezi městem a Burianem Osovským z Doubravice o pivovar 8. července 1559.

¹¹¹ KROFTA (1919: 73)

¹¹² FIŠER – NOVÁČKOVÁ - UHLÍŘ (1978: 77)

¹¹³ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, fol. 14, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

¹¹⁴ Tamtéž, inv. č. 391a, fol. 15, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

¹¹⁵ 6. srpna 1556

držeti, k nám lásku míti a město aby souženo v čem bejti mělo nedopouštěti".¹¹⁶ Na závěr připomněli svou dřívější suplikaci ohledně zahrad a luk a požádali o odpověď.

Burian Osovský odmítl ústně s měšťany jednat, pouze jim nadiktoval prostřednictvím Arkleba z Hodějova, Václava Hodického a několika dalších pánů tvrdé podmínky. Teprve po jejich vykonání by vydané rozkazy odvolal. Burian hrozil, že by mohl také zapovědět pastvu, lidem zakázat do města vozit obilí a dřevo a dále aby lidé od řezníků maso, od pekaře chleba, ani jiných věcí z města nenakupovali.

Purkmistr a rada rozhodli se znovu odvolat k zemskému hejtmanu a napsali mu 27. září obšírnou suplikaci, v které vylíčili průběh celého sporu.¹¹⁷ Po celý zbytek roku nedošlo k vyřízení žádosti. Zemský soud nespíchal s vyřešením situace a pře se vlekla. V pátek 6. října posílají třebíččané Burianovi další psaní.¹¹⁸ V něm chtějí od Jeho Milosti a jeho úředníka pomoci ke skládání počtů sirotčích, stanovení cen piva a oceňování statků sousedů.

Třebíčským měšťanům bylo jasné, že časem by mohli o své výsady přijít úplně. Porušování svobody kšaftování, práva odúmrtího, zasahování do soudní moci města a jeho hospodářské samosprávy, jednostranné vypovídání různých výhod vedlo k tomu, že se představení města obrátili na panovníka.

Ucházeli se o confirmaci všech privilegií, od listu markraběte Karla a krále Jana Lucemburského až po list krále Vladislava Jagelonského. Dále také stvrzení obdarování Pernštejnů na odúmrtě, na svobodu kšaftování a správu věcí sirotčích, právo vinného šenku a rybolovu v řece. Ferdinand I., který byl vyhlášený svým tvrdým vztahem ke královským městům, se třebíčských měšťanů zastal.

Listem ze 7. března roku 1560 stvrdil privilegia udělená městu od markraběte Karla, krále Václava IV., Zikmunda, Albrechta, Ladislava, Jiřího, Vladislava a také od Viléma z Pernštejna.¹¹⁹ Nakonec dodal, aby v budoucnosti městu v jejich právech nikdo nepřekážel „*pod uvarováním hněvu a nemilosti Naší Císařské i budoucích králů a markrabí moravských*“.

¹¹⁶ SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, fol. 19, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

¹¹⁷ Tamtéž, inv. č. 391a, fol. 30-32, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

¹¹⁸ Tamtéž, inv. č. 391a, fol. 35, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

¹¹⁹ SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 25, Císař Ferdinand obnovuje majestátem všechna privilegia města 7. 3. 1560.

Dalším dokumentem téhož data potvrdil panovník platnost listiny Jana z Pernštejna o právu odúmrtním.¹²⁰ Kromě výše zmíněných dvou majestátů vydal toho dne, ve čtvrtek po suchých dnech postních, císař další listy a to Burianovi Osovskému a zemskému hejtmanovi Zdeňku z Valdštejna a na Brtnici.

V listu poroučí císař třebíčskému pánu, aby obdarování, které třebíčtí mají, nepopíral, aby se oni mohli upokojit a věnovat se svým živnostem.¹²¹ Zemskému hejtmanu píše „*nepochybujeme o tom, že to, aby ti chudí lidé mimo náležitost stěžování nebyli a Nás o to více nenabíhali, dostatečně opatřiti neopomineš*“.¹²²

Přes nevoli stavů utíkali se poddaní i ke králi. Ferdinand přijímal stížnosti moravských poddaných a dokonce jim bez vědomí jejich vrchností potvrzoval i jejich práva a svobody. Na tuto praxi si stavové stěžovali na sněmu roku 1562. Potvrzování privilegií si Ferdinand ponechal jako své královské právo, ale vyšetření a rozsouzení podaných stížností již bylo záležitostí zemského hejtmana a zemského soudu.¹²³

Vedení sporu muselo přijít město na velké peníze. Originály městských privilegií prezentovala v císařské kanceláři zvláštní deputace, která s sebou měla patrně i vlastního prokurátora. Za confirmaci královských listů a zvláště závažného listu Jana z Pernštejna z roku 1547 bylo nevyhnutelné zaplatit značné poplatky. Peníze si obec sehnala pravděpodobně sbírkami mezi měšťany. Byly totiž hájeny nejen zájmy celého města, ale i žaloby jednotlivých poškozených.¹²⁴ Přes přísné varování od císaře pokračoval Burian v útisku měšťanů a začal uskutečňovat své pohrůžky z roku 1559.

Prvním případem bylo odnětí zahrady Pavlu Holcarovi, které bylo tak křiklavě nespravedlivé, že císař novým listem 5. července Burianovi Osovskému nařídil, aby „*Pavlu Holcarovi zahradu jeho, kterouž jsi jemu, jak zpraveni jsme, beze vsí příčiny odjal, zase navrátil a v živnosti jeho jemu překážky nečinil*“.¹²⁵ Burian viděl, že nemůže měšťanům brát jejich dědičné pachtu, na které oni získali nárok proměňováním neúrodných ploch, močálů, pastvin a kopanin v zahrady, louky a role.

¹²⁰ Tamtéž, inv. č. 26, Císař Ferdinand dává městu majestát o osvobození od odúmrtní, o kšaftech a pořadu práva dědičného 7. 3. 1560.

¹²¹ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 28, Reskript císaře Ferdinanda Burianovi Osovskému z Doubravice o městských výsadách na šenkování pív 7. 3. 1560.

¹²² MZA Brno, Nová sbírka, sg. G 2, Třebíč, inv. č. 571/4, Ferdinand I. dává zemskému hejtmanu Zdeňkovi z Valdštejna třebíčské v ochranu 7. 3. 1560.

¹²³ KROFTA (1919: 75)

¹²⁴ NIKODÉM (1931: 116)

¹²⁵ MZA Brno, Sbírka rukopisů zemského archivu, sg. G 10, tzv. Třebíčský kodex, inv. č. 64, fol. 16b-17a, Ferdinand I. nařizuje Burianu Osovskému vrácení zahrady Pavlu Holcarovi 5. července 1560.

Přiznal proto městu právo odúmrti a zvláštním listem „*aby lásky mé užítí mohli*“ stanovil dědičný pronájem pozemků a výši platů z nich.¹²⁶ Tyto pozemky, které se nacházely za zámeckým dvorem, u Linhartova mlýna, na Dubině, v bohdíkovském, okřešickém, hostákovském a trnavském hájemství, v budoucnu mohou vlastnit pouze obyvatelé města a předměstí.

Spor o právo mílové nebyl do smrti Buriana Osovského v roce 1563 vyřešen, zdá se ale, že byly mezi nimi po roce 1560 lepší vztahy. Burian nepokračoval v porušování městských výsad, svobodném kšaftování, právu odúmrtím a ani nebránil obchodním stykům mezi městem a osadami na panství.

Dokonce 11. listopadu 1562 při prodeji dolního mlýna na Jejkově mlynáři Antošovi, vymínil třebíčským soukeníkům užívání valchy, ze které byli už od dob pánů z Pernštejna povinni pravidelnými platy od zvalení každého postavu sukna.¹²⁷ Uplynulo několik let po smrti Buriana a pře ještě nebyla uzavřena.

Zemský soud stále nerozhodl, a tak vypravili roku 1565 měšťané posly k novému císaři Maxmiliánovi II. a doufali, že jeho rozhodnutím bude vlekoucí se polemika ukončena. Císař poslal v březnu téhož roku list zemskému hejtmanu a podkomořímu s požadavkem o dobré zdání k prosbě třebíčských o konfirmaci privilegií.¹²⁸

List, který Maxmilián II. vydal v úterý po neděli květné¹²⁹, nemohl měšťany potěšit.¹³⁰ Panovník nechal rozhodnutí sporu na následujícím zasedání zemského soudu v Olomouci, kam se měli dostavit zástupci města, vdova Eliška z Lichtenburka a další osoby, které mají majetek do míle daleko od města a činí třebíčským překážky ve vaření piva.

Pře se tedy rozšířila i na drobnou šlechtu v okolí. Císař zároveň nadřídil zemskému hejtmanu, že má vzít měšťany v ochranu a Elišce z Lichtenburka, aby „*proti nim, třebíčským, ničeho nenáležitého nepodnikala, ani jim toho nevzpomínala, že se na Jeho Milost císařskou*

¹²⁶ SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 29, Burian Osovský propouští měšťanům do vlastnictví různé pozemky 2. 12. 1561.

¹²⁷ SOkA Třebíč, Cech soukeníků, inv. č. 1, Burian Osovský z Doubravice a na Třebíči prodává svůj mlýn (dolní) mlynáři Antonínovi 11. 11. 1562.

¹²⁸ NA Praha, Morava - Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 712, Maxmilián II. zemskému hejtmanu a podkomořímu Markrabství moravského o dobré zdání k žádosti třebíčských o konfirmaci privilegií 22. 3. 1565.

¹²⁹ 17. dubna 1565

¹³⁰ MZA Brno, Sběrka rukopisů zemského archivu, sg. G 10, tzv. Třebíčský kodex, inv. č. 64, fol. 17a-17b, Maxmilián II. měšťanům třebíčským ohledně stížnosti na porušování práva mílového 17. 4. 1565.

obrátili“.¹³¹ Město bylo nepochybně v právu, ale opakované stížnosti poddaných nemohly být šlechtě, která rozhodovala, milé. Jak rozhodl zemský soud, není známo.

Kronikář Stfelka ke sporu později napsal s až zarážející zaujatostí proti Třebíččanům *„nerozumem měšťanův proměna nějaká (z toho i soužení, pojezdy, outraty nemalé) na ně jest přišla, však dobrotivostí panskou zase spokojeno a na první způsob přivedeno“*.¹³²

Pokud vše skončilo smírným narovnáním, byl to pro město úspěch. Právní postavení poddanského města jej přes všechna privilegia stavělo do pozice závislosti na vrchnosti a takové pře mu byly jen přítěží. Podle pozdějších pramenů se Osovští vzdali vaření piva ve Vladislavi a v Kamenici, ale založili dostatečně výnosný pivovar v Čechtíně.

¹³¹ NA Praha, Morava - Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 724, Maxmilián II. zemskému hejtmanu m. m., aby vzal v ochranu třebíčské. (Současně Elišce z Lichtenburka, aby poddané své nestěžovala až do vyslyšení sporu) 17. 4. 1565.

¹³² RYPÁČEK (1892: 15)

4.2 Náboženské poměry v Třebíči

Vilém z Pernštejna patřil k velmi zbožným katolíkům, přesto byl k jiným náboženským směrům velmi tolerantní. Jeho rodinným lékařem byl Mistr Jan Černý, bratr tehdejšího vůdce Jednoty bratrské Lukáše pražského.¹³³

Utrakvisté měli kostelík u podklášterského mostu a Bratří modlitebnu na nynější Hanělově ulici. Jan z Pernštejna dovolil Jednotě založit sbor na jejkovském předměstí. V době, kdy panství držel Arkleb Černoohorský a poté jeho syn Jan Jetřich, prosazuje se v Třebíči luterství, k němuž se Arkleb přikláněl. Střelka mu připisuje přeměnu katolické fary u sv. Martina na utrakvistickou.

*„Třebíčtí s volí vrchnosti své kněze svého podobojí se zpěvem a zvoněním do kostela uvedli. A od té chvíle více kněží římských v Třebíči nebyvalo, ač pak nacházeli se někteří, že některé ceremonie papežské zachovávali; ti však dlouhého tu bytu neměli.“*¹³⁴ Noví páni Osovští z Doubravice se hlásili k Jednotě bratrské. V době, kdy vlastnili třebíčské panství, měly všechny evangelické církve plnou svobodu.

Už za Viléma z Pernštejna na začátku 16. století je Třebíč jmenována mezi hlavními bratrskými místy.¹³⁵ Správcem třebíčského bratrského sboru byl dvakrát mezi léty 1543 a 1563 bakalář pražské univerzity bratr Havel Dřevínek.¹³⁶ Roku 1553 se stal členem úzké rady Jednoty bratrské, ve funkci správce sboru ho nahradil bratr Paulinus.

O deset let později Dřevínek v Třebíči onemocněl a byl odvezen na léčení do Prostějova, kde 22. listopadu zemřel. Velký třebíčský sbor po něm přebírá Václav Solín. Muž mnohostranně nadaný, který měl pravděpodobně vyšší vzdělání, a také pomocník Jana Blahoslava.¹³⁷

V Jednotě měl zvláštní postavení. Byl vyslán k pohřbu Ferdinanda I. do Vídně a měl s poselstvím bratrských šlechticů posoudit při audienci u nového krále Maxmiliána, zda jsou oprávněné naděje v Maxmiliánovu náboženskou snášenlivost.¹³⁸ Solín spolupracoval s Alexandrem Aujezdckým při tisku šamotulského kancionálu a získal tak znalosti, které mohl využít jako hlavní impresor nového kancionálu a Blahoslavova Nového zákona v ivančické tiskárně. V roce 1564 odešel a stal se správcem třebíčského sboru.

¹³³ MÜLLER (1923: 199)

¹³⁴ RYPÁČEK (1892: 14)

¹³⁵ MÜLLER (1923: 199)

¹³⁶ JIREČEK (1875: 171)

¹³⁷ Dle URBANA (1996: 12) studoval Václav Solín ve Vitenberku a pravděpodobně se osobně znal s Filipem Melanchtonem.

¹³⁸ SAMEŠ (1972- 1979: 104)

Ani ne devětatřicetiletý Václav Solín zemřel 15. června 1566.¹³⁹ Ve funkci jej nahradil hranický rodák Jan Svatoň, který však zemřel, sotva se do Třebíče nastěhoval, 11. února 1567.¹⁴⁰ Poté nemáme o správci sboru zprávy. Krátce působil ve funkci také Pavel Rašovský. Nastoupil roku 1572 a téhož léta 10. srpna zemřel.¹⁴¹ V letech 1572 až 1577 vedl sbor Jan Eneáš. Po Eneášovi, druhém nástupci Jana Blahoslava ve funkci ivančického biskupa, převzal řízení sboru Jan (Capito) Kapita.¹⁴² Ten je autorem velké dvojdílné Postilly, která obsahuje kázání ke všem nedělím a svátkům celého roku.¹⁴³

Na Moravě se po vítězství Ferdinanda I. nad stavovským odbojem roku 1547 rozvíjela Jednota bratrská mnohem svobodněji než v Čechách.¹⁴⁴ Časem král zasahoval i zde, protože mu nebylo příliš po chuti, že se bratři na Moravě rozmáhají. Tušil, že to bude působit nakažlivě i na Čechy. Stížnosti na Jednotu bratrskou hrály králi do noty, protože jimi mohl ospravedlnit opatření proti Bratřím, aniž by to vzbudilo vlnu nevole.

Na jaře roku 1557 poslal císaři Ferdinandovi třebíčský školní mistr Gall Palamedes stížnost na bratrskou školu. Jednota v Třebíči konala veřejně bohoslužby a otevřela si na předměstí školu. Ferdinand nerad slyšel o úspěších třebíčské Jednoty mezi dospělými a školní mládeží a napsal o Palamedově psaní místokancléři panu Zikmundovi Heltovi z Kementu na Meziříčí a moravskému podkomořímu Přemkovi z Víckova a na Prusinovicích.¹⁴⁵ Žádal je, aby prozkoumali situaci ve městě a doporučili, jak by mohl zastavit shromáždění a vyučování Jednoty, bez vzbouření lidu.

Úředníci se přesvědčili, že Palamedova stížnost nelhala a doporučili, že nejlépe bude naléhat na vrchnost, aby působení Bratří zakázala. Burjan Osovský byl zaneprázdněn spory s třebíčskými měšťany a Jednotu naopak spíše podporoval. Ferdinand I. tedy napsal 5. července z Bratislavy Burianovi psaní, ve kterém mu vyčítal, že dovolil na svém panství novou školu a vyzýval ho, aby ji zrušil a aby děti jeho poddaných byly posílány do řádných škol.

Třebíčská vrchnost nespěchala vyplnit Ferdinandovo nařízení. Císař se dozvěděl, že se ve škole stále vyučuje, a tak poslal 16. srpna z Vídně nový list. Pán Osovský z Doubravice

¹³⁹ Toto datum uvádí FIALOVÁ (1968: 26) i HREJSA (1935: 145), naopak JIREČEK (1876: 240) uvádí jiné datum a to 5. června.

¹⁴⁰ BURIAN (1996: 53). Datum úmrtí bratra Svatoně je dle URBANA (1996: 14) 6. února.

¹⁴¹ URBAN (1996: 14)

¹⁴² JIREČEK (1875: 337)

¹⁴³ Oba díly o téměř 1500 stranách vytiskl roku 1586 Zachariáš Solín, tiskař Kralické bible, který původně používal příjmení Slavkovský. Po smrti svého přítele a tiskařského mistra Václava Solína, převzal jeho příjmení. FIALOVÁ (1968: 31, 50)

¹⁴⁴ ODLOŽILÍK (1931: 186). HREJSA (1948: 240) píše, že Bratří konali v této době svoji práci v tichosti bez větších těžkostí, jen na některých místech činili potíže páni, kteří jim nebyli nakloněni.

¹⁴⁵ ODLOŽILÍK (1931: 187)

neudělal nic, čekal patrně, že císař na věc zapomene. Ferdinand I. se v září znovu obrátil na místokancléře a moravského podkomořího s žádostí o dobré zdání.

Toho se mu pro velkou zaneprázdněnost obou nedostalo a císaři začala docházet trpělivost. Burianovi Osovskému poslal 16. října 1557 nový list, ve kterém mu přikázal, aby do měsíce školu zavřel a vyhnal se svých panství všechny sektáře, kteří se neznají ani k církvi pod jednou ani k straně podobojí.

Ten tedy školu zavřel a informoval o tom císaře, jenž tuto zprávu kvitoval a v listopadu poslal do Třebíče nové psaní, ve kterém nabádal Osovského k dalšímu potírání bludných učení na třebíčském panství. Působení Jednoty bratrské v Třebíči nebylo i přes zavření školy přerušeno a za Maxmiliána II. byla škola opět otevřena.

Bratrský sbor v Třebíči byl v době Osovských z Doubravice bohatě obdarován. Burian Osovský daroval Jednotě bratrské roku 1558 pozemky na Jejkově na velkou ovocnou zahradu. Téhož roku si Bratří postavili při sboru zvonici a zavěsili do ní zvon s nápisem: „*Milujte spravedlnost, kteříž soudíte zemi, smejšlejte o Pánu Bohu v dobrotě. Nebe a země pomine, ale slovo Páně zůstane na věky věkův. Amen.*“¹⁴⁶

Dále pak Burian 1. listopadu 1560 potvrzuje bratřím v Třebíči zakoupení domku na špitál, osvobozuje jej spolu se sousedním sborem od všech povinností a platů a uděluje jim další svobody a výsady. Obyvatelé budov patřících ke sboru nemohou být voláni do světských úřadů nebo cechů, mohou provozovat řemesla, vařit pivo, volně prodávat, měnit a kupovat majetek a svobodně s ním nakládat v poslední vůli.¹⁴⁷

Roku 1562 darovala sboru Eliška z Fulštejna a na Uhřicích zahradu.¹⁴⁸ Třebíč postihl v tomtéž roce mor, Bratří vytvořili u sboru pohřební zahradu, na které pochovávali své mrtvé. O rok později zde byl pohřben i Burian Osovský a jeho sestra Johanka.

Vdova po Burianu Osovském, Eliška Bítovská z Lichtenburka a na Třebíči, oznamuje 6. ledna 1565, že odkoupila na předměstí dům „*sem za své vlastní peníze (a ne ze statku syna mého, jehož na ten čas mocnou otcovskou poručnicí byla sem) koupila od Viktorína Bradkova dům při městě Třebíči na předměstí Jejkově*“¹⁴⁹, který věnovala českým bratřím v Třebíči na špitál a osvobodila jej ode všech robot a platů.

Eliška z Lichtenburka 8. května 1567 znovu sepisuje dar domu na špitál a bohatě ho obdarovává: „*každý rok bratřím při tom sboru obývajícím, nynějším i budoucím potomkům*

¹⁴⁶ BURIAN (1996: 50)

¹⁴⁷ SPURNÝ - ZEMEK (1983: 156)

¹⁴⁸ BURIAN (1996: 51)

¹⁴⁹ SPURNÝ - ZEMEK (1983: 159)

jejich dva mty¹⁵⁰ žita a jeden met¹⁵¹ ovsa, a piva řídkého na každý týden, což by ho koli a vypítí mohli“.¹⁵² Všechna výše zmíněná obdarování svých rodičů potvrdil Smil Osovský listem ze 17. března 1568.¹⁵³ Sbor byl centrem bratrského hnutí na západní Moravě. V letech 1596 a 1607 konaly se zde dokonce bratrské synody.¹⁵⁴

Pro kulturní růst města měl velký význam literátský kůr, kterému již Jan z Pernštejna udělil roku 1516 artikuly.¹⁵⁵ V listině jsou stanoveny poplatky, jenž museli platit členové v případě, že zmeškali část nebo celou mši. „*Pakliby kdo svévolně, jsa doma, to obmeškal, a to naň uznáno bylo, má položit dva groše, a k tomu trestání aby měl podle zdání starších.*“¹⁵⁶

Literátské sbory byly spolky, které pěstovaly liturgický zpěv. Obvykle se zde scházeli vážení a bohatí měšťané, výjimkou ale nebyly ani střední vrstvy. Zpívali na křtinách, svatbách a pohřbech významných představitelů městské obce. Troufli si i na náročné sborové skladby. Tato bratrstva měla své ceremonie, organizaci, společnou pokladnu a nejednou držela velké jmění.¹⁵⁷ V Třebíči byla tato společnost velmi živá a její úroveň měla vzestupnou tendenci.¹⁵⁸ Z artikulí Jana z Pernštejna není jasná organizace sboru.

Tato otázka je zodpovězena až roku 1606, kdy Smil Osovský na žádost kněze Jana Petrozelina a starších kůru¹⁵⁹ opět potvrdil artikuly.¹⁶⁰ Sbor řídili starší (senioři) v jejichž čele byl správce. K ruce starším byli sbormistři (kantoři) a mladší. Vzorný život starších měl být příkladem všem členům a naopak všichni členové byli starším povinni poslušností.

V polovině 16. století pronikali evangeličtí duchovní do venkovských i městských dříve katolických kostelů.¹⁶¹ V roce 1557 byl dosazen na faru u sv. Martina utrakvistický farář Adam Světelský. Stejně jako jeho předchůdci Blažej Turkov i Světelskému v letech 1554-1556 majitel sousedního brtnického panství Zdeněk Brtnický z Valdštejna jeho příjmy ze Slavic.¹⁶²

¹⁵⁰ 64 měřic žita. Podle Sedláčka 1met = 1713, 6 l.

¹⁵¹ 32 měřic ovsa

¹⁵² SPURNÝ - ZEMEK (1983: 161)

¹⁵³ SPURNÝ - ZEMEK (1983: 162)

¹⁵⁴ ŘÍČAN (1957: 295)

¹⁵⁵ KUBEŠ (1881: 5) označuje dokonce třebíčský literátský sbor jako nejstarší na Moravě.

¹⁵⁶ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 19, Jan z Pernštejna uděluje roku 1516 literátskému kůru artikuly.

¹⁵⁷ BŮŽEK – KRÁL – VYBÍRAL (2007: 36)

¹⁵⁸ FIŠER – NOVÁČKOVÁ - UHLÍŘ (1978: 94)

¹⁵⁹ Starší kůru byli v roce 1606 tito Florián Žák, Matěj Košeranda, Řehoř Bližkovský, Eliáš Histurgieus, Mikuláš Rožemberský a Benedikt Hanuš. SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 19, Smil Osovský z Doubravice potvrzuje roku 1606 literátskému kůru artikuly.

¹⁶⁰ SOKA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 19, Smil Osovský z Doubravice potvrzuje roku 1606 literátskému kůru artikuly.

¹⁶¹ HREJSA (1948: 240)

¹⁶² BURIAN (1996: 48)

Z nezjištěných příčin odešel pak Světelský na 1 rok na faru do Lipníka u Hrotovic a roku 1558 se znovu vrátil zpět do Třebíče.¹⁶³ V době, kdy byl Adam Světelský v Lipníku, byl v Třebíči farářem kněz Matouš. Po návratu do Třebíče podal Světelský na Adama z Valdštejna stížnost, kterou prohrál, protože se podepsal jako lipnický farář a v době podání byl již knězem v Třebíči.¹⁶⁴

Přesto se nevzdal, obrátil se na církevní vrchnost a dostal potvrzení, podle kterého jsou jeho nároky na desátek oprávněné. Spor se vlekl a Adam Světelský zemřel v roce 1562 v Třebíči na mor.

Ferdinand I. nařídil 5. března 1562 zemskému hejtmanu Markrabství moravského, aby dopomohl Tobiáši Koželuhovi z Mělníka k dědictví po synovi, faráři v Třebíči, které mu Burian Osovský zadržuje.¹⁶⁵ Také uložil listem z 14. července Burianovi Osovskému, aby zařídil u svých poddaných, aby bylo Tomáši Koželuhovi podstoupeno, co žádá.¹⁶⁶ Maxmilián na místě „*pána a otce našeho nejmilejšího*“ předepsal listem z 3. února 1564 zemskému hejtmanu, aby „*z ouřadu hejtmanského v to spravedlivě nahlídl*“ a Tomášovi Koželuhovi dopomohl k dědictví spravedlnosti po synovi a to proti Burianovi Osovskému z Doubravice.¹⁶⁷

Utrakvisté měli nejprve kostelík u mostu na Podklášteří, roku 1525 získali katolickou faru u sv. Martina. Po rozštěpení utrakvistů působením luteránského učení, používali početnější novoutrakvisté svatomartinský kostel, staroutrakvisté nejprve kostelík na Stařeče. Zbytkům katolíků sloužil kostel Nejvyšší Trojice. Roku 1564 byl však upraven pro staroutrakvisty a jejich starý kostelík používali vyznavači Kalvínova učení.

Burian Osovský postupoval tvrdě ve sporu s městem o právo mílové. Svou příznivější tvář naopak ukazoval náboženskou tolerancí a podporou Jednoty bratrské. Vdova, Eliška z Lichtenburka, poručnice nezletilých synů, pokračovala v při s třebíčskými měšťany, zároveň také velmi pomáhala Bratřím. V duchu náboženské snášlivosti pokračoval poté i syn Smil Osovský.

¹⁶³ BURIAN (1996: 49), SAMEŠ (1972- 1979: 101) uvádí, že odešel, protože měl mnoho nesnází pro své konzervativní staroutrakvistické názory.

¹⁶⁴ MZA Brno, Cerroniho sbírka II, sg. G 12, Půhonové a nálezové z let 1547 – 1561, inv. č. 324, fol. 91.

¹⁶⁵ NA Praha, Morava - Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 340, fol. 1, list Ferdinanda I. zemskému hejtmanu 5. 3. 1562.

¹⁶⁶ NA Praha, Morava - Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 340, fol. 2, list Ferdinanda I. Burianu Osovskému 14. 7. 1562.

¹⁶⁷ NA Praha, Morava - Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 579, list Maxmiliána zemskému hejtmanu 3. 2. 1564.

5. Město s předměstími a městečky

5.1 Město Třebíč s předměstími a městečky Vladislavi a Kamenicí

Pernštejnové nechali roku 1556 sepsat jako podklad kupní smlouvy a k zhodnocení výnosu třebíčského velkostatku urbář.¹⁶⁸ Je to vlastně jen soupis veškerého majetku určeného k prodeji s uvedením každého příjmu, který vrchnost od poddaných z nějakého právního důvodu měla. Mnohé z platů, které byly v urbáři uvedeny, nebyly zapsány správně.

Základem měšťanova majetku byl jeho dům. Domy se lišily výstavností, půdorysem, vnitřním uspořádáním a vzhledem. Bohatství vybavení domu záviselo na zámožnosti majitele, vnitřní uspořádání pak na jeho profesi. Třebíčští měšťané se kromě řemesel a obchodu věnovali i zemědělství. Město nemělo dostatek půdy, a tak si ji najímali od vrchnosti. Byly to tedy pozemky dominikální a měšťané za ně platili roční nájemné. A právě tyto platy byly zapsány v urbáři a vyžadovány vrchností, ačkoliv nájmy už dávno neexistovaly. Vznikly tak potíže mezi městem a vrchností.

Urbář je vůbec první ucelenou informací o městě Třebíči. Skládalo se ze šesti částí: z vnitřního města, ulice Masařské a předměstích Stařečky, Jejkova, Nového Města a Nových Dvorů. Podklášteří, dnes součást Třebíče, bylo samostatnou obcí.¹⁶⁹ Celkem zde bylo 348 osedlých. Měšťané platili z domů, najatých polí, luk, zahrad a haltýřů.

Dle urbáře z roku 1573 žili na Stařečce dva Židé a šest na Podklášteří. V této době ještě spolu běžně sousedily židovské i ostatní podklášterské domy. Pernštejnský urbář se o Židech nezmiňuje. Židé zajišťovali pánu i poddaným úvěry, šlechtici poskytovali luxusní zboží a přebírali, částečně formou konsorcií, odbyt zboží vyrobeného na velkostatku.¹⁷⁰ Také pěstovali rozsáhlé obchodní vztahy a účastnili se nejdůležitějších trhů. Židy z Třebíče zmiňuje k 18. a 20. červenci Kremžská skladní knížka z roku 1621.¹⁷¹

Italové, zvaní Vlaši, se dokázali českým zvyklostem rychle přizpůsobit a někdy zastávali v řemeslnických ceších a městských radách vlivná místa. V Jindřichově Hradci a okolí je doloženo prvních deset Italů už na konci padesátých let 16. století.¹⁷²

Na třebíčském panství se soudy konaly celkem na 13 místech: ve středu po Třech králích v Třebíči, ve čtvrtek po Třech králích na Podklášteří, dále v Tmavě, Červené Lhotě, Kamenici, Lukách, Měříně, Svatoslavi, Vladislavi, Koněšíně, Hartvíkovicích, Stříteži, a

¹⁶⁸ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

¹⁶⁹ Tamtéž, fol. 1-32.

¹⁷⁰ TEUFEL (1995: 118)

¹⁷¹ TEUFEL (1995: 118)

¹⁷² BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 219)

Výčapech. K podklášterskému soudu patřily vsi: Říпов, Týn, Sokolí, Nová Ves, Okřešice, Račerovice, Pocoucov, Bohdíkovice a mlýny na řece Jihlavě.¹⁷³

Vnitřní město

Ve vnitřním městě, kde je podle urbáře 89 osedlých, je vidět snaha po alespoň kousku půdy, zvláště zahrady nebo louky. Měšťané měli v pronájmu 17 zahrad a 10 luk. Čtyři měli kousek pole, jeden měl podsedeck a tři obdělávali pole od nehradovského dvora.

Duchek konvář platil z rybníku v týnském žlebu. Kromě toho mělo 24 osedlých pronajato dohromady 22 haltyřů. Pět osedlých¹⁷⁴ platilo z celého domu a to 21 grošů. Většina, 43 osedlých, platila z poloviny domu. Z jedné čtvrtiny domu 30 a ze tří čtvrtin dva osedlí. Dále ještě 3 měšťané¹⁷⁵ platili z půl čtvrti domu a to 2,5 groše a jeden denár. Urbář blíže nevysvětluje, co znamená vlastnictví půl nebo čtvrti domu. Snad se jedná o velikost parcely.¹⁷⁶

Měšťané také platili tzv. ženný plat. Je to zřejmě náhrada za robotní povinnosti. Tento plat je odvozen od velikosti domu. Z celého domu tedy dávali 2 groše ženného, z poloviny jeden a tak dále až k 0,5 groši ženného, který platili vlastníci jedné čtvrtiny domu. Pět měšťanů dávalo pouze k obci.¹⁷⁷ Celá obec platila nájem z Ochránovského a Štětínovského dvora a dále z rolí na Turově u kracovských hranic.¹⁷⁸

Ještě k tomu za vinné fůry jednou v roce o sv. Martinu půl kopy.¹⁷⁹ Třebíčští měšťané platí podle smlouvy z rathauzu, za mýto, z načínání vín, obilné míry a ze šrotitřů, stálý plat 35 kop, o svatém Jiří polovinu a o svatém Václavu taktěž. Dále dávali za jedno stehno hovězího masa poctového o Vánocích půl kopy a to samé za poctové tele o Velikonocích.¹⁸⁰

Zvláštní platy měli cechy. Řezníci, pekaři, ševci a soukeníci dávali každý za 2 poctová telata 1 kopy. Kováři, bednáři a koláři dohromady 1 kopy.¹⁸¹ Krejčí a tkalci odevzdávali za 1

¹⁷³ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 122, fol. 2, Sirotcí později pozemková kniha.

¹⁷⁴ Viktorin Bradků, Duchek konvář, sirotky nebožtíka Matyáše, Daniel zámečník a Štěpán Kropač. MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 2 a 10, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

¹⁷⁵ Anna vdova, Bureš Metelka, Čapek krejčí. Tamtéž, fol. 8-9.

¹⁷⁶ FIŠER – NOVÁČKOVÁ - UHLÍŘ (1978: 69)

¹⁷⁷ Jan lazebník, Jiřík z Brany, Matůš pekař, Vavřinec Mečír, Jiřík Vejborny. MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 5 a 10, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

¹⁷⁸ Z Ochránovského jednou v roce, na sv. Martina, 16 grošů. Z Štětínovského dvakrát v roce, o sv. Jiří a sv. Václavu, pokaždé 8 grošů a dále o sv. Jiří 2 slepice a jednu kopy vajec. A z rolí na Turově o sv. Václavu 2,5 groše. Tamtéž, fol. 10-11.

¹⁷⁹ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 10, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

¹⁸⁰ Tamtéž, fol. 35.

¹⁸¹ Tamtéž, fol. 36.

funt¹⁸² pepře poctového 24 grošů. Kožešníci za 3 loty¹⁸³ šafránu poctového půl kopy. Taktéž půl kopy a čtyři groše navíc platili tkalci za 1 funt pepře a lot šafránu poctového.¹⁸⁴

Ve městě je 27 řeznických krámů, z nich dávají řezníci o sv. Duchu 4,5 grošů a o sv. Martinu 0,25 centýře¹⁸⁵ nepřepuštěného loje. Navíc jsou řezníci povinni za velký dobytek, který porazí v době od sv. Ducha do sv. Václava, dávat v sobotu „*I nohu, jenž slove paznecht, z hovada hovězího*“.¹⁸⁶ Sedm rybářů platí každý půl kopy a 5 grošů. Také musí rybníky a stavy lovit a každý pátek nosit ryby pánu na zámek.¹⁸⁷

Ulice Masařská

V ulici Masařské bylo 24 osedlých, 10 z nich platilo pouze ženný plat. Knězi po 1 slepici dávalo 11 měšťanů. Tři platili k obci, mezi nimi i Tomáš Žádný na staré škole. Pouze tři osedlí měli pronajatu zahradu. Tomáš Vyzablej dokonce dvě a k tomu půl haltýře. Ten měli také v nájmu další dva měšťané a jeden louku na Dubině.¹⁸⁸

Stařečka

Na Stařečce žilo 71 osedlých. Z celého domu platili 3, z půl 4, ze čtvrtiny 7 a z domku opět tři měšťané. Ženného platil jeden osedlý 12 grošů. Ostatní platili výrazně méně. Pět obyvatel Stařečky dává 5 grošů, 16 tři groše, 7 dva groše, 4 jeden groš, 8 devět denárů a tři po třech denárech. Jsou zde dva mlynáři, jeden platí z pustých haltýřů a druhý z nájmu celého dvora.¹⁸⁹

Dva osedlí mají ve společném pronájmu dvůr.¹⁹⁰ Tři osedlí platili jen mlynáři, Jan Trefil k obci.¹⁹¹ Mnohem méně měšťanů než ve vnitřním městě má v nájmu nějaký pozemek. Dva mají pole, osm louky a sedm zahrady. Duchek Pernikář platí z kusu rolí na Turově a Mikuláš Nosek ze stodoly u Týna.¹⁹²

¹⁸² Libra, 513,7 g. BĚLOHLÁVEK (1985: 10).

¹⁸³ Lot, 16,1 g. Tamtéž (1985: 10).

¹⁸⁴ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 37, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

¹⁸⁵ Centýř, cca. 56 kg. Dle BĚLOHLÁVEK (1985: 11) je to 61,7 kg.

¹⁸⁶ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 38, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

¹⁸⁷ Tamtéž, fol. 40.

¹⁸⁸ Tamtéž, fol. 12-13.

¹⁸⁹ Tamtéž, fol. 16-17.

¹⁹⁰ Jiřík Polnický a Ondráček, písař, společně platí ze dvora o sv. Jiří 14 grošů, o sv. Václavu 14 grošů a dávají o sv. Jiří kopy vajec. Tamtéž, fol. 18.

¹⁹¹ Tamtéž, fol. 18.

¹⁹² Tamtéž, fol. 17, 20.

Jejkov

Předměstí Jejkov má 90 osedlých rozvrstveno v široké sociální skladbě, jak ukazuje velmi rozdílná výše platů. Tzv. ourok, který platili, kolísá mezi 11,5 groši a 1 denárem. Nejčastěji se pohybuje ve výši 2,5 groše. Dva platili dvakrát ročně 8 grošů.¹⁹³ Sedm měšťanů platilo z louky, šest ze zahrad, čtyři z haltýře, dva z podsedku a jeden z rolí. Jiřík dvořák platil ze dvora.¹⁹⁴ Jemu plat dávali Severýn Robotka a Mikuláš Zámečník.¹⁹⁵ Vaněk bednář a Jiřík sedlář platili k obci, Jan Provazník ke špitálu.¹⁹⁶ Také zde odevzdávali ženný plat. Kromě toho také mnozí dávali kuřata nebo slepice knězi eventuálně slepice pánu.

Nové Město

Na Novém Městě jsou platy homogenní. Z 36 osedlých platili všichni, kromě jednoho, 7 grošů, Jakub Trnka platil o groš méně.¹⁹⁷ Osm měšťanů dávalo 20,5 groše z rolí ode dvora přikoupených. Vávra Kulhánek, podruh, platil ze zahrady 13 grošů.¹⁹⁸ Na Novém městě jsou roku 1565 zvoleni starší Jiřík Vokurka a Martin Bartik. O rok později Václav Šrámků a Jan Jelenka.¹⁹⁹

Nové Dvory

Sedm dvořáků žilo na Nových Dvorech a nedávalo z gruntů nic. Jeden z nich, Vít Svitáček, platil z pronájmu louky. Všichni byli povinni robotou: na dvou loukách pod městem trávu sušit, seno shrabat a skopit, dále piva na zámku každý vaz spílat a starat se pro potřebu zámku o kyselé zelí.²⁰⁰ Navíc dávají za vinnou fůru o sv. Martině 2 kopy.

Podklášteří

Samostatná obec předměstí Podklášteří měla dle pernštejnského urbáře 52 osedlých. Z toho 42 platilo za louky, 10 zahrady, pět za role a tři ze stodol. Pan Bohuslav Petrovský platil z podsedku a za roboty.²⁰¹ Platy z pronájmu polí a zejména luk nebyly příliš vysoké. Podklášterský soud zahrnoval tyto vsi: Pocoucov se 12 osedlými, Týn se 7, Bohdíkovice 13,

¹⁹³ Vaněk krejčí a Jíra Hulků. Tamtéž, fol. 26-27.

¹⁹⁴ Dával o sv. Jiří 17,5 groše a o sv. Václavu 20,5 groše. Tamtéž, fol. 26.

¹⁹⁵ Tamtéž, fol. 25-26.

¹⁹⁶ Tamtéž, fol. 26, 28.

¹⁹⁷ Tamtéž, fol. 29.

¹⁹⁸ Tamtéž, fol. 31.

¹⁹⁹ SOkA Třebíč, Archiv obce Nové Město – předměstí Třebíče, inv. č. 1, fol. 6, Kniha konšelů Nového Města, hospodaření obce, nájmy pozemků 1553-1727.

²⁰⁰ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 32, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁰¹ Tamtéž, fol. 53.

Okřešice 13, Račerovice 11, Sokolí 6, Novou Ves 12, Říčov 5. Dohromady 79 osedlých. Ženné platy byly značně rozvrstvené, pohybovaly se mezi 8 a jedním grošem. Většinou 8, 4 nebo 3 groše. Obec podklášterská s týnskými, nehradovskými a novodvorskými dávala za hlásku o sv. Janu 2 kopy a totéž o Vánocích.²⁰² Podklášterští jsou povinni za užívání pastvišť sázet a okopávat zelí, plet cibuli a trhat konopí. Kdyby někdo z nich šenkoval staré pivo, má dát za jeden sud 2 groše.²⁰³

Na Podklášteří byl poměrně nízký počet řemeslníků. Musíme ale počítat s tím, že ne všichni řemeslníci byli označeni řemeslem. V urbáři z roku 1556 je zapsáno 15 řemeslníků a to: pekař, kovář, kožešník, mlynář, soukeník, švec, mydlář, uzdař, hrnčič a sedlář. A také kuchař Roubiček.²⁰⁴ Řemeslo provozovala více než třetina majitelů gruntů. Později je situace jiná: Urbář z roku 1573 uvádí 50 osedlých, z toho 6 Židů. Řemeslníků zde bylo 11 a provozovalo 8 druhů řemesel: pekař, kovář, zámečnick, hrnčič, kožešník, kloboučník, barvíř a vochlář. Šenkovní domy provozovali Vincenc Tlach, Jan Špička a Matouš Grle. Bydlel zde také Matouš Písař.²⁰⁵

Pernštejnský urbář neuvádí na panství Židy. Pravděpodobně odešli na základě vypovídacího dekretu. V urbáři Smila Osovského je na Podklášteří zapsáno 6 Židů, majitelů gruntů. Jmenovali se: Čoudek, Jonáš, Markus, Feitlova Židovka, Abrhám a Dobiáš.²⁰⁶ Jen tři si pronajímali pozemky: Čoudek zahradu, Feitlova Židovka louku a Dobiáš louku, nivu a stodolu. Židé provozovali řemesla, pokud se neživilí zemědělstvím. Nesnažili se cílevědomě skupovat pohledávky na domech křesťanských sousedů. Kupovali si však od nich domy a usazovali se mezi nimi. Kvůli nedávnému vypovězení z Třebíče, byli Židé opatrní, a tak nejsou k dispozici žádné zmínky o sousedských sporech.²⁰⁷

Obecní správa v zastoupení starších pod dohledem panského úředníka pečovala o vdovy a sirotky. Po smrti muže byl sepsán veškerý jeho majetek, pohledávky i případné dluhy a výsledná částka byla rozdělena mezi pozůstalé. Peníze byly podle potřeby vypláceny pozůstalým. Podklášterští starší se snažili pro sirotky vymoci i pohledávky váznoucí na nemovitostech. Celoroční hospodaření s penězi bylo zapsáno do sirotčí knihy, která se dochovala.²⁰⁸ V knize je řada neúplných zápisů, ale i přes tento nedostatek se z ní můžeme

²⁰² Původně měli podklášterští povinnost konat strážní službu na zámku a chránit jej spolu s klášterními many. V 16. století tento závazek zmizel, ale platba za hlásku zůstala.

²⁰³ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 55-56, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁰⁴ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 53, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁰⁵ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 51, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

²⁰⁶ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 25-27, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

²⁰⁷ NOVÁČKOVÁ (2001: 19)

²⁰⁸ SOKA Třebíč, Archiv obce Podklášteří, inv. č. 3, Kniha sirotčí z let 1564-1668.

dozvědět mnoho o sociálních poměrech na Podklášteří. V mnoha případech až zaráží chudoba domácností, naproti tomu zde najdeme několik sirotků, kteří zdělili velký majetek.

Jedná se například o Zuzanu, pozůstalou dceru po někdejším starším na Podklášteří Vítovi Švendovi. Zápis uvádí v chlévech: 5 dojných krav, 26 ovcí, 4 voly, 2 telata, tříletého kozla, starou svini, 4 malá prasata a 2 kozy. Souhrnně pod názvem obilí jsou zapsány: 4 mety žita, 7 měřic pšenice, 3 měřice pohanky, 2 mety ovsa a 6 měřic hrachu. Sousedé Švendovi dlužili celkem 351 rýnských. Bohatý inventář domácnosti zahrnoval 3 spodní peřiny, 5 pološtářů, 4 podušky, 14 ručníků, 4 prostěradla a 20 kusů cínového nádobí. Dědictví bylo celkem vyčísleno na částku 1082 rýnských.²⁰⁹ Nejvíce sirotků zdělilo částku do 30 zlatých. Jedněmi z nich byli sirotci po cihláři Martinovi, Jan a Anna. Ti měli každý na domě svého otčima 24 rýnských.²¹⁰

Vzhledem k nízkému úmrtnímu věku lidí v raném novověku se mnoho rodičů nedožilo dospělosti svých dětí. V poslední vůli tedy svěřili své děti i majetek poručníkovi. Tato osoba pocházela většinou z okruhu nejbližších pokrevních příbuzných. Jestliže nebyli po ruce, přicházeli na řadu měšťané nebo měšťanky spjatí s rodiči jinými vazbami. V úvahu připadali například důvěryhodní lidé z cechu.²¹¹ Systém poručníků a sirotčích knih měl zabezpečit, aby se sirotkům a polosirotkům nedělala křivda.

Z podklášterského úřadu se dochovaly smlouvy svatební. Tam se zapisovaly smlouvy nejen z Podklášteří, ale i z vesnic spadajících pod podklášterský soud. Celkem je v Knize smluv svatebních uvedeno 188 svateb. Písemná smlouva nebyla často uzavřena při sňatku, spíše až dodatečně. Obsahem smlouvy bylo hlavně zapsání věcí, s kterými vstupovali do manželství a podmínek novomanželů. Například výchování dětí z minulého manželství. Mladí manželé začínali skromně, většinou pouze s pár desítkami zlatých od rodičů. Dívky dostávala mnohdy ložní povlečení. Na konci smlouvy ještě obojí rodiče slibovali, že po nich budou děti ještě dědit.

Mnoho svobodných mládenců (55) se ženilo s vdovami. V roce 1559 byla uzavřena svatební smlouva mezi Pavlem Holým, synem mlynáře Jana z Číchova, a Kateřinou, vdovou pozůstalou po nebožtíkovi Jiříkovi Kubíčkově. Pavel Holý přijímá Kateřinu vdovu na spolek a taktéž ona.²¹² Naopak vdovci si zase často brali svobodné panny (34 svateb). V roce 1607 se vdovec s dětmi a zámecký purkrabí Zachariáš Kamenický oženil s pannou Aničkou Bihařovskou. On si vymínil pro sebe 30 zlatých, ona 20 zlatých. Mezi svědky ženicha byl i

²⁰⁹ SOkA Třebíč, Archiv obce Podklášteří, inv. č. 3, fol. 47-49, Kniha sirotčí z let 1564-1668.

²¹⁰ SOkA Třebíč, Archiv obce Podklášteří, inv. č. 3, fol. 22, Kniha sirotčí z let 1564-1668.

²¹¹ HRDLIČKA (2007: 156)

²¹² SOkA Třebíč, Archiv obce Podklášteří, inv. č. 4, fol. 16, Kniha smluv svatebních.

Eliáš Historikus, tedy Eliáš Střelka Náchodský, první z třebíčských historiků a autor tzv. Střelkovy kroniky.²¹³ Mezi svobodnými mládenci a pannami bylo uzavřeno 72 sňatků. Objevuje se zde poměrně mnoho ženichů z různých koutů naší země, pravděpodobně se jednalo o tovaryše, kteří se zde usadili.

Vladislav

V městečku Vladislavi dle pernštejnského urbáře bylo 39 osedlých. Nejvíce z nich platilo z podsedku (17). Žil tu také dvořák Kalousek, který platil o sv. Martinu za vinné fůry půl kopy.²¹⁴ Podle urbáře bylo ve Vladislavi šest řemeslníků, ale je možné, že zde nejsou uvedeni všichni. Jednalo se o ševce, hrnčáře, krejčího, řezníka a dva kováře. Rybáři museli platit na sv. Jiří 3 a půl kopy. Měli povinnost výlovu rybníků a stavů a ryby odevzdávali pánu. Vladislavští byli povinni hromadnou robotou. Museli na panských loukách hrabat seno, klást je do kop a na chmelnici strhat chmel.²¹⁵ Ve Vladislavi se vařilo pivo a z každého varu piva se platily 2 groše. Kromě toho tu bylo 6 mastných krámů a z každého z nich se odevzdávala jedna čtvrtina centýře nepřepuštěného loje.²¹⁶

V urbáři z roku 1573 je uvedeno 38 osedlých, z toho 16 podsedků. Man Ondra Kalous platí za vinnou fůru jeden zlatý a navíc musí ryby ze sádek vozit na zámek a rozvážet plody k násadám na rybníky.²¹⁷ Počet řemeslníků se zvýšil na 8. Kromě ševce, krejčího, řezníka a dvou kovářů byl v městečku ještě barvíř, pekař a bednář. Rybáři stále odvádějí plat a to 7 zlatých a 20 grošů a jejich povinností je nosit ryby pánu. Urbář přesněji určuje, že ryby mají rybáři nosit každý pátek od svatého Jiří do svatého Bartoloměje, a že jim bude za ně patřičně zapláceno.²¹⁸ Zůstala povinnost pracovat na loukách a navíc museli vladislavští sbírat víno na panských vinohradech. Také museli sekát led na panských sádkách. Stejný zůstal poplatek z vaření piva a z pronájmu řeznických krámů. V městečku byly obecní lázně a špitál. U Vladislavi jsou Chrastěné hory, které mohou vladislavští užívat, ale pořádat hon může pouze pán.²¹⁹

²¹³ SOkA Třebíč, Archiv obce Podklášteří, inv. č. 4, fol. 104, Kniha smluv svatebních.

²¹⁴ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 91, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²¹⁵ Tamtéž, fol. 97.

²¹⁶ Tamtéž, fol. 98.

²¹⁷ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 197, Urbář třebíčského panství z roku 1573

²¹⁸ Tamtéž, fol. 203.

²¹⁹ Tamtéž, fol. 205.

Z doby panování Buriana Osovského a jeho manželky Elišky Bítovské, poručnice jejich synů, se z Vladislavi dochoval pouze Rejstřík ke ztracené městské knize.²²⁰ Záznamy jsou strohé, ale uděláme si dle nich představu. Roku 1543 je uvedeno, že ve Vladislavi je 38 osedlých. Následují smlouvy svatební, pět se jich vztahuje k roku 1561. Jedná se o smlouvy Matěje, Bartoloměje Šedína, mlynáře Štěpána z Vaňkova mlýna, mlynáře Pavla Ambrože pod městečkem Vladislaví a Jana Kornače z Kamenice. O rok později je zapsána smlouva Pavla Janače z městyse Vladislavi a roku 1563 Jana Hracha z Harviček.²²¹ Také jsou zde zaznamenány prodané vejrunkové peníze.²²² Jakub je prodal roku 1564 na gruntě Tomašském, o rok později jsou prodány na gruntě Martina dědice.²²³ Založeny jsou zde také smlouvy rozdílné. K roku 1563 mezi osadními a přináležejícími a roku 1566 mezi Janem koželuhem z Třebíče a Jakubem Zelenkou ohledně peněz na právo z dluhu.²²⁴ Pokud jde o obecní role a rybník, je zde pohyb roku 1566, kdy Jan Straka koupil kus obce v Kravím dole a o rok později koupil Zaša kus obce podél své louky.²²⁵

Kamenice

V městečku Kamenici žilo dle pernštejnského urbáře 15 celoláníků, kteří platili 16 grošů a dávali 4 slepice, půl kopy vajec a 3 sýry. Pět osedlých sobě postavilo na obci a dávali plat k obci.²²⁶ Martin lazebník platil z lázně 3 groše. Bylo zde 15 řemeslníků a to: 3 tkadlci, 2 krejčí, hrnčíři a ševci a po jednom kováři, bednáři, řezníkovi, koláři, pekaři a truhláři. Kameničtí obdělávali pozemky pusté vsi Prosenína. Obec platila z radnice 2 groše.²²⁷ V městečku byly dva panské pivovary, které se pronajímaly. Ten, kdo v nich pivo vařil, má dát za každou várku 5 grošů a ty peníze nosit na zámek každé čtyři neděle. Pán je za to povinen pivovary udržovat v dobrém stavu. Na sv. Martina odevzdávali řezníci z každého ze sedmi krámů čtvrt centýře nepřepuštěného loje. Všichni rolníci mají o Vánocích přivést na zámek vůz dřeva.

Zvláštní plat je plat za koně. Nikde jinde v urbáři se nevyskytuje. Každý, kdo má koně dává 2 měřice²²⁸ polesního ovsa a ti, kteří koně nevlastní, jednu měřici.²²⁹ Při městečku je

²²⁰ SOkA Třebíč, Archiv obce Vladislav, inv. č. 23, Rejstřík ke ztracené městské knize z let 1543-1777.

²²¹ Tamtéž, fol. 1a.

²²² Tamtéž, fol. 2a.

²²³ Martin dědice nalezneme také v urbáři z roku 1556. MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 92, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²²⁴ SOkA Třebíč, Archiv obce Vladislav, inv. č. 23, fol. 2a-2b, Rejstřík ke ztracené městské knize z let 1543-1777.

²²⁵ Tamtéž, fol. 2b.

²²⁶ Toman Budinsky, Martin Paukal, Lukáš mlynář, Václav tkadlec a Jiřík krejčí. Tamtéž, fol. 191- 193, 195.

²²⁷ Tamtéž, fol. 189.

²²⁸ Měřice činí 123 litrů.

kostelní podací. Bylo zde 6 mlynářů a jedna mlynářka.²³⁰ Ti byli povinni robotou. Na zámku tvrdit staré střechy, a pokud je to potřeba opravovat mosty a mostnice, kromě toho také opravovat schody, vrata, dveře, lavice, ve dvoře krmníky, koryta a jiné drobné věci. Za tu robotu dává každý z nich po pěti groších, celkem tedy odevzdávají na sv. Jiří půl kopy a pět grošů.²³¹

Porovnáním urbářů z let 1556 a 1573 vysvítá, že počet osedlých ve Vladislavi se o jednoho snížil, zatímco v Kamenici vzrostl z 91 na 98 osedlých.²³² Dle urbáře Smila Osovského vzrostl v městečku Kamenici počet řemeslníků na 18. Skladba profesí se poněkud změnila, bylo zde 6 krejčích, 2 bednáři, řezníci, koláři a pekaři a po jednom kováři, ševci, tkadlci a truhláři. Obec platila z radnice 2 groše. V městečku s kostelním podacím byly dva panské pivovary a sedm řeznických krámů. Ve srovnání s předchozím urbářem zůstaly platy z nich stejné. Přetrval i plat za koně. Místo vozu dřeva na zámek, vozí nyní rolníci v době potřeby klády ke mlýnu.²³³ Mlynářům byla robotu převedena na plat činící 5 grošů. U městečka byly panské rybníky Starý a Nový. Do Starého se dávalo plodu na výtah 50 a do Nového 40 kop.²³⁴

²²⁹ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 199, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²³⁰ Trojanka, mlynářka. Mlynář Matěj platil kromě jiného i z rybníku. MZA Brno, Tamtéž, fol. 192, 195.

²³¹ Tamtéž, fol. 200.

²³² MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 187-200, Urbář třebíčského panství z roku 1556 a inv. č. 132, fol. 145-164, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

²³³ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 163, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

²³⁴ Tamtéž, fol. 164.

Tabulka č. 1 Pozemková držba

Urbář			Pozemková držba		
			Osedlý	1 lán	½ lánu
Třebíč 1556	město Třebíč	348	-	-	4
	Vladislav	39	-	-	17
	Kamenice	91	15	1	39
Třebíč 1573	město Třebíč	377	-	-	4
	Vladislav	38	-	3	16
	Kamenice	98	12	11	58
Brtnice 1570	Brtnice	110	-	-	-
	Trhová				
	Opatov	55	-	-	14
	Heraltice	30	-	-	10

5.2 Správa města Třebíče

Nejvýznamnější institucí městské samosprávy byla městská rada, která sídlila na radnici. Rada měla být ideálně dvanáctičlenná.²³⁵ Ve skutečnosti její počet kolísal. V čele stál purkmistr (primátor, primas). V tomto úřadě se po měsíci střídali všichni členové rady. Rychtář dohlížel na občanskoprávní záležitosti a bděl nad veřejnou bezpečností.²³⁶

Funkci kontrolního úřadu zastávala předešlá rada. Členové rady nedostávali žádný pravidelný plat. V lepším případě se museli spokojit s finanční nebo spíše naturální odměnou.²³⁷ Kvůli práci v městské radě neopouštěli svůj obchod nebo řemeslo, protože se jím museli uživit. Radní mohli prostřednictvím své funkce prosazovat vlastní vliv v obci.

Městská rada přijímala návštěvy, její členové se účastnili jednání týkajících se města u zemských sněmů, vydávala pro město nařízení a dbala na jejich plnění. V její kompetenci dále bylo hospodaření města a péče o zařízení, například špitály. Radní jmenovali cechmistry a zaujímali přední pozice v bratrstvech.

Z podnětu pozemkové vrchnosti podléhala městská rada pravidelným obnovám. V poddanském městě se rada měnila zpravidla každoročně. Při pravidelných obměnách se vystřídala přibližně celá třetina osazenstva.²³⁸ V pondělí po Narození Panny Marie roku 1559 se v Třebíči vyměnila městská rada.²³⁹ V nové zasedali: Ondřej Krakoš, Nikodem Mašků, Marek Mečíř, Blažej Radňovský, Daniel Holzar, Jiřík Žák, Ondřej Nevrklo, Jan Viklár, Michal Hasek, Jan Mls a soukeník Jan Milčík.²⁴⁰ Stará ani nová rada nebyla plně obsazena. Činnosti rady se přinejmenším v menších městech ve skutečnosti účastnilo se méně osob, než do ní bylo jmenováno.²⁴¹

Dokladem výkonu spravedlnosti města je například Jan, syn vdovy Frejperkovy z Předína, který byl v noci na 9. května 1559 přistižen na Stařečce při zlodějství. Ukradl majetek, který měli Židé naložený na voze. Byl označen jako zloděj a zemský škůdce a podstoupen právu útrpnému. „*Popravního před rukama máme...*“, a tak byl hned ten den oběšen na šibenici.²⁴²

²³⁵ Toto číslo odkazuje k biblickým kořenům, je symbolem úplnosti a božího řádu. HRDLIČKA (2007: 147)

²³⁶ FIŠER – NOVÁČKOVÁ – UHLÍŘ (1978: 68)

²³⁷ HRDLIČKA (2007: 147)

²³⁸ HRDLIČKA (2007: 149)

²³⁹ 11. září 1559

²⁴⁰ Ve staré radě byli: Pavel Holzar, Adam Svehrd, Tomáš Volnar, Jan Sanetrník, Viktorin Bradka, Marek Skála, Mikuláš Krk a Pavel Čichovský. SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, fol. 19, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

²⁴¹ HRDLIČKA (2007: 148)

²⁴² Tamtéž, fol. 6.

Dne 7. května žádají purkmistr a rada znojemské, aby pustili do Třebíče mistra popravního.²⁴³ Bylo třeba popravít Prokopa Vrabce a pastorkyni Kateřinu, vdovu. Prokop Vrabec na prvním i druhém trápení přiznal, že s pastorkyní zle spolu vycházeli a ona se přiznala, že svého muže chtěla otrávit. Prokop měl být spálen, ale protože „by z toho dlouho nic nebylo a další útraty na to padly“, byli oba popraveni.

Na konci roku už nebyl Marek Mečír rychtářem. Nahradil ho Ondřej Krkoš, který zaznamenal do kopiáře následující událost.²⁴⁴ Za jeho působení, 9. prosince, přišel do města Ondřej Peklo, propuštěný z vojenské služby pro nemoc. Žádal rychtáře, aby mu dovolil něco si po domech vyprosít, protože ho na cestě z Košic hajduci okradli. Neměl ani pasport. Krkoš mu dal povolení, protože „*lépe vyprositi nežli ukrásti*“. Když potom Ondra chodil po domech na Podklášteří, přikázal ho Burian Osovský jako podezřelého tureckého špeha zatknout a podrobit trpnému právu. Zrovna v té době byl v Třebíči znojemský popravní mistr, tudíž byl Ondra Peklo hned druhý den podroben tortuře.

Při prvním trápení se doznal, že nejde od Košic, ale od Vídně a že lhal proto, aby mu lidé spíše dávali. Ani při dalším mučení neřekl nic jiného, a tak ho propustili a vypověděli z města. Jeho pán, podkomoří království českého, Oldřich Dubňanský žádal po městské radě vysvětlení. Ta poukázala ve svém omluvném dopise na to, že výslech nařídila vrchnost, Burian Osovský, který byl při mučení spolu s urozenými hosty přítomen. Jak na to zareagoval Dubňanský není známo.

²⁴³ Tamtéž, fol. 56.

²⁴⁴ Tamtéž, fol. 72.

5.3 Vzhled města

Třebíč byla roku 1468 dobytá a zpusťošena Uhry. Koncem 15. století bylo město obnoveno na původním půdorysu, při řece. Vnitřní město bylo vlastně rozlehlé náměstí s přilehlou ulicí, sevřené pásem hradeb zpevněných dvanácti obrannými baštami s dvěma válcovými a dvěma hranolovými věžemi. Městské opevnění dotvářela ze severní strany řeka a z jižní vodní příkop, který byl v případě potřeby napuštěn z městského rybníka Jordánu. Hradby chránily vnitřní město od okolí i od předměstí jen slabě chráněných parkánovým opevněním a násy. Součástí opevnění byla i městská hláska. Obranyschopnost města posilovala předsunutá opevnění, například na Strážné hoře.

Přístup do města umožňovaly tři brány Jihlavská, Svatomartinská (Vídeňská) a Jejkovská. Jedině tudy bylo možno legálně vstoupit do města. Brány byly jedinou komunikační spojnici mezi městem, jeho předměstími a městským okolím.²⁴⁵ Rovněž předměstí byla opevněna, ale ne tak dokonale jako vnitřní město a vcházelo se do nich brankami.

Ve druhé polovině 16. století získala většina domů na náměstí renesanční štíty. Město však zůstalo v podstatě gotické s domy na úzkých parcelách protažených směrem k hradbám. Většina domů má síňový charakter. Z přízemního mázhauzu, který sloužil jako dílna nebo výčep, vedlo schodiště do patra, kde byly obytné prostory. Zadní schodiště vedlo do mezipatra. Nádvořní křídla sloužila jako obydlí lidem, jež byli ekonomicky závislí na majitelích domu, nebo jako sklady.

Z 16. století pocházejí renesanční domy na hlavním náměstí. Malovaný dům si nechal postavit italský obchodník s koloniálním zbožím Francesco Calligardi. Budova je bohatě zdobena sgrafity. Do výzdoby byly zakomponovány lovecké výjevy a biblické postavy. Dům „U hradeb“ se může chlubit nejstarším sgrafitovým průčelím v Třebíči. Pochází z roku 1563.²⁴⁶

Město mělo katovnu v pozdějším městském chudobinci v domcích. Popraviště bylo na Novém Městě v místě zvaném „Na spravedlnosti“. Špitál zde fungoval od roku 1519 a jeho účelem bylo poskytnutí útulku zchudlým měšťanům. Městský vodovod, založený pravděpodobně už na začátku 16. století, byl napájen z rybníka Baby na Týnském potoce a přiváděl vodu dřevěným potrubím do kašen na hlavním náměstí. Židé přenesli svůj hřbitov

²⁴⁵ HRDLIČKA (2007: 146)

²⁴⁶ MĚSTO TŘEBÍČ (2006: 53)

ze severovýchodní strany ohradní zdi kláštera na svah údolí Týnského potoka. Nejstarší náhrobky jsou z druhé poloviny 16. století a hřbitov je jedním z největších a nejstarších u nás.

V druhé polovině 15. století byla v Masařské ulici postavena škola. V roce 1556 již její prostory nedostačovaly a byla nahrazena novou, která stála nad Martinskou branou. Škola bohužel strádala častým střídáním učitelů. Problémem bylo jejich špatné hmotné zabezpečení ze strany městské rady.

Škola byla silně závislá na faře a prakticky patřila pod její správu. Druhá škola při bratrském sboru začala fungovat v roce 1557. Tentýž rok poslal městský rektor Gall Palamed císaři Ferdinandu I. udání na tuto bratrskou školu.²⁴⁷ Znovuzřízení školy proběhlo v roce 1575.

Osovští z Doubravice sídlili v Třebíči, rozhodli se proto přestavět klášter na zámek. Bylo upraveno přízemí, nadstavěno patro hlavní trojkřídlé části a postaven severní vstupní trakt. Na zámku také postavili pivovar a to v bazilice, která tak byla velmi poničena. Spilku²⁴⁸ umístili v kryptě.

Podle pernštejnského urbáře z roku 1556 bylo ve vnitřním městě 107 domů. V Masařské ulici 24, na Stařečce 72, na Jejkově 90, na Novém Městě 37, na Podklášteří 59 domů a na Nových Dvorech 7 dvorů. Urbář Smila Osovského z roku 1573 uvádí ve vnitřním městě 109 domů, na Stařečce 71, na Jejkově 94, na Novém Městě 37, na Nových Dvorech 9 a na Podklášteří s židovskými domy 57.²⁴⁹

²⁴⁷ Viz. k tomu výše.

²⁴⁸ V ní pivo kvasí.

²⁴⁹ BARTUŠEK (1969: 66)

5.4 Řemesla a cechovní organizace

Cechy byly v první řadě profesním sdružením. Svým členům poskytovaly ekonomické výhody, měly zajistit dostatečná a stálá odbytiště. Dále uspokojovaly potřebu produktivního městského obyvatelstva někam patřit. Společenství měla svoje stanovy, cechovní znamení, hierarchii složenou z mistrů, tovaryšů a učňů a také vlastní správu. Cechovní mistři byli nejen ekonomickou, ale i společenskou elitou města a byli často obsazováni do městské samosprávy.²⁵⁰ Postupem času se přísné cechovní zásady staly brzdou hospodářského rozvoje. Organizace přesto nechtěly vzdát tradiční privilegovanosti, dodržování stanov, rituálů a slavností.²⁵¹

Většina cechů se v Třebíči organizovala počátkem 16. století. Roku 1530 řeznický, 1532 ševcovský, 1541 tkalcovský a 1538 mlynářský.²⁵² Podle urbáře z roku 1556 bylo na třebíčském panství 33 řemesel a 108 řemeslníků a roku 1573 dokonce 37 řemesel a 111 řemeslníků.²⁵³ V Třebíči byli nejpočetněji zastoupeni ševci, kožešníci, zámečníci, krejčí, řezníci, kováři, hrnčíři a koželuzi. Podle výše poctových poplatků, kterými byly cechy povinovány vrchnosti, poznáme jejich hospodářskou zdatnost. Řezníci, soukeníci, pekaři, ševci a sdružený cech kovářů, bednářů a kolářů platili po jedné kopě grošů. Krejčí, kožešníci, tkalci a hrnčíři dávali jen půl kopy.

Mnoho řemeslníků nebylo sdruženo v cechy. Jednalo se o konváře, zámečnický, truhláře, barvíře, mydláře, provazníky, zedníky, tesaře, jircháře a koželuhy. Roku 1573 již fungoval cech kloboučnicků. Židé žijící v Židovském městě vedle Podklášteří měli zakázáno provozovat řemeslo a živili se obchodem. Dva výroční jarmarky a pravidelné pondělní trhy přiváděly do města lid z širého okolí. Měšťané měli předkupní právo.

Řezníci byli nejbohatším cechem a odváděli množství různých platů. Slušné příjmy vrchnosti plynuly z pronájmu 27 masných krámů. Řezníci se v porážkách střídali. Ten, který byl na řadě, provedl „šlak“ a poté prodával maso tak dlouho, dokud ho nevyprodal.

Soukeníci patřili k nejstarším a nejdůležitějším cechům v Třebíči. Cech utvořili už v sedmdesátých letech 15. století, z roku 1492 pochází cechovní řád. Jejich cechovní organizace byla nejpropracovanější. Soukeníci patřili k elitě města a objevovali se v městské radě. Část z nich byla členy Jednoty bratrské. Ačkoliv se od Bratří vyžadoval především prostý život, zdrženlivost veškeré nádhery a odříkání zemských statků, stávali se z nich

²⁵⁰ BŮŽEK – KRÁL – VYBÍRAL (2007: 34)

²⁵¹ HRDLIČKA (2007: 144)

²⁵² NIKODÉM ([s. d]: 22)

²⁵³ MATĚJEK (1993: 189)

výborní řemeslníci. „*Za největšího rozkvětu Jednoty bratrské povzneslo se tu soukenictví k výši, na jakou nikdy v dobách pozdějších nedospělo...*“²⁵⁴ Z panské valchy museli platit vrchnosti z každého postavu, který v té valše váleli 2,5 groše.²⁵⁵

Roku 1562 prodává Burian Osovský dolní mlýn se třemi koly moučnými Antonínu mlynáři. Vymínil přitom třebíčským soukeníkům, že mohou stále používat valchu. Stoupy sloužily soukeníkům už od dob Pernštejnů a cech by musel zastavit výrobu, kdyby mu bylo znemožněno využívání valchy. „... *on Antonín i potomci jeho, držitelé téhož mlýna soukeníkom třebíčským překážky při valše žádné nečinili, nýbrž volně aby té valchy užívati mohli, jako za držení mého.*“²⁵⁶ Společně také měl Antonín a soukeníci stav opravovat. Antonín mlynář a jeho potomci mohli mlýn prodat pouze s panským souhlasem. Roku 1569 se soukeníci dohodli se Smilem Osovským, že z každého postavu sukna, které bude na valše uváleno, zaplatí 2 groše bílé a přespolní 4 groše bílé. Soukeníci ale museli sami hradit veškeré náklady spojené s údržbou stavu.

Jedině v případě, že by povodeň strhla splav, dělili se soukeníci o náklady s mlynářem Antošem. Smil se zavázal poskytovat dřevo na opravy z panských lesů.²⁵⁷ Kromě valchy potřebovali soukeníci místo, kde by sukno sušili. Rámy na sušení byly cechovní, kromě nich měli bohatší mistři ještě vlastní. Postřihovači, kteří zušlechťovali sukno, měli „stampresy“ (lisy) při Stařečském potoku.

Třebíčští soukeníci vyráběli v druhé polovině 16. století sukno kvalitní, ale i pěkné úpravy. Díky nádherným barvám mohli na trhu soupeřit s pražskými, norimberskými i flanderskými sukny.²⁵⁸ Zvláště když si k podpoře svých obchodních zájmů založili vývozní společnost.²⁵⁹ Dokládá to pozůstalost po Petru Steklém, soukeníku na Stařeče.²⁶⁰ Rychtář u něj našel dva černé postavy²⁶¹ přední v díle (nehotové), dva v štětkách (připravené k postřihování). V komoře sedm postavů, z nichž byly dva černé, jeden hrubě vlčatý, další světlešedý, višňový, červený a poslední barvy světlého vlčku. Kromě toho tam byla nepřebraná vlna v šesti kamenech²⁶² váhy.

²⁵⁴ DVORSKÝ (1906: 88)

²⁵⁵ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 39, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁵⁶ SOkA Třebíč, Cech soukenický, inv. č. 1, Burian Osovský z Doubravice a na Třebíči prodává svůj mlýn mlynáři Antonínovi 18. 11. 1562.

²⁵⁷ SOkA Třebíč, Cech soukenický, inv. č. 2, Soukeníci uzavřeli se Smilem Osovským dohodu ohledně užívání valchy u panského mlýna.

²⁵⁸ NIKODÉM (1931: 108)

²⁵⁹ Uvedeno v cechovní soukenické knize, dnes již ztracené. SAMEŠ (1972-1979: 91)

²⁶⁰ SOkA Třebíč, Archiv města Třebíče, inv. č. 391a, fol. 11, Koncepty úředních dopisů a proseb purkmistra a rady města Třebíče 1559 – 1560.

²⁶¹ Postav činil 32 až 42 loktů. Loket měřil asi 60 cm.

²⁶² Asi 10 kg.

Mlynáři patřili k nejstarším řemeslům. Již za Pernštejnů byly vydány předpisy, které později opakoval Smil Osovský v městském zřízení. Mlynáři měli lidem dávat spravedlivou míru a nebrat více, než činí od starodávna uložená srážka. Jak kdo do mlýna přijde, v takovém pořadí má být semleto. Každý mlynář má vydat mouky podle množství dovezeného obilí. Mohli také péci chléb na prodej, ale ne jiné pečivo.²⁶³ Mlynáři byli mimo běžné platy značnými robotami, ze kterých se vykupovali každý 15 groši.²⁶⁴ Mlynáři byli tito: Jan Kabelka u Dobrkovic, Trojan u Víckova, Jan Petrovský, Lukáš Strachovec z Řípoava, Pavel Krajíčků, Duchek Krajíčků, Jan Hřebenař, Jan Bochníček, Adam Linhartů, Jan Mlýnský, Matůš Janač, Martin pod Vladislaví a Pavel Ambrožů.²⁶⁵ Bochníčkův mlýn, na konci Nových Dvorů, byl koncem 16. století přeměněn v panskou papírnu. V 15 stavech u mlýnů nad i pod městem si pán vymínil vůli lovit.²⁶⁶ Výhodou všech mlynářů bylo, že byli osobně svobodni.

Cechovní řád mlynářů potvrdil Smil Osovský v roce 1607.²⁶⁷ V čele cechu stáli dva volení cechmířtři. Členem cechu se mohl stát mistrovský syn nebo ten, kdo se učil dva roky u mistra a byl manželského původu. Pokud zaplatil poplatek, doba učení se zkrátila na jeden rok. Dále musel udělat všem mistrům svačinu, dát do cechu dva funty vosku a zaplatit peněz, kolik cech řekne. Suma se zřejmě odvíjela od majetnosti žadatele o členství. Tovaryš mohl být za pomlouvání mistra vyloučen z cechu. V případě jiného provinění trestal tovaryš tovaryše a složil funt vosku.

Mistru hrozilo vyloučení, když by kladl práh bez povolení cechmířtřů. Mlynář mohl být za přestupek vyloučen, ale nesměl ho trestat jiný mlynář. V takovém případě by dostal pokutu 2 zlaté. Pokud chtěl tovaryš od mistra odejít, dal mu vědět týden dopředu, jinak odevzdal funt vosku. Za výrobu vodního i palečného kola, dostal mlynář 8 grošů. Stejnou sumu obdržel za obložení horního kamene obručí a za obložení spodního polovinu. Vztít si mohl starý omletý kámen pouze v případě, že byl alespoň čtyři palce²⁶⁸ silný. V případě neúčasti na pohřbu člena mlynářské rodiny a čeledi zaplatil do cechu 10 grošů a funt vosku.

Koželuzi pravděpodobně založili svůj cech na konci 15. století, ale teprve v 16. století žádají třebíčtřtři koželuzi pražské mistry o opis cechovních artikulí. Umístění města při řece přímo vyzývalo k provozování tohoto řemesla. Jejich dílny byly rozmístěny podél řeky Jihlavy a Stařečského potoka.

²⁶³ SAMEŠ (1972-1979: 94)

²⁶⁴ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 47, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁶⁵ Tamtéž, fol. 45-46.

²⁶⁶ Tamtéž, fol. 42.

²⁶⁷ MZA Brno, Nová sbírka, sg. G 2, č. NS, Smil Osovský potvrdil mlynářům cechovní řád 18. 10. 1607.

²⁶⁸ Cca 11 cm.

Třebíčským tkalcům byl vydán řád roku 1523. Řemeslo bylo velmi potřebné, bez plátna a dalších tkalcovských výrobků se nikdo neobešel. Vážnosti plátenického řemesla vadil ještě v 16. století rozšířený názor, že to, co tkadlec vyrábí je ženská práce. Do cechu byly přijímány i ženy a to nejen vdovy, ale i panny.²⁶⁹ Plátno se vyrábělo i mimo cech a proti tomuto počínání se tkalci ohradili roku 1563. Žádali vrchnost, aby se jich ujala a zakázala provozování tkalcovského řemesla do vzdálenosti jedné míle od města. Roku 1577 si nechali třebíčští tkalci potvrdit cechovní řád spolu s tkalci z Vladislavi.²⁷⁰

V čele cechu byli dva cechmistři, kteří byli voleni na dobu jednoho roku. Pakliže se někdo chtěl stát mistrem, musel být manželského původu, učit se půl roku u mistra, po vyučení předložit mistrovský kus, složit mistrovské zkoušky, oženit se a do cechovní pokladny dát 3 tolary. Pouze ten, který by si vzal za manželku vdovu po mistrovi nebo jeho dceru, zaplatí po přijetí do cechu jen dva zlaté. Dvakrát do roka chodili cechmistři přeměřit délku lokte a brda a zaplatili do cechu 2, 5 groše. Učedníka mohl mít mistr pouze jednoho a ten se učil jeden nebo dva roky. Musel být manželského původu.

Po vyučení zaplatil mistru 3 kopy míšeňské a dal do cechu jeden funt vosku. Tovaryše mohl mít mistr také pouze jednoho. V případě nutné potřeby mohl mít dva. Každý mistr dával práci maximálně na třech stavech a tovaryši museli dostat za svou práci zaplacené dle stanoveného řádu. Zákazníky si nesměl sám shánět, musel počkat, až si někdo něco u něho objedná. Mohl nabízet svoje výrobky na trhu.

Pokud chtěl tovaryš od mistra o svátcích odejít, musel to oznámit týden dopředu. Když tovaryš napjal osnovu na stav, na kterém udělal čtvrt lokte, učinil tak výpověď. Mistr dával výpověď tak, že sám napjal osnovu na stav, na němž poté tovaryš udělal čtvrt lokte. Napínání osnovy bylo povinností tovaryše. Všichni členové cechu byli povinni se účastnit pohřbu některého člena, pokud tak neučinili, dostali pokutu ve výši půl funtu vosku. Jestliže někdo prodával nekvalitní plátno, má mu být odebráno a prodavač potrestán.

Krejčovský cech dostal cechovní řád spolu s mistry z Vladislavi v roce 1592.²⁷¹ Mistři odevzdávali do cechu na cechovní potřeby 2 bílé groše a pod pokutou 2 bílých grošů se scházeli v určitý den. K vyučení mohl mistr přijmout jen jednoho učedníka manželského původu a ten po vyučení dal do cechu jeden funt vosku. Mistr měl možnost mít jednoho tovaryše a jednoho pacholíka, ale jen pokud právě neučil učedníka. Pokuta byla stanovena na 30 grošů. Tovaryš dostával plat 2 groše bílé týdně a pacholík 1 groš bílý. Tovaryš, který se

²⁶⁹ WINTER (1909: 617)

²⁷⁰ SOkA Třebíč, Cech tkalcovský, inv. č. 3, Potvrzení cechovního řádu tkalců 1573.

²⁷¹ SOkA Třebíč, Cech krejčích, inv. č. 1, Cechovní řád krejčovského cechu 1. 1 1592.

chtěl stát mistrem, musel být manželského původu, vyučit se řemeslu, předvést hotový výrobek, přichystat všem mistrům svačinu a dát do cechu dva funty vosku.

Ten, který se oženil s vdovou po mistrovi nebo jeho dcerou, měl nachystat pouze svačinu. Tovaryš, který odmítl v pondělí pracovat, nedostal za celý týden mzdu. Pokud nepracoval tři dny, byl vězněn. Pokud chtěl tovaryš odejít, musel dát mistru vědět týden dopředu. Pacholek dokonce týdnů dva. Zapovězeno bylo pracovat u zákazníků v domě. Trestem bylo zabavení zboží, vězení a pokuta ve výši 7 kop grošů. Své produkty mohli prodávat na jarmarcích a trzích. Pouze sobě, manželce a dětem směli mistři spravovat oblečení, čeledi už ne. Neúčast na pohřbu člena cechu byla pokutována sumou dvou grošů bílých.

Cechovní řád dostali mydláři roku 1595.²⁷² Vyrábět mýdlo a lojové svíčky směli pouze lidé řemeslu vyučení a pocházející z manželského lože. Jestliže se mistrová znovu vdala, mohl její muž zastávat toto řemeslo pouze v případě, že se vyučí nebo to urovná s mistry v cechu, nejspíše formou nějakého poplatku. Vyrábět se měly pouze kvalitní mýdla a svíčky. O jarmarcích je mistři prodávali každý ve svém krámku. Dva volení mistři dohlíželi na kvalitu produktu. Učedník, který by se chtěl učit, si může během dvou týdnů prohlédnout řemeslo a teprve poté se rozhodnout, zda půjde do učení. Vyučí se u mistra za dva roky a za poplatek ve výši 10 zlatých. Do cechu odevzdá 1 zlatý a dva funty vosku. Bude zabaveno zboží, které bylo zakoupeno u přespolních mistrů. Polovinu dostane vrchnost a polovinu cech.

²⁷² SOkA Třebíč, Cech mydlářský, inv. č. 2, Cechovní řád mydlářů 1595.

6. Poddaní na venkově

Poddanská vrstva se rozdělovala na dvě skupiny. K první patřili všichni držitelé půdy, to znamená osedlí zemědělci, a z bezzemků samostatní venkovští řemeslníci. Do druhé kategorie pak patří venkovská chudina.

6. 1 Osedlí zemědělci

Svobodníci, dvořáci a mani

Zvláštní kategorie mezi osedlými zemědělci byli svobodníci, dvořáci a mani. Svobodníci bývali skuteční vlastníci gruntů. Podléhali pouze králi, platili berně a byli povinen vojenskou službou. Stáli na nejnižším stupni vládnoucí třídy a příslušníci tří stavů je mezi sebe nepočítali. Šlo o malou skupinu lidí a jejich počet se stále zmenšoval díky šlechticům, kteří se je snažili tvrdým nátlakem zlikvidovat. Svobodníci na třebíčském panství nebyli.

Dvořáci a mani, byli sice blízcí svobodníkům, ale skládali vrchnosti slib poddanství. Manové patřili k nižším urozcům. K pánu, vrchnosti, je poutaly lenní vztahy. Za propůjčení pozemkového majetku byli původně manové povinni se na výzvu svého lenního pána dostavit se zbraní v ruce na určité místo. Pomáhali při obraně, překonávání živelných pohrom a zajištění běžného provozu sídel. Po polovině 15. století se manské soustavy postupně rozkládaly.²⁷³

Dvory, výsadní selské usedlosti, drželi dvořáci často dědičně. Odváděli platy stejně jako obyčejní poddaní a byli osvobozeni téměř od všech povinností. Sem patří i příslušníci zrušených manství, držitelé starých vesnických dvorců a pronajatých vrchnostenských dvorů.²⁷⁴ Obnovovací listinou Vratislava z Pernštejna vzalo za své manské právo kláštera třebíčského. Ustanovení o manském soudu byla zrušena a manové podřízeni patrimoniálnímu soudu. Klesli na obyčejné emfyteutické nájemníky, jen nebyli povinni žádnými robotami. Pojem man byl postupně nahrazován pojmem dvořák.²⁷⁵

V urbáři z roku 1556 jsou uvedeni manové v Beneticích, Bítovčicích, Čechtíně, dva společně držící jedno manství a ještě dva v Červené Lhotě, v Číhalíně dva, v Číměři, Hostákově, v Chlumu tři, v Kozlově, v Kožichovicích dva, v Lukách, Malé Kameničce, v Pocoucově dva, ve Studnici a v Trnavě.²⁷⁶ Všichni platí za fůry vinné o sv. Martinu půl kopy. Někteří z nich mají přikoupen kus louky nebo kopaniny a dávají z nich plat. Dvořáci

²⁷³ BŮŽEK (2002: 51)

²⁷⁴ MATĚJEK (1959: 202)

²⁷⁵ NOVOTNÝ (1957: 9)

²⁷⁶ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 89-90, 120-121, 85-86, 83-84, 80-82, 47-48, 54-56, 110-112, 129-131, 41-44, 122-126, 96-97, 63-64, 132-134, 59-62, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

byli v Budíkovcích, Červené Lhotě, Koutech, Lukách, dva v Račerovicích a Střížově.²⁷⁷ Jejich platy byly různé, odvíjely se od velikosti dvora.

Matuš Lomek platil z konventského dvora na sv. Jiří 1 kopy čtyři groše. Jan Vacule z Červené Lhoty dával dvakrát ročně 16 grošů, totéž v Loukách Šimon dvořák. Barbora dvořka odevzdávala podvokrát za rok půl kopy a šest grošů. V Račerovicích platil Matěj dvořák z dvoru konventského dvakrát za rok jednu kopy a 15 grošů, zatímco druhý dvořák Jan Matušů odváděl 24 grošů. Jíra Ondráček ze Střížova dával jednou ročně 18 grošů.

Roku 1573 jsou v urbáři uvedeni mani v Číměři, v Číhalíně dva, v Červené Lhotě drží dva mani jeden manský dvůr a je tam ještě jeden, dále v Hostákově, v Chlumu tři, v Malé Kameničce, v Pocoucově dva, ve Svatoslavi dva, ve Střížově dva a jeden v Trnavě.²⁷⁸ Platili za vinnou fůru po jednom zlatém. Kromě toho byli povinni svážet z rybníků na haltýře ryby a rozvážet plod na rybníky k násadám. Dvořáci jsou v Budíkovcích, Červené Lhotě, Koutech, Lukách, v Stříteži a Víckově.²⁷⁹

Rychtáři, sedláci, krčmáři a mlynáři

Vesnickou elitou byli rychtáři, bohatí sedláci, krčmáři a snad i sedláci.²⁸⁰ V každé vsi byla vesnická samospráva, v jejímž čele stál rychtář. O volbě rychtáře zpravidla rozhodovala vrchnostenská kancelář.²⁸¹ Musel to být člověk spolehlivý a oddaný. Zároveň bylo nutno, aby požíval na vesnici určité autority. Rychtáři byli držiteli půdy patřící k rychtě, patřili k nejvyšší vrstvě poddaného lidu. Relativně samostatná rychta sdružovala několik vesnic. Někteří rychtáři ji drželi dědičně, jiní jen dočasně. Svoboda, spočívající v osvobození od feudální renty a jiných povinností, ležela na rychtě a rychtář ji využíval, jen pokud držel tento statek a zastával svou funkci. Na třebíčském panství se nejvíce objevují nákupní rychty. Jsou to bývalé svobodné dědičné rychty, které přešly zpět na šlechtu a byly opět prodávány rychtářům.

Rychtáři soudili poddané a rozsuzovali spory, za to jim příslušela odměna, obvykle to byl třetí díl z pokut. Rozsuzování těžších přečinů si ponechávala vrchnost pro sebe. Rychtářství přinášelo také hmotné výhody, některé vrchnosti jim odpouštěly například část feudální renty. Dokladem toho je Michal, rychtář nákupní v Lukách, který nemusel dávat

²⁷⁷ Tamtéž, fol. 123, 159, 220, 238, 139 a 81.

²⁷⁸ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 48, 81, 82, 84, 56, 111, 97, 64, 95, 46, 61, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

²⁷⁹ Tamtéž, fol. 66, 84, 116, 40, 77.

²⁸⁰ BŮŽEK – KRÁL – VYBÍRAL (2007: 43)

²⁸¹ GRULICH (2007: 177)

bečku soli za šenkování piva.²⁸² Nebo v Bítovčicích, rychtář zákupní, Pavel nedával jiného platu nežli z řeky.²⁸³ V Trnavě dostal rychtář do užívání louku.²⁸⁴ Na třebíčském panství byly zákupní rychty ve vsích Bítovčice, Luky, Předboř a Kozlov.²⁸⁵ Roku 1573 už jenom v Koutech a rychtář nádavkem odváděl 2 groše.²⁸⁶ V brtnickém urbáři nejsou rychtáři zapsáni vůbec.

K nejvyšší vrstvě venkovského lidu dále patřili bohatí poddaní sedláci, mlynáři a krčmáři. Rozvoj výroby zboží umožňoval rozmnožování majetku a pozemkového vlastnictví. Vznikají tak bohatí sedláci, jednalo se o láníky, půlláníky nebo držitele větších statků. Typickým rysem těchto velkých gruntů byla velká produkce obilí určeného na trh, živočišných výrobků a dobytka.²⁸⁷ K obdělání velkých polností míval sedlák kolem pěti koní. Ke gruntu patřil velký počet hovězího dobytka. V době sezónních prací byli najímáni nádeníci.

Mlynářství patřilo na vesnici k nezbytným a také značně ziskovým řemeslům. Na mlýny se vztahovala feudální renta podobně jako na poddanské grunty, mlynáři ji ale fakticky přesouvali na své odběratele. Poddanští mlynáři konali své řemeslo jen příležitostně. Mlynáři měli ke svým mlýnům navíc ještě polnosti.

Šimek z Trnavy platil kromě platu ze mlýna, ještě za čtvrt rolí 5 grošů, z kopaniny 8 grošů a z druhé kopaniny 10 grošů.²⁸⁸ Nejčastěji byl v jedné vsi jen jeden mlýn. Výjimkou bylo již výše zmíněné městečko Kamenice se sedmi mlýny a ves Luky se čtyřmi mlýny. Plat z mlýna zde činil dvakrát ročně na sv. Jiří a sv. Václava 7 grošů, jen jeden mlynář platil méně a to 3 groše. Kromě toho platili mlynáři Matěj Loskot, Štěpán, Bartoň a Jakub z luk, z nichž odevzdávali od 4 do 20 grošů. Všichni dávali naturální dávku činící jednu slepici.²⁸⁹ V případě více mlýnů v obci muselo jít o menší mlýny. Všichni mlynáři byli povinni k zámku robotou, ze které se vykupovali každý 10 groši.

K nejvyšší vrstvě patřili ještě krčmáři. Ani bez nich se venkov neobešel. Zpravidla bývala krčma v každé vesnici, někde jich bylo i více. Z poddanských krčem odváděli vrchnosti pravidelný plat.

²⁸² Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 244, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁸³ Tamtéž, fol. 231.

²⁸⁴ Tamtéž, fol. 114.

²⁸⁵ Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 231, 240, 245 a 249, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁸⁶ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 67, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

²⁸⁷ MÍKA (1960: 141)

²⁸⁸ Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 112, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁸⁹ Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 237, 239 a 241, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

Střední rolníci představovali hlavní složku poddaných. Byli to hlavně vlastníci půllánů a čtvrtlánů. Měli grunty, které v úrodných letech vyprodukovali takové přebytky, že po zaplacení feudální renty vrchnosti zbylo na dobré živobytí. Chovali přinejmenším tři koně a tři až šest kusů hovězího dobytka.²⁹⁰ K některým středním gruntům patřily i drobné lesíky, háje a někdy i rybníčky. K této vrstvě počítáme převážnou většinu venkovských řemeslníků. Skutečnou pozemkovou držbou by patřili k nejnižší složce poddaných zemědělců, výnos z řemesla je však povyšoval už proto, že dílny nebyly většinou zatíženy feudálními poplatky.

Další vrstvou poddaného lidu jsou drobní rolníci. Jednalo se o chalupníky a podsedy (zahradníky).²⁹¹ Slušné živobytí mohly jejich grunty zajistit jen menším rodinám. Synové proto museli hledat stálý nebo příležitostný výdělek jinde. V úrodných letech zůstávaly osedlým drobné přebytky, v neúrodných jim činila potíže i vlastní obživa. Bývali tu maximálně dva koně a tři kusy hovězího dobytka.²⁹² I sem můžeme zařadit venkovské řemeslníky, pokud neměli pozemky. Podsedci byli držitelé usedlostí menších než normální selské statky téže vesnice, vzniklých obvykle pozdějším osazením půdy původně nerozměřené na lány. Od rolníků se lišili také tím, že byli povinni jinou robotou.²⁹³ Noví podsedci zakládali své usedlosti zhusta při volných krajích plochy vsi a drobná políčka zřizovali v plužině obce, tam kde zůstal kousek místa. Vrchnost považovala podsedky za své poddané a byli zatíženi povinnostmi, úměrně své hospodářské síle, stejně jako selští poddaní.²⁹⁴

Počet podsedků na třebíčském panství se zvyšoval. Například v pernštejnském urbáři je uveden podsedecký, jenž se usadil v Hostákově a aby mu usazení usnadnili, platil nižší plat než staří podsedci.²⁹⁵ Stejně tak se usazovali podle urbáře Smila Osovského podsedci v Týně, Beneticích, Červené Lhotě a Čechtíně.²⁹⁶ Podsedci se naopak nemohli usazovat v Okřešicích, protože si tam již dříve každý sedlák zabral ke své půdě ještě pustý lán nebo půllán.

Chalupníci seděli obyčejně na panské půdě v chalupách bez pozemků a sloužili nejčastěji vrchnosti jako nádeníci.²⁹⁷ Domkaři jsou zmiňováni pouze na brtnickém panství. Ve vsi Malý, Brodce, Stará Hříš' a Petrovice platili z domu po jednom groši. Dva dávali

²⁹⁰ MÍKA (1960: 145)

²⁹¹ GRULICH (2007: 168)

²⁹² MÍKA (1960: 145)

²⁹³ KROFTA (1919: 77)

²⁹⁴ MATĚJEK (1970: 41)

²⁹⁵ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 101, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

²⁹⁶ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 120, 127, 130, 125, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

²⁹⁷ KROFTA (1919: 78)

v Číchově, Bransouzích, Lhotě, Radoníně, Rychlově a Střížově. V Předíně odevzdávali 5 a v Jestřebí dokonce 8 grošů.²⁹⁸

Tabulka č. 2 Pozemkové poměry

Urbář	Počet vsí	Osedlý	Velikost držené půdy				
			1 lán	¾ lánu	½ lánu	¼ lánu	Podsedeček
Třebíč 1556	37	466	291	15	63	3	17
Třebíč 1573	30	371	227	6	49	0	33
Brtnice 1570	29	417	40	15	104	7	63

Podle urbáře z roku 1556 napočítáme na třebíčském panství 37 vsí a 466 osedlých. Jednalo se hlavně lánové a půllánové grunty. Téměř zde nebyli čtvrtláníci. Držitelé celého lánu činili 62,5% a půllánu 13,5% počtu osedlých. Počet podsedků, které najdeme hlavně v městečkách Kamenici a Vladislavi, je malý. Důvodem bylo to, že panství překonávalo těžké následky česko-uherské války. Navíc podsedci po válce zabírali opuštěné selské usedlosti a svoje nechávali pustnout.

Roku 1573 se počet vsí na třebíčském panství zmenšil o sedm, jedná se o důsledek odprodeje, a najdeme tu 371 osedlých. Poměr mezi držiteli pozemků se téměř nezměnil. Láníků bylo 227 a půlláníků 49. Čtvrtláník nebyl na panství žádný a třičtvrtěláníků bylo šest.

Počet podsedků se už zvýšil a to na 33. Nerovnoměrné rozložení mezi velkými a drobnými usedlostmi je pozoruhodné a neobvyklé. František Matějka²⁹⁹ zde vidí souvislost mezi vesnicemi bývalého klášterního panství třebíčského a jinými panstvími s biskupskými vesnicemi.

Na brtnickém panství byla dle urbáře z r. 1570 situace jiná. Z celkového počtu 417 osedlých mělo pouze 40 jeden lán a 104 půllán. Vysoký byl počet podsedků, jichž bylo 63. Nejvíce podsedků bychom našli v Kněžicích. Ze 17 podsedků jich deset drželo kněžské role, dva kopaninu, dva pole po pustých lánech, jeden dva pusté půllány, další pustou zahradu a

²⁹⁸ MZA Brno, Rodinný archiv Collaltů Brtnice, sg. G 169, inv. č. I 2562, fol. 69, 96, 45, 116, 93, 66, 76, 84, 87, 88, 123, 130, 90, 104, 53, Urbář brtnického panství z roku 1570.

²⁹⁹ MATĚJEK (1959: 253)

pouze jeden neměl navíc vůbec nic.³⁰⁰ Ve Staré Hříšti žilo 11 podsedků. Navíc si tu zabrali rybníček, pustý podsedek, půlpodsedek a kus panského pole.³⁰¹

Podle počtu osedlých můžeme usoudit na počet gruntů. Jestliže vezmeme, že rodina mohla v této době mít průměrně 6 příslušníků, dojdeme k číslu 2 796 obyvatel ve vsích třebíčského panství roku 1556. Při zacházení s údaji z roku 1573 musíme vzít v úvahu odprodej sedmi vsí se 117 osedlými. Přibližný přírůstek tedy činí 132 obyvatel.

³⁰⁰ MZA Brno, Rodinný archiv Collaltů Brtnice, sg. G 169, inv. č. I 2562, fol. 24-32, Urbář brtnického panství z roku 1570.

³⁰¹ Tamtéž, fol. 42-47, Urbář brtnického panství z roku 1570.

6.2 Venkovská chudina

Venkovská chudina, tzv. neosedlé obyvatelstvo, byla součástí poddaného lidu a bez ní si život na venkově nemůžeme dobře představit. Patřili sem lidé, kteří byli nuceni hledat obživu v práci na cizím statku, nebo se živit žebrotou a nelegálními prostředky. Byly zde osoby, které pracovaly a nezaměstnaní. Tito lidé byli odkázáni na práci na cizím. Neměli půdu ani dobytek a žili pouze z peněžní a naturální mzdy. K povalečům byli mnohokrát řazeni i propuštění žoldnéři, jejichž množství se zvyšovalo za tureckých válek, nebo vandrovní řemeslníci tovaryši.

Nejlépe postavení v této sociální skupině měla vrchnostenská čeleď. Při zámcích nebo jednotlivých výrobních podnicích bylo zaměstnáno množství stálé čeledi. Při poplužních dvorech býval zaměstnán nádvorník, pluhař, pohonič, holomek a děvečka.³⁰² Většina čeledi pracovala v živočišné výrobě. Polní práce měli na starost nádeníci a robotníci. Stálá čeleď měla oproti sezónním nádeníkům výhodu stálého celoročního zaměstnání. Čeleď byla zpravidla smluvně najímána na jeden rok a nahrazovala chybějící nebo nedospělé členy rodiny. Jen na rozhodnutí hospodáře a čeledína bylo, jestli bude roční termín prodloužen nebo ne. Datem pro změnu služby byl 11. listopad, svátek svatého Martina. "Martínkové" se ve velkém toulali krajem, tropili výtržnosti a loupili, a tak byla proti nim v 16. století vystavována mnohá císařská, policejní a vrchnostenská nařízení.³⁰³

Dospívající venkovská mládež, pokud nebylo pro ni doma dostatek práce, odcházela do čelední služby na jiná hospodářství a získala tam praktické zkušenosti a finanční prostředky. Pro děti z chudých rodin a především sirotky byla čelední služba určitou formou sociálního zabezpečení.³⁰⁴ Pouze syn, který se měl stát nástupcem hospodáře, pracoval na domovském gruntu.

Nádeníci byli nestálou pracovní silou, jednou jejich složkou byli rybníkáři. Potulovali se zemí a hledali práci. Pracovali na polích, při různých pomocných službách nebo velkých stavbách. Práce na stavbách rybníků patřila k nejtěžším, ale mzdy patřily k těm vyšším. Vandrovní rybníkáři stejně jako dělníci na vinici měli velmi špatnou pověst. Rybníkáři putovali od rybníka k rybníku ve skupinách vedených rybníkářským hejtmanem. Nebáli se nejtěžší práce, ale ani pánů. V roce 1569 dal Petr Vok z Rožmberka popraviti u Soběslavi tři rybníkáře. Na oplátku se padesát rybníkářů smluvilo, že ho zabijí. Petr Vok na to přišel, dal

³⁰² MÍKA (1960: 150)

³⁰³ TINKOVÁ (2007: 195)

³⁰⁴ GRULICH (2007: 174)

rybníkáře pochytat a vystavit mučení a následně 20 pro výstrahu popravít.³⁰⁵ Rybníkáři rádi slavili, součástí těchto oslav byly vždy divoké pitky a rvačky. Když táhli rybníkáři na nové místo, vrchnosti si zvláštními posly oznamovaly trasu jejich tažení.³⁰⁶ Po cestě rybníkáři kradli a tropili výtržnosti. Ve vsích a městech měli muži pohotovost, cechy se připravovaly hájit klid a majetek a sousední panství posílala ozbrojenou pomoc.

Nejvíce pracovních příležitostí pro nádeníky poskytovaly poplužní dvory. Stálá čeleď a robotníci nezastali všechny práce na poli a větší dvory se bez námezdních dělníků neobešly. Zemědělství nádeníci měli poměrně velkou volnost pohybu, často museli shánět práci bez ohledu na hranice panství. Nabídka pracovních sil převyšovala poptávku, a tak nádenické mzdy byly poměrně stálé a to bez ohledu na stoupající ceny.

Nejnižší vrstvou venkovského obyvatelstva byli žebráci, tuláci a nezaměstnaní. Převážná většina z nich by uvítala možnost zakoupit poddanský grunt, ale bez peněz to nešlo. Pracovních příležitostí bylo také málo. Tresty ani pronásledování nemohly vyřešit tento složitý sociální problém. Ze smolných knih z první poloviny 16. století je při výsleších provinilců poznat, že šlo převážně o lidi, kteří se dopouštěli zločinů z bídy a hladu.³⁰⁷ Nemocní a staří žebráci, kteří byli odkázaní sami na sebe a nebyli schopni práce, měli dle sněmovních rozhodnutí z roku 1545 dostat povolení k žebrotě nebo být umístěni do městských špitálů.³⁰⁸ Kapacita špitálů však nedostačovala, jen výjimečně nabízely více jak dvacet míst. Města brala ohled jen na vlastní žebráky, cizí měli být vypovězeni a při neuposlechnutí vymrskáni.

Jen malé procento mezi chudinou zabírají zbojníci a ještě méně bylo zločinců z povolání. Až na výjimky šlo o drobné zloděje, kteří obírali osamělé nebo neozbrojené pocestné. Existovaly však i velké ozbrojené lupy, jež podnikaly odvážné přepady a loupeže. Tyto tlupy číhaly zejména v hornatých a lesnatých krajích na formany a kupce. Nezaměstnanost, bída nebo příležitost svedly mnoho lidí ke zločinům. Často však hledali poctivější práci a k tlupám loupežníků se připojovali jen čas od času, když ztratili zaměstnání.

³⁰⁵ HONS (1961: 161)

³⁰⁶ HONS (1961: 166)

³⁰⁷ MÍKA (1960: 174)

³⁰⁸ TINKOVÁ (2007: 196)

6.3 Feudální pozemková renta

Z vrchního vlastnického práva vrchnosti k poddanským statkům plynuly poddaným všelijaké povinnosti ke svým vrchnostem. Poddaný odváděl vrchnosti rentu z pronajatých pozemků. Naturální a peněžní dávky od poddaných náležely k obvyklým zdrojům šlechtických příjmů už od středověku. Feudální renta existovala ve třech formách a to naturální, robotní a peněžní.

V pohusitském období se v našich zemích běžně udržovaly všechny tři podoby renty. Později převládla peněžní, ale nikdy úplně nevytlačila obě zbývající. Údaje o rentě čerpáme z urbářů. V nich se však neobjevily všechny platy a robotní povinnosti. Nově zavedené dávky a roboty do nich nebyly promítnuty. Pohyblivé byly hlavně mimořádné nebo zvláštní dávky, zatímco urbariální povinnosti setrvaly po dlouhé období neměnné.

Důležitou položkou vedle feudální pozemkové renty byly přídatné platy, například odúmrt', hláska, poctové, skopné atd.³⁰⁹ Vrchnost nechtěla nápadným zvyšováním platů dráždit poddané, zvláště když si mohla polepsit jiným způsobem a to prostřednictvím zvláštních platů a povinností. Pozemková vrchnost určila nové platby z pozemků a z přírodních zdrojů, které se původně užívaly společně. Sem patřily poplatky za právo pást dobytek v panských lesích nebo jiných pozemcích. Dále za možnost lovit ryby v řekách a potocích, těžit dřevo, lovit zvěř a sbírat lesní plody. Pán zpoplatnil každý zásah do svého feudálního práva.

Dalším velkým zdrojem příjmů bývaly sirotčí peníze. Poddanské pozůstalosti byly spravovány takovým způsobem, že ať už legálně nebo ne, docházelo ke zmenšování dědictví sirotků. Ve městě Třebíči byla správa sirotčích peněz v rukou městské rady.

Další peníze feudálu plynuly z mýta. Nejrozšířenější byla peněžní forma feudální renty. Avšak panství, v kterých vrchnosti vybíraly jen peněžní platy, bylo poměrně poskrovnu.³¹⁰ Nejméně byla využívána robota, ale vyskytovaly se i ojedinělé vsi, kde tomu tak nebylo. Urbariální roboty byly dosud tak nízké, protože vrchnost nepotřebovala pro své podnikání mnoho pracovních sil.

³⁰⁹ JIRÁSEK (1964: 94)

³¹⁰ MÍKA (1960: 247)

6.3.1 Peněžní renta

Stálým platem neboli úrokem byla zatížena všechna půda pronajatá poddaným a každý osedlý jej odváděl. Platilo se zpravidla ve dvou splátkách na svatého Jiří a svatého Václava. V řadě vsí se platilo jen v svatováclavském termínu. Zpravidla byly tyto platy stejně veliké, ale u některých vsí byl svatováclavský plat o něco vyšší, u některých zas svatojiřský. Rozdíl z jednoho lánu byl 5 grošů a 3 denáry, mezi 2,5 a 5,5 groši se pohyboval v urbáři z roku 1573.

Na celém panství nebyl plat stejný, objevuje se tu velká rozmanitost a to i v řádu jedné obce. Peněžní dávka byla přiměřená velikosti a výnosnosti gruntu. Poddaní si od vrchnosti prikupovali menší kusy polí nebo luk. Jednalo se buď o neobdělanou panskou půdu, rozčtvrcené poplužní dvory nebo poustky. Tyto pozemky byly také zatíženy rentou. Platy odváděli i majitelé mlýnů a krčem. Plat za hlásku byli povinni platit poddaní na některých panstvích. Služba se udržela do konce 15. století, v té době začala hlídat panská čeládka a povinnost byla převedena na plat.³¹¹

Nejvyšší plat z lánu platili dvakrát ročně, na svatého Jiří a svatého Václava, v Číměři a to 32 grošů.³¹² Nejméně ve Věstoňovicích a Předboři, zde plat činí v obou termínech 4 groše.³¹³ Jednou ročně, na svatého Václava, dávali plat osmi grošů z jednoho lánu ve vsi Smrčném.³¹⁴ V Číchově, Čechtíně a Radošově po 10 groších.³¹⁵ Vržanovští dávali 12 grošů, novovesští 15 grošů, sokolští a trnavští 20 grošů.³¹⁶ Vesnice Střítež, Benetice a Vilímovičky dávaly místo platu obilí. Jednalo se o 5 měřic žita a 5 měřic ovsu.³¹⁷ Střítež dávala od každého druhu obilí dokonce 13 měřic.³¹⁸

³¹¹ KROFTA (1919: 192)

³¹² MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 85-87, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³¹³ Tamtéž, fol. 165-168, 245-246, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³¹⁴ Tamtéž, fol. 209-210, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³¹⁵ Tamtéž, fol. 227-230, 161-164, 205-208, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³¹⁶ Tamtéž, fol. 201-204, 147-151, 143-144, 109-116, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³¹⁷ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 176-179, 183-184, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

³¹⁸ Tamtéž, fol. 225-234.

6.3.2 Robotní renta

Robotní forma renty byla uvalena hlavně na majitele půdy. Velkou část ručních robot požadovala vrchnost ke svým dvorům, nejvíce požadovala práci při senoseči. Často poddaní káceli a řezali dřevo pro panské sídlo nebo pro pivovar. Daleko více než ruční roboty zatěžovaly poddané roboty potažní. K nim museli používat vlastní koně a náradí. Nejčastěji museli svážet seno do poplužních dvorů. Dále také svážet obilí, vyvážet hnůj na pole nebo orat a vláčet panská popluží³¹⁹. Častou a tíživou povinností bylo svážet dřevo z panských lesů na zámek. Robota v předbělohorském období nebyla nucenou neplacenou prací, ale byla odměňována v naturáliích nebo penězi.³²⁰ Kromě mzdy dostávali maso, chléb, pivo a někdy i sladké pečivo.³²¹

Existují tři typy robot a to denní, úkolové a nepřesně stanovené. Nejběžnější je první typ, kdy je stanoven počet robotních dní při určené práci. Častá byla také robota úkolová. Při ní bylo určeno kolik fůr má poddaný odvézt nebo kterou louku má sklídit. Problematické byly blíže nevymezené roboty. Například v Přestavlkách museli chodit na zajíce a jinou zvěř, jestliže to vrchnost nařídila.³²²

Stejně jako se lišila výše platů, liší se i velikost roboty. Vcelku se dá říci, že roboty nebyly v 16. století pro většinu poddaných příliš velkým břemenem. Vadilo pouze, že poddaný většinou v době sezónních prací, při sklizni, senoseči, musel pracovat na panském a byl tak ve svém hospodaření poškozen. Nejvíce poddaným vadily potažní roboty, které znemožnily využití potahu a náradí na "vlastním" a hlavně v době, kdy v zemědělství záleží na každém dni. V panských urbářích bylo pevně stanoveno kolik dní v kterou roční dobu je poddaný povinen robotovat, vrchnosti nemohly proto nutit poddané k jakékoli práci, která nebyla předepsána.³²³ V poslední třetině 16. století mohly z nařízení vrchnosti poddaným přibýt roboty, při kterých museli se svými potahy pracovat při šlechtických pivovarech, rybnících, dvorech a dalších stavbách.³²⁴

Mnohá vrchnost nepotřebovala tolik robotníků, proto některým obcím roboty reluovali.³²⁵ Suma peněz, kterou pak poddaní platili, byla uvedena v urbáři. Zpravidla byla reluce robot provedena jen na několika vsích na panství. Záleželo na tom, zda pán potřeboval

³¹⁹ Popluží se vykládá jako kus země, která se oborá jedním pluhem. SEDLÁČEK (1923: 38)

³²⁰ GRULICH (2007: 177)

³²¹ BŮŽEK (2002: 206)

³²² MÍKA (1960: 236)

³²³ KADLEC (1899: 10)

³²⁴ BŮŽEK (2002: 206)

³²⁵ BŮŽEK (2002: 206) dokonce uvádí, že na prahu novověku byla robota ve většině případů převedena na peněžní plat.

levnou pracovní sílu na vrchnostenském hospodářství, hlavně při poplužních dvorech. Tyto výkupné platy měly na panství žďárského kláštera tyto názvy: orné (poplatek dávaný místo povinného orání), povozné peníze (místo potažní roboty), robotné halěře nebo peníze (místo roboty vůbec), ženné (místo žetí panského obilí) a zákonné (místo obilí).³²⁶

Na třebíčském panství nekonaly robotu tyto vesnice Víckov, Malá Kamenička, Vržanov, Radošov, Bítovčice, Luky a Kozlov.³²⁷ Podle urbáře z roku 1573 nevykonávají robotu vsi Malá Kamenička, Radošov, Víckov a Vržanov, ostatní výše uvedené vsi byly od panství odprodány.³²⁸ Z roboty vykupují vsi Vilímovičky, Vržanov, Radošov, Bítovčice, Luky, Votín, Kozlov a Studnice.³²⁹ Nejvyšší sumu platil Radošov 4 kopy, tedy 240 grošů, nejméně pak Vržanov a to 25 grošů.³³⁰

Málo zatíženy robotami byly vsi Benetice, kde lánici i půllánici sekali 1 den dřevo, a Vilímovičky, zde taktéž lánici sekali jeden den dřevo.³³¹ V Smrčném byli lánici povinni přivést k zámku 2 vozy dřeva a půllánici jeden vůz. Polovičním závazkem byli zatíženi lánici v Koutech, měli přivést 1 vůz a půllánici půl vozu.³³² Tento stav byl zachován i v urbáři Smila Osovského.³³³ Ve vsích Střížov, Červená Lhota, Čechtín, Věstoňovice, Svatoslav, Číchov a Předboř měli poddaní malé roboty.³³⁴ Ozim žali v Červené Lhotě 2 dny, ve Věstoňovicích 3 dny, ve Svatoslavi 4 dny a v Číchově 2 dny a jař také 2 dny. Tři dny orali ve Střížově a Věstoňovicích, kde ještě museli nažítí 16 kop obilí. V Předboři 2 dny orali a žali. Jedná se vždy o povinnosti láníků, půllánici obvykle vykonávali úkol poloviční. Roboty byla ve většině vesnic odstupňována dle pozemkové držby, kdy platilo, že čím menší pozemek, tím menší povinnosti. Největší robotní povinnosti měli zřejmě střítežští. Orali ozim 3 dny, jař 1 den. Měli nažítí ozim i jař 7½ kop, žali po jednom dni ozim i jař a stejnou dobu vozili.³³⁵ Za

³²⁶ KADLEC (1899: 12)

³²⁷ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 145, 183-185, 201, 205-208, 231-234, 235-244, 249-254, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³²⁸ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 34, 83-84, 71-72, 68-70, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

³²⁹ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 203, 208, 214, 234, 243, 248, 249, 260, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³⁰ Tamtéž, fol. 208, 204, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³¹ Tamtéž, fol. 169-172, 173-174, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³² Tamtéž, fol. 209, 217-223, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³³ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 88-90, 92, 64-67, 70-71, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

³³⁴ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 80-84, 157-168, 175-182, 227-230, 245-246, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³⁵ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 80-84, fol. 90, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

nimi nezaostávaly vsi Číměř, Hostákov, Trnava, Bohdíkovic, Okřešice, Vračeřovice a Číhalín.³³⁶

Pracovní závazek byl v některých obcích společný. Jednalo se o práce při dvorech, nejčastěji se pracovali na louce. Například chlumští byli povinni na louce Opatůvce pod Bransouzemi seno sušit, hrabat a do kop sklást.³³⁷ Při senoseči robotovaly kromě Chlumu vesnice Střítež, Valdíkov, Trnava, Týn, Bohdíkovic, Vračeřovice a Nová Ves.³³⁸ Řípovští spolu se sokolskými měli, pokud bylo potřeba, u dvora u zámku na rolích všechno vláčet, ječmen vázat a řepu panskými koňmi vyoranou vybírat.³³⁹ Týnští zase u zámeckého dvora rozsívat, hnoje z chlívů kydat a na poli rozkydat, konopí třit, zámek měst a dřeva na zámku sekát.³⁴⁰ Slavičtí žali ozim, sekli a vázali jař u střítežského dvora pokud bylo potřeba.³⁴¹ Valdíkovští na rybnících Podhájeckém, Valdíkovském, Maříčků a Opatském prohlubně sekali a všechno což bylo potřeba spolu s trnavskými dělali.³⁴² V mladším urbáři zůstaly tyto povinnosti zachovány, pouze došlo k určitým úpravám. Řípovští se sokolskými například navíc trhali hrách nebo chlumští už neměli na starost pouze louku Opatůvku, ale louky u čechtínského dvora.³⁴³

³³⁶ Tamtéž, fol. 85-87, 99-104, 109-116, 123-128, 129-136, 137-140, 152-156, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³⁷ Tamtéž, fol. 215, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³⁸ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 12, 108, 115, 122, 128, 140 a 151, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³³⁹ Tamtéž, fol. 142, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁴⁰ Tamtéž, fol. 122, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁴¹ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 90, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁴² Tamtéž, fol. 108, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁴³ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 34, 63, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

Tabulka č. 3 Největší robotní povinnosti

Ves	Orali		Nažali obilí		Žali	
	ozim	jař	ozim	jař	ozim	jař
	dny		kopy		dny	
Střížov	3	1	7½	7½	1	1
Číměř	1	1	5	½	1	1
Hostákov	4		10		3	2
Trnava	1	1	3	3		
Bohdákovice	1	½	5		2	2
Okřešice	1	½	5	5	2	1
Vračeřovice	3	1	5		1	1
Číhalín	1	1	5	5	2	2

Kromě výše zmíněných povinností hostákovští ještě 1 den vozili, trnavští měli přivést 1 vůz dřeva, bohdákovští vozili půl dne obilí a 1 den seno a dřevo na zámek, okřešičtí a číhalínští vozili 1 vůz dřeva.

6.3.3 Naturální renta

Kromě peněžní a robotní formy renty existovala ještě forma naturální. Nejčastěji vrchnosti požadovaly obilí, z toho nejčastěji oves a žito a pak ještě ječmen a pšenici. Spíše jako symbol poddanství se zachovávaly rekogniční dávky. Jednalo se o slepice, kuřata, vejce, sýry a kytě konopí. Množství produktů pro potřeby svého dvora dostávala vrchnost jako naturální dávky od poddaných. Po dodání na sídlo byly poživatiny uloženy do sklepů, spižíren, kádí nebo haltýřů na uchovávání živých ryb.

V případě obilí se nejednalo o příliš velké objemy, ale v době neúrody byla tato povinnost pro poddané velmi citelná. I když se úroda vyvedla, neodevzdávali obilí rádi, vždy je mohli zpeněžit na městských trzích. Pro vrchnost byla tato forma renty výhodná, proto nenajdeme ani zmínku o relucii obilních dávek. Uznávací dávky měly naopak pro vrchnost nepatrnou ekonomickou hodnotu. Za slepici se obvykle platil 1 groš a za kopu vajec taktéž. Přesto byly ponechány a to jako symbol poddanosti. Místo peněžního platu dávali obilí v Stříteži, Beneticích a Vilímovičkách.³⁴⁴ Ve Stříteži dávali na sv. Martina 13 měřic žita a ovsa. V Beneticích a Vilímovičkách 5 měřic. Z menší plochy než byl jeden lán, se naturální dávky neodevzdávaly.

Nejvíce slepic odevzdávali v Hostákově a to 7, o dvě méně ve Svatoslavi, Radošově a Bítovčicích.³⁴⁵ Nejčastěji dávali lánici pánu slepice dvě, tolik odevzdávalo 15 vesnic. Tři obce nedávaly slepice žádné. Vejce neodevzdávalo 11 vesnic, zato Chlum dával vajec dokonce 50. Dvě kytě konopí odevzdávali poddaní z Trnavy, Bohdíkovice, Okřešic a Číhalína.³⁴⁶ Z lánů dávali po jednom sýru vsi Vračeřovice, Nová Ves a Vilímovičky.³⁴⁷ Dva kusy Bohdíkovice, Číhalín, Vržanov, Smrčné, Kouty a Kozlov. Po třech Okřešice a Radošov a po čtyřech Bítovčice.

Církevní platy

Církevní desátek byl na většině panství. Jeho výše byla neobvykle jednotná. Odvádělo se pouze žito a oves ve výši jednoho strychu.

³⁴⁴ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 69-72, 169-172, 173-174, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁴⁵ Viz. tabulka 3 v příloze.

³⁴⁶ Tamtéž, fol 109-115, 123-128, 129-132, 152-156.

³⁴⁷ Tamtéž, fol. 137-140, 147-151, 173-174.

7. Vrchnostenské hospodaření

Na přelomu 15. a 16. století dochází k hospodářskému převratu, k přechodu feudálů od rentového k režijnímu hospodaření. Na zavádění výroby ve vlastní režii, její skladbu a výnos působilo několik činitelů. Patřila k nim motivace vrchnosti k podnikání, finanční zdroje nutné k zakládání podniků a poloha panství.³⁴⁸ Poddanské dávky mohly hmotně zabezpečit vrchnost jen na velkém panství, jehož rozloze odpovídal dostatečný počet poddaných. V této době poklesla reálná výše příjmů z poddanských platů, zároveň však vzrostly ceny. Navíc v průběhu 16. a 17. století stoupají nároky na reprezentaci a expanzivně se formuje státní daňový systém.³⁴⁹

Potřeba stálých finančních příjmů (výnos z poddanské renty nestačil krýt výdaje) ústí v podnikatelské aktivity šlechty. Rozvíjí se rybníkářské podnikatelství, pivovarnictví, vzrůstá chov dobytka nebo zakládání nových dvorů na panských velkostatkách.³⁵⁰ Šlechta buduje poplužní dvory, které se stávají středisky rostlinné a živočišné výroby. Podnikatelská činnost ve vlastní režii dále zahrnovala ovčiny, hřebčiny, hamry, sklárny, doly či cihelny. Těžištěm režijního hospodaření v předbělohorské době bylo hlavně rybníkářství a pivovarnictví.³⁵¹ Ale ani výnos z rybníkářství nebyl natolik velký, aby se splnila proroctví kritiků z konce 15. století, že páni brzy celou zem zatopí rybníky.³⁵²

Úspěšnost šlechtického velkostatku závisela na dostatku pracovních sil, dobrých přírodních podmínkách a úrovni obchodních vztahů. Šlechtic podporoval zbožní výrobu poddaných ve městech a na vesnicích a zároveň využíval dominikální trh pro vlastní vrchnostenskou režijní výrobu.³⁵³ Pomocí příkazů a monopolů si šlechtic zajistil například odběr piva z panských pivovarů za předem stanovené ceny. Poddaní museli také mlít obilí v panských mlýnech a brát ohled na monopolní prodej soli.

Podmínkou rozvoje vrchnostenské výroby byl v rámci panství trh založený na využívání výrobních a odbytových monopolů.³⁵⁴ Pánovi se postupně podařilo zformovat na velkostatku autarkní tržní systém, opírající se o poddanské město a městečka.³⁵⁵ Zavádění monopolů se potýkalo s nechtí poddaných. Poškozovalo je totiž ve vlastních ekonomických zájmech. Odpor poddaných se projevoval velkou výší dluhů za povinně odebírané pivo, obilí či

³⁴⁸ BŮŽEK (2002: 207)

³⁴⁹ MAŤA (2004: 185)

³⁵⁰ HRUBÝ (1924: 14)

³⁵¹ MAŤA (2004: 188)

³⁵² PETRÁŇ-PETRÁŇOVÁ (2000: 124)

³⁵³ GRULICH (2007: 178)

³⁵⁴ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 21)

³⁵⁵ MAŤA (2004: 188)

nedoplatky za odebrané ryby.³⁵⁶ Šlechtici si teoreticky mohli určovat ceny zejména lukrativních komodit jako je pivo, sladkovodní ryby a některé druhy obilí. Ve skutečnosti však ceny ovlivňovala nejistá mince nebo neúrody. Dále příjezdy formanů, kteří poddaným nabízeli své zboží a největší vliv měl vztah mezi úředníky a poddanými. Jen výjimečně vstupovalo zboží režijně vyrobené na velkostatku za hranici dominikálního trhu exportem na vzdálenější odbytiště: jednalo se zejména o ryby, dřevo, vlnu a v menší míře o skot, sýry a obilí.³⁵⁷

Do poloviny 16. století klademe rozvoj pivovarnictví a zhruba v této době se šlechta začíná zabývat důlním podnikáním, buduje mlýny, cihelny, vápenky a těží z lesního hospodářství. Rozvoj rybníkářství započal již na přelomu 15. a 16. století a rozmach dvorského hospodaření, zejména rostlinné produkce, na níž bylo založeno pivovarnictví, spadá do první poloviny 16. století.³⁵⁸ Za dohledu vrchnostenských úředníků pečovala o chod vrchnostenských podniků čeládka, která pocházela hlavně z poddaných usazených ve vsích, městech a městečkách.³⁵⁹

Každé panství bylo řízeno z jednoho sídla, na kterém byli zaměstnáni úředníci, a další služebníci, kteří dohlíželi na poddané a vrchnostenské podniky.³⁶⁰ Úředníci se dále starali o oběh naturálií a finančních prostředků na panství a o jejich odvody šlechtici. Množství a složení správního aparátu bylo úzce provázáno s podobou šlechtické ekonomiky. Správní aparát měl na sídle vyhrazenou kancelář, kde úřadoval a kde se uchovávaly písemnosti, především účty, urbáře, sirotčí a pozemkové knihy. Nově budované dvory šlechtických velkostatků potřebovaly pracovní sílu, zvláště čeledě a placenou námezdní sílu. Nedostatek pracovníků nebo velké finanční náklady nutné na jejich zaplacení, vedly ke zvyšování či zavádění nových robotních povinností.³⁶¹ Na dominiu pánů z Hradce byli poddaní k práci na panském lákání poskytováním co nejlepší stravy a piva. Šafářka ve dvoře pro ně pekla koláče či bylo trhačkám lnu k obědu zabito tele.³⁶²

Výtěžky z vrchnostenských podniků se v poslední třetině 16. století podílely rozhodující měrou na peněžních příjmech aristokratů. Stále poddanské platy, mýta a nájmy přinášely jen málo peněz.³⁶³ Zisky z velkostatku v 16. století neplynuly do financování námezdní práce.³⁶⁴

³⁵⁶ BŮŽEK (2002: 221)

³⁵⁷ PETRÁŇ (126)

³⁵⁸ JIRÁSEK (1964: 107)

³⁵⁹ BŮŽEK (2007b: 90)

³⁶⁰ BŮŽEK (2002: 178)

³⁶¹ GRULICH (2007: 177)

³⁶² LEDVINKA (1994: 822)

³⁶³ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 21)

³⁶⁴ JIRÁSEK (1964: 146)

Sloužily hlavně k úhradě výrobních a provozních nákladů a ke krytí zamýšlených investic do nových výrobních odvětví.³⁶⁵ Dokonce jim často na nové podnikatelské podniky hotovost nestačila a museli si půjčovat. Původní představy šlechticů o hojném zisku plynoucím z vlastní výroby brzy padly.³⁶⁶ Vycházely totiž hlavně z představ o vysokých příjmech hotových peněz. V čistě matematického výpočtu nebylo zohledněno skutečné finanční dění na šlechtickém dominiu.

³⁶⁵ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 22). JIRÁSEK (1964: 107) tvrdí, že zisky z velkostatku v 16. století nebyly použity jako investice do produkce.

³⁶⁶ BŮŽEK (2002: 208)

7.1 Panský dvůr

Poplužní dvory byly zakládány na všech venkovských panstvích od přelomu 15. a 16. století.³⁶⁷ Dvůr se sestával z obytných částí, kde se stravovala, pracovala a nocovala čeledě, a hospodářských budov. Jedná se o chlévy a stáje, stodoly, sýpky a sklepy. Kolem dvora se rozkládaly zahrady, sady, pole, louky a pastviny. Ve dvacátých a třicátých letech proběhlo na Moravě intenzivnější zakládání dvorů.³⁶⁸ Ty vznikaly z pozemků dřívějších dvorů, které bývaly v době rentového hospodaření parcelovány, pronajímány poddaným za plat a vrchnost si je mohla v případě potřeby vzít zpět. Na brtnickém panství se vrchnost snažila obnovit zaniklé dvory a také založit nové. V urbáři je zmíněn dvůr s dostatkem luk a rolí v Štěměchách a Petrovicích, pustý je Bohdančický dvůr v Hrutově. Pustý dvůr v Hvězdoňovicích dostal za plat 20 grošů, 4 slepice a 28 vajec Vítek Škoda.³⁶⁹

Živočišnou a rostlinnou výrobu v poplužních dvorech měli na starosti šafář, čeledín a děvečky.³⁷⁰ Pěstoval se zde ječmen, žito, pšenice a oves, hrách, proso, pohanka a mák.³⁷¹ Obilní hospodářství bylo extenzivní, užívalo se trojpolní hospodaření. Část obilí se spotřebovala v kuchyni a část se prodávala. Převládala výsev pšenice, protože vrchnost potřebovala pokrýt potřeby svých pivovarů. Pokud nebylo pšenice dostatek, byla dokupována na obilních trzích. Ječmene se naopak vysévalo nepatrné množství. Ze žita se pekl chléb a jiné pečivo, a proto se prodávalo. Oves sloužil především jako krmivo pro koně feudálů. Stejně jako žito se i oves uschoval pro příští výsev, ale také ho dostávali zaměstnanci³⁷², krmila se jím drůbež a část se prodávala. Velkostatek vyráběl především pro místní trh.

Při dvorech byly také zelinářské a ovocnářské zahrady, které sloužily k zásobování vrchnostenské kuchyně. Ze zeleniny se nejvíce pěstovalo zelí, dále také mrkev, petržel, cibule, česnek, salát, hrách, okurky, řepa, kapusta a tykve. Z ovoce se pěstovala jablka, hrušky, švestky a višně. V zahradách se mimo to pěstovaly i bylinky. Jednalo se o majoránku, kopr, kmín, koriandr, anýz a šafrán.³⁷³ S ovocem a zeleninou se obvykle neobchodovalo, protože většina poddaných měla možnost si je vypěstovat na svých polích.

³⁶⁷ BŮŽEK (2002: 194)

³⁶⁸ JIRÁSEK (1964: 109)

³⁶⁹ MZA Brno, Rodinný archiv Collaltů Brtnice, sg. G 169, inv. č. I 2562, fol. 124, Urbář brtnického panství z roku 1570.

³⁷⁰ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 64)

³⁷¹ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 123)

³⁷² Čeládka v poplužních dvorech dostávala masou pouze v neděli a ve čtvrtek. BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 126)

³⁷³ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 123)

V hospodářských staveních se choval hovězí dobytek, vepři a drůbež. Píci z panských luk spásal dobytek, který se choval téměř při každém panském dvoře. Koně sloužili spíše k vlastní potřebě šlechty, než že by byli používáni při zemědělské práci. Drůbež pokrývala potřeby vrchnostenské kuchyně, ale i úřednictva a čeledi. Hovězí dobytek a ovce zajišťovali maso, mléko a sýry. Největší užitek měla vrchnost z chovu ovcí, jichž se chovalo až několik set kusů.³⁷⁴ Výnos z nich, zvláště z vlny, převyšoval příjmy z hovězího a vepřového dobytka. Dvůr byl hlavním dodavatelem vlny pro městské soukeníky. Chov ovcí byl nedílnou součástí trojpolního hospodářského systému. Jednak jim pastviny a úhory poskytovaly pastvu a jednak je ovce vyhnojovaly. Pro vrchnost byl chov výhodný, přinášel rychle užitek a vyžadoval méně pracovních sil než dobytek.

Na třebíčském panství byl dvůr při zámku a ve vsích Račerovice, Červená Lhota, Čechtín, Chlum a Střítež.³⁷⁵ Roční příjem z jednoho dvora se pohyboval kolem 400 zlatých.³⁷⁶ Všechny dvory měly kolem 40 kusů krav, slepice, husy a někde i vepře. Při dvorech v Chlumu a Červené Lhotě byly ovčiny pro početná stáda ovcí. Dvůr ve Stříteži byl zaměřen na produkci obilí. V hornatých částech Moravy bylo výhodnější chovat ovce, i když vrchnost prodávala i některé druhy obilí, například žito.

³⁷⁴ BŮŽEK (2002: 206)

³⁷⁵ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, fol. 10, 139, 157, 161, 211, 67, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁷⁶ MZA Brno, Sběrka rukopisů zemského archivu, č. 350, fol. 4, 16, 25, 29, 34, 63, Urbář třebíčského panství s důchody a platy po roce 1573.

7.2 Rybníkářství

Zprávy o rybnících máme již v nejstarších listinách a v moravských zemských deskách je o nich snad při prodeji každého většího statku zmínka.³⁷⁷ Byly to ale většinou jen drobné rybníčky. Základy slávy českého rybníkářství položil Vilém z Pernštejna.³⁷⁸ Vytvořil rozsáhlou rybníční soustavu ve středním Polabí. Koncem 15. století dochází ke zlepšení chovu ryb odděleným pěstováním tří generací kaprů, zdokonalením stavební techniky a rostoucí poptávce po rybách ve městech. Díky tomu byly budovány rozsáhlé rybníční pánve.³⁷⁹ V jižních Čechách dosáhl rozvoj rybníkářství takové úrovně, že lze mluvit o průmyslové produkci.³⁸⁰ Sladkovodních ryb bylo u nás tolik, že byly živé vyváženy do zahraničí.

Horečné zakládání rybníků proběhlo na přelomu 15. a 16. století. Vhodné podmínky rozvoje rybníkářství nastaly díky rychlému vzniku velkých územně ucelených panství, jejichž majitelé si mohli být jisti dlouholetou držbou, a období, kdy se našim zemím vyhýbaly válečné události.³⁸¹ Šlechta zakládala rybníky ve všech krajích, kde byly aspoň trochu příznivé přírodní podmínky. Skutečné rybníky byly budovány v místech, kde je dostatek vody v plochem, širokém údolí nebo pánvi s malým podélným a příčným spádem. Dále je nezbytné vhodné geologické složení půdy, voda rybníka se může udržet pouze na málo propustné půdě.³⁸² Již v první polovině 16. století zakládal v jižních Čechách Josef Štěpánek Netolický mělké rybníky, které jsou pro chov ryb mnohem vhodnější než rybníky hluboké, protože v nich dostatek světla podporuje vývin rybí potravy (drobného vodního živočišstva).³⁸³

Nejedná se jen o rybníky, systém vodního hospodářství v sobě zahrnoval řeky, potoky, stavy, vodní přivaděče a odtokové kanály. Rybníky se jednou za dva nebo tři roky letnily a v této době se na jejich dno vysévalo obilí.³⁸⁴ Ve výše položených vrchovinných oblastech se budovaly pstruhové nádrže. Vyznačovaly se čistou vodou s dostatkem kyslíku, větším průtokem a písčitým dnem. Tyto ryby byly určeny výhradně pro panský stůl.

Zájem feudálů o rybníkářství vzbudily značné zisky, které plynuly z prodeje ryb. Například třeboňské panství za posledního Rožmberka Petra Voka bylo nejvýnosnější v celých jižních Čechách. Nejdůležitější položkou příjmů byly ryby, ne pro absolutní výnos, ale

³⁷⁷ HRUBÝ (1924: 214)

³⁷⁸ HONS (1961: 131)

³⁷⁹ MÍKA (1953: 132)

³⁸⁰ ČECHURA (1995: 108)

³⁸¹ VOREL (2007: 31)

³⁸² MÍKA (1954: 265)

³⁸³ HONS (1961: 132)

³⁸⁴ BŮŽEK (2002: 194)

pro výši čistého zisku, která převyšovala často 90% hrubého výnosu tohoto odvětví.³⁸⁵ O v podstatě levné rybí maso byl zájem. Postní jídlo, hlavně pečené a vařené ryby, se vařilo tři dny v týdnu.³⁸⁶ Jednalo se zejména o kapry, v menší míře i štiky.³⁸⁷ Na některých řekách byly konstruovány také "lososnice", do kterých byli chytáni lososi.³⁸⁸

Budování rybníků vyžadovalo rozsáhlé investice, ale obvykle stačilo již několik prvních výlovů a tyto výdaje byly nahrazeny i s úroky.³⁸⁹ Stavba a udržování rybníků poskytovaly práci mnoha poddaným. Šlechtici najímali specializované rybníkáře, kteří uměli postavit důmyslné rybníční sítě. "Fišmistři" museli ovládat techniku stavby rybníků a chovu ryb, a také rozumět krajinářství a zeměměřičství.³⁹⁰ Rybníky vyměřují odborníci zvaní "měřičkové", kteří za pomoci jednoduchých měřicích nástrojů navrhnu umístění rybníka i polohu a výšku jeho hráze.³⁹¹ Jakmile dokončili svou práci měřičkové, začali urovnávat, čistit a vypalovat dno rybníka planiči, stružníci a ohnivci. Poté nastupovali na stavbu rybníkáři. Rybníkáři pracovali při stavbě rybníka Rožmberka po šest let 14 až 16 hodin denně za 5-6 grošů, chléb a pivo.³⁹² Pouze v neděli dostávali ještě maso. Rybníkáři si v průměru vydělávali čtyřnásobek mzdy zemědělských dělníků.³⁹³ Ti, kteří nevydrželi námahu své práce, skončili mezi tlupami lapků a živili se přepadáváním pocestných. Na stavbě nepracovali jen rybníkářští dělníci, ale i poddaní z blízkého okolí.

V roce 1547 vyšla nejznámější domácí příručka o rybníkářství De Piscinis. Autorem tohoto latinského spisu byl olomoucký biskup Jan Skála z Doubravky, řečený Dubravius. Podle jeho příručky byl v první třídě vychováván kapří potěr, ve větším rybníce kapři dvouroční a ve třetím a největším rybníce násadové ryby.³⁹⁴ Budování rybníků se neseťkávalo s příznivým ohlasem u poddaných. Tyto stavby znamenaly pro poddané většinou nedobrovolné prodeje či výměny pozemků i celých gruntů, nebo jejich odstupování pánu za ne vždy plnohodnotnou náhradu. Dále panovaly obavy z protržení hráze. Za to jaké dělali Jakubu Krčínovi Třeboňští potíže při stavbě rybníka na předměstí Třeboně, pojmenoval onen rybník Nevděk.

³⁸⁵ ČECHURA (1995: 109)

³⁸⁶ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 126). Dle HONS (1961: 123) byly postní dny až čtyři v týdnu.

³⁸⁷ VOREL (2007: 31). BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 123) zmiňuje ještě ježdíky, okouny, líny a drobné ryby, zejména bělice.

³⁸⁸ BŮŽEK (2002: 206)

³⁸⁹ MÍKA (1960: 113)

³⁹⁰ BŮŽEK (2002: 194)

³⁹¹ HONS (1961: 123)

³⁹² HONS (1961: 157)

³⁹³ ANDRESKA (1987: 41)

³⁹⁴ BŮŽEK (2002: 206). Jak uvádí HONS (1961: 142) šlo sice o novotu biskupa Thurzy, ale Dubravius ji uvedl v širší povědomí.

Mezi nejvhodnější území pro chov ryb patří jihočeské Povltaví, střední Čechy a Polabí. Přesto byla Západní Morava a zvláště Brtnicko, Třeštsko, Telečsko, Dačicko, Žďársko, Velkomeziříčsko, Třebíčsko, Náměšťsko, Budějovicko a Jemnicko vskutku prostoupena drobnými rybníčky.³⁹⁵ Například v roce 1581 bylo na telečském panství 48 rybníků.³⁹⁶

Třebíčské panství mělo v roce 1556 na 42 rybníků. V urbáři najdeme rybník v týnském žlebu, panský rybníček v Kožichovicích a v Hostákově panský rybník, jež je puštěn poddaným pro močení konopí za sumu 8 grošů.³⁹⁷ Dále Podhájecký, Valdíkuvský, Mařížků a Opatovský rybník ve Valdíkově, Podborný a Bor v Trnavě, Hořínek v Bohdíkovcích, nejmenovaný rybník v Kamenici a pstruhový potok v Chlumu.³⁹⁸

Burian Osovský zrušil výsadu rybolovu v městském úseku řeky Jihlavy, zakázal dovoz ryb z jiných panství a donutil tak město brát ryby z panských rybníků. Třebíčští prý nemohli pohostit rybami ani cizince projíždějící městem.³⁹⁹ Ve vnitřním městě mělo 24 osedlých pronajato celkem 22 haltýřů neboli rybích sádek. Z nich platili o svatém Václavu 2 groše.⁴⁰⁰ Tento značný počet sádek svědčí o rozsáhlém konzumování ryb. Sedm rybářů je povinno lovit rybníky a stavy a nosit ryby pánu každý pátek na zámek.⁴⁰¹

Urbář z roku 1573 dokazuje, že rybníční hospodářství bylo vedeno odborně. Rozvinutá rybníční soustava zahrnovala 40 rybníků, z toho tři plodové a jeden na výtah. Za Týnem jsou uvedeny rybníky Zámíš, rybníček Tejskej a Chudoba, u Bohdíkovíc Hořínek velký a malý, u Pocoucova Výčapskej, Dolní, Horní, u Trnavy Bor, Široký, Nový, Velká Březina, Malá Březina a u Čechtína jsou rybníky Moudrej, Kukla a Novel.⁴⁰² Dále u Kout rybník Sopouch, u Benetic rybníky Prostřední, Dolní, Tobolka, Horní a Dvořáček, u Valdíkova rybník Velkej, Podhájecký, Opatovskej a Mařížek.⁴⁰³ U Hostákova Podlesní, Za Salákovy, Za Matějovy, Rakovec, Malej pod Rakovcem, Štěpnička a Velká Štěpnice, u Kožichovic Silničnej, u Stříteže Trbník, Pod Vochůzkou a Vodouvec.⁴⁰⁴ U obce Chlum byl pstruhový rybníček, ze kterého vedl pstruhový potok.⁴⁰⁵

³⁹⁵ MATĚJEK (1959: 92)

³⁹⁶ HONS (1961: 171)

³⁹⁷ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 80-84, fol. 10, 76, 101, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁹⁸ Tamtéž, fol. 108, 113, 125, 192, 211, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

³⁹⁹ BEČKOVÁ (1999: 15)

⁴⁰⁰ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 80-84, fol. 1-11, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

⁴⁰¹ Tamtéž, fol. 40, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

⁴⁰² Tamtéž, fol. 63, 91, 101-103, 110.

⁴⁰³ Tamtéž, fol. 134, 179, 188.

⁴⁰⁴ Tamtéž, fol. 193, 224, 233.

⁴⁰⁵ Tamtéž, fol. 126.

Na brtnickém panství nemáme zapsány žádné rybníky. Vsi Střížov, Přemilkov, Malá Lhota, Číchov a Bítovčice si pronajaly řeku nebo potok za poplatek, který se pohybuje v řádu 15 až 65 grošů.⁴⁰⁶ Smrčné, Číchov, Petrovice a Přibyslavice platí poplatek za pronajatý stav.⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ MZA Brno, Rodinný archiv Collaltů Brtnice, sg. G 169, inv. č. I 2562, fol. 67, 72, 70, 77, 89, 132, Urbář brtnického panství z roku 1570.

⁴⁰⁷ Tamtéž, fol. 81, 89, 116, 138, Urbář brtnického panství z roku 1570.

7.3 Pivovarnictví

Od druhé poloviny 15. století se šlechta, která poznala význam pivovarů pro hospodářství, začala starat o pivovarnictví.⁴⁰⁸ Zatím ještě sama nebudovala pivovary, ale snažila se získat pod kontrolu prodej piva a zisk z něho. Ve druhé polovině 16. století se zlatým dolem vrchností stalo pivovarnictví. Oblasti proslulé pěstováním chmele, který se vyvážel i za hranice země, bylo Žatecko, Lounsko, Klatovsko, Rakovnicko a Slánsko.⁴⁰⁹ Chmelnice se však nacházely ve všech částech českých zemí, i v těch chladnějších, takže pivovary byly zásobeny vlastním chmelem.⁴¹⁰ Středně velký pivovar spotřeboval v 16. – 17. století ročně kolem 13 tisíc metrů krychlových dřeva.⁴¹¹

Jakmile začali feudálové vařit pivo ve vlastních pivovarech, snažili se zamezit vaření piva v poddanských městech. Tím se však vrchnosti začaly dostávat do sporu s městy, jimž zasahovala do jejich práv zaručených panovnickými privilegii. I když ještě v 16. století přenechávaly vrchnosti právo vařit pivo na svých statcích poddanským městům, usilovala už šlechta o zakládání pivovarů, což naprosto zapadá do rozvoje režijního velkostatku. Boj šlechty o právo zřizovat na svých statcích pivovary se plně rozhořel až ve druhé polovině 16. století a skončil tím, že šlechta zvítězila.⁴¹² Vysoké příjmy, které vaření piva feudálům přinášelo, řadilo pivovar na první místo mezi podniky, které šlechta vedla ve vlastní režii.⁴¹³ Tak vysokých čistých výnosů dosahovala vrchnost pouze díky odpovídajícím monopolům. Na třeboňském panství představoval hrubý výnos tří pivovarů nejvyšší příjmovou částku. Čistý zisk, po odečtení peněz za pšenici, tvořil v průměru dvě třetiny výnosu.⁴¹⁴

Vzhledem k poměrům ztělesňovala vrchnost význačnou tržní moc, a tím ovládala poptávku a nabídku. Velký rozvoj zakládání pivovarů spadá do doby, kdy se již patřičně rozvinula dvorská výroba, která zajišťovala dodávky pšenice.⁴¹⁵ V jižních Čechách nemohly režijní dvory vyprodukovat potřebné množství obilí pro pivovary.⁴¹⁶ To se pravidelně nakupovalo od poddaných. Důležitou roli též hrála poptávka po bílém pšeničném pivu.

⁴⁰⁸ MATĚJEK (1956: 371)

⁴⁰⁹ BŮŽEK – KRÁL – VYBÍRAL (2007: 12)

⁴¹⁰ STANĚK (1984: 87)

⁴¹¹ HEDBÁVNÝ (2005: 179)

⁴¹² MATĚJEK (1956: 170)

⁴¹³ JIRÁSEK (1964: 127)

⁴¹⁴ ČECHURA (1995: 109)

⁴¹⁵ JIRÁSEK (1964: 106)

⁴¹⁶ ČECHURA (1995: 109)

Teprve v průběhu 17. století se prosadilo hořké ječné pivo.⁴¹⁷ Podle způsobu přípravy se navíc piva ještě rozlišovala na "stará" a "mladá".

Vrchnostenský pivovar neexistoval na třebíčském panství ještě v polovině 16. století. Podle řádu Jana z Pernštejna z roku 1547 měli měšťané udělat dostatek a dobré pivo. Z městského pivovaru odebíralo pivo 13 vyjmenovaných vsí a vsi do vzdálenosti jedné míle. Dle urbáře z roku 1556 mělo 25 vsí právo svobodného výčepu piva. V městečku Kamenici byly panské várny, které byly v nájmu městečka. Kdo v nich vařil, zaplatil od každé várky pět grošů.⁴¹⁸ Na třebíčském zámku zřídil pravděpodobně již Jan z Pernštejna málo výkonný pivovar. Určitě pracoval pivovárek v polovině 16. století za Vratislava z Pernštejna, o čemž svědčí zmínka v urbáři z roku 1556, podle kterého mají poddaní z Nových Dvorů "spílati pro pivovar panský ke každému varu".⁴¹⁹ V městečku Vladislavi měli poddaní povinnost na chmelnici strhat chmel.⁴²⁰ V rybníku Kukla u Čechtína nebyly ryby, protože se v něm zdržovala voda na mletí sladu.⁴²¹ Burian Osovský, jak je již výše zmíněno, potřeboval zvýšit své finanční příjmy. Postavil pivovar ve Vladislavi a hodlal postavit další na Podklášteří. Dostal se do sporu s Třebíčskými, které ekonomicky poškozoval a kterým porušoval právo mílové.

Dle urbáře z roku 1573 ztratilo už oněch 25 vsí právo svobodného výčepu a musely odebírat panské pivo. Smil Osovský stanovil, že každý nákladník je povinen připravit dobrý a vhodný slad. Špatný slad měl být prodán jinam, z něho se ve městě nesmělo vařit. Osovský si také vynutil na městské radě, že měšťané se zavázali platit trvalý plat 100 kop ročně, k půjčce 1000 kop a platu 2 groše z každého sudu bílého piva po dobu dvou let.⁴²² Toto posudné na várečníky dolehlo velmi tíživě. Na třebíčském panství byl dle urbáře z roku 1573 jediný pivovar a to v Třebíči, který však nestačil zásobovat celé panství, a tak byl v krčmách povolen prodej piv z cizího panství. Krčmáři za jejich prodej dávali ročně 35 grošů.⁴²³ Na brtnickém panství byly pivovary v městečkách Brtnici a Opatově a ve vsi Heraltice.⁴²⁴

⁴¹⁷ ČECHURA (1995: 109)

⁴¹⁸ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 80-84, fol. 199, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

⁴¹⁹ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 80-84, fol. 32, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

⁴²⁰ Tamtéž, fol. 97, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

⁴²¹ Tamtéž, fol. 117.

⁴²² HOBZA (1992: 9)

⁴²³ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 117, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

⁴²⁴ MZA Brno, Rodinný archiv Collaltů Brtnice, sg. G 169, inv. č. I 2562, fol. 21, 41, 110, Urbář brtnického panství z roku 1570.

7.4 Mlýny

Mlýny přinášely feudálům menší zisky než lesní hospodářství. Protože vrchnost nestačila ve svých mlýnech semlet obilí všech svých poddaných, udržely se na panstvích i poddanské mlýny. Na rožmberském panství bylo v roce 1590 celkem 123 poddanských mlýnů s celkem 216 koly.⁴²⁵ Na jeden mlýn tak připadalo v průměru 21 usedlostí. Mlýnský "prach" byl využíván k výkrmu vepřů.⁴²⁶ Panské mlýny byly pronajímány poddaným za plat a přechází tak na ně i povinnost opravovat mlýn. Vrchnost na nájemném získává více, než kdyby musela vydržovat v mlýně vlastní zaměstnance. Nájemné bylo stanoveno podle velikosti mlýna, která se určovala dle moučných kol. Mlýnář odváděl určitou částku a někdy i naturální dávky. Někteří z nich byli povinni robotou, z této povinnosti se mlynáři vykupovali částkou 15 grošů.⁴²⁷ Mlynáři byli řemeslníci, kteří mleli obilí na mouku a na slad k výrobě piva. Museli také zvládnout náročné práce se dřevem při stavbě a opravě mlýnů, ale i jezů, náhonů, lávek a podobně.⁴²⁸ Mlýny v 16. století stály 30, ale i 223 kop grošů míšeňských.⁴²⁹

Na řece Jihlavě, která protéká Třebíčí, tak i na Stařečském a ostatních potocích v okolních vesnicích byla řada mlýnů. Jen v Třebíči byly čtyři mlýny.⁴³⁰ Jedním z nich byl mlýn zvaný Dolní, později Antošů. Tento panský mlýn se třemi moučnými koly měl valchu, kterou využívali soukeníci a punčocháři. Roku 1562 prodal Burian Osovský Dolní mlýn mlynáři Antošovi.⁴³¹ Odtud tedy pozdější název. Mlýny se nazývaly podle posledních majitelů, obce, umístění mlýna, majetkové příslušnosti, označení polohy nebo mají zvláštní podle události či pověsti.⁴³²

⁴²⁵ KLEMPERA (2000a: 11)

⁴²⁶ BŮŽEK (2002: 207)

⁴²⁷ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 47, fol. 199, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

⁴²⁸ KLEMPERA (2000a: 14)

⁴²⁹ KLEMPERA (2000b: 12)

⁴³⁰ JOURA (1996b: 4)

⁴³¹ SOka Třebíč, Cech soukenický, inv. č. 1, Burian Osovský z Doubravice a na Třebíči prodává svůj mlýn mlynáři Antonínovi 18. 11. 1562.

⁴³² KLEMPERA (2001: 11-12)

7.5 Lesní hospodářství

Lesy zabíraly velkou část panství a byly rozděleny do menších hájemství. Poskytovaly zvěřinu a dřevo jako potřebný stavební materiál. Nejen šlechtic, ale i poddaní potřebovali stavební dříví. Což dávalo feudálům možnost prodávat své dřevo. Obchod s dřívím dosahoval velkých rozměrů zejména v oblastech, kde bylo možno dřevo plavit po řece. Lesní hospodářství mělo větší význam v první polovině 16. století, před rozvojem rybníkářství a pivovarnictví. Z hlediska finančního výnosu stály lesy hned za dvory a pivovary. K mýcení lesů a jiným lesním pracím najímali někteří feudálové nádeníky. Obvykle museli poddaní vozit dříví robotou na zámek vlastními potahy. Dřevo sekat jeden den museli poddaní v Beneticích, Vilímovičkách a Svatoslavi.⁴³³ Na zámek přivést jeden vůz dřeva byli povinni trnavští, pocoucovští, novoveští, číhalínští, červenolhotští a koutští.⁴³⁴ Ve vsi Týn sekali robotníci na zámku dřevo.⁴³⁵

V urbáři Smila Osovského jsou vyjmenovány panské lesy. Zároveň jsou vždy zmíněni hajní, kteří mají les hlídat. Právo lovu měla jen vrchnost. Lesy poskytovaly také potravu na šlechticův stůl. Jednalo se o srny, srnce, jeleny, laně, zajíce, tetřevy, kachny, koroptve, bažanty, divoká prasata a drobné lesní ptáky.⁴³⁶ U Svatoslavi hlídali lesy také myslivci, protože zde bylo mnoho zvěře.⁴³⁷

⁴³³ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 169-172, 173-174, 175-182, fol. 199, Urbář třebíčského panství z roku 1556.

⁴³⁴ Tamtéž, fol. 109-116, 117-120, 147-151, 152-156, 157-160, 217-226.

⁴³⁵ Tamtéž, fol. 122.

⁴³⁶ BŮŽEK-HRDLIČKA (1997: 123)

⁴³⁷ MZA Brno, Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 132, fol. 175, Urbář třebíčského panství z roku 1573.

7.6 Ostatní podnikání

K dalším vrchnostenským podnikům patřily cihelny a lomy, které však přinášely feudálům minimální finanční užitek. Bylo to proto, že převážné množství cihel, stejně jako nalámaného kamene bylo použito na opravy zámku nebo hospodářských dvorů.

Dalším odvětvím feudálního hospodářství bylo železářství, které se uplatňovalo tam, kde byla ruda.

8. Resumé

Na předchozích stranách jsme si představili Buriana Osovského z Doubravice. Tento pán koupil třebíčské panství a na dlouho se tak zadlužil. Ke zlepšení své finanční situace prodal majetek, který měl po svém otci a také po bratru. Prodal i několik vsí, které odedávna patřily k panství.

Ve snaze zvýšit své důchody porušil hospodářské výsady, které mělo město Třebíč zaručeno mnoha privilegii. Jednalo se zvláště o právo mílové, které Burian ignoroval a hodlal vařit pivo v okruhu jedné míle. Třebíčští měšťané se v této při mnohokrát utíkali v ochranu zemského hejtmána nebo císaře. Spor o právo mílové skončil až po Burianově smrti, v době, kdy panství spravovala vdova Eliška z Lichtenburka.

Naopak co se týče náboženství, byl Burian Osovský velmi tolerantní. Spolu se svou manželkou podporoval Jednotu bratrskou a oba ji obdarovali mnoha pozemky a svobodami. Roku 1557 poslal třebíčský rektor Gall Palamed udání Ferdinandu I. ohledně působení bratrské školy v Třebíči. Škola musela být uzavřena. V době, kdy Třebíč drželi Osovští z Doubravice, téměř zmizelo katolické náboženství.

Dále jsem představila na základě urbářů město Třebíč a městečka Kamenici a Vladislav. Přiblížila jsem fungování a složení městské rady. Na příkladu několika osob jsem zde zdokumentovala nakládání se zločinci a kruté provádění práva útrpného. Purkmistr a rada města Třebíče se často obraceli na znojemské s prosbou o radu v určitém problému.

V dalších kapitolách jsem se zabývala poddanými na třebíčském panství, feudální pozemkovou rentou a podnikáním vrchnosti. V průběhu 16. století se mění postoj vrchnosti k hospodářství, rostou proto i roboty. Přesto k hlavním příjmům stále patří peněžní a naturální renta.

Osedlí na třebíčském panství dávali ve srovnání s okolními panstvími nejvyšší naturální a peněžní dávky. Peněžní renta mezi lety 1556 a 1573 stoupla o jeden až dva groše. Roboty se na nejvíce zatížených vesnicích pohybovala u láníků od šesti do deseti dní v roce. Rozmach z režijních hospodářství prodělalo hlavně dvorové hospodářství.

Přínos této práce vidím v upozornění na osobu pána Buriana Osovského z Doubravice, který je spíše přehlížen ve prospěch svého syna. Také se může stát základem pro další bádání v oblasti sporů poddaných a vrchnosti. Je možno ji taktéž použít k charakteristice poddaných ve srovnání s dalšími analýzami moravských panství.

Burian Osovský from Doubravice, this man bought a Třebíč estate and got himself into a debt for a long time. To improve his financial situation he sold a possession he inherited from his father and brother. He also sold several villages which were parts of the estate since long ago. In an effort to increase his monetary incomes he broke economic privileges that the city of Třebíč had guaranteed by many patents. Above all it concerned a mile privilege which Burian had ignored and he intended to brew up beer in one mile perimeter. Townsfolk of Třebíč have asked for protection in this case by a provincial hetman or the emperor many times. This case ended after Burian's death in times when the estate was managed by his widow Eliška from Lichtenburk.

On the other hand as to the religion Burian Osovský was very tolerant. Along with his wife he backed Jednota bratrská (Fraternal unity) and both of them have endowed it with many pieces of land and privileges. In year 1557 chancellor Gall Palamed of Třebíč sent a denouncement regarding actions of a fraternal school of Třebíč to Ferdinand I. The school had to be closed. In times when Třebíč was in possession of Osovští from Doubravice the catholic religion had nearly disappeared.

Next I have introduced on the basis of urbary the city of Třebíč and towns Kamenice and Vladislav. I have brought near functioning and structure of a city council. On example of several persons I documented treatment of criminals and cruel implementation of compassionate justice. Třebíč's portreeve and a city council have often applied to people of Znojmo for advice to some problems.

In following chapters I dealt with liege people on the Třebíč estate, feudal ground rent and feudal lord business. During the 16th century feudal lords attitude to economy changes and therefore amount of drudgery increases. Nevertheless monetary and natural rents still belong to main income. In comparison with other surrounding estates the Třebíč estate's settled were giving the highest natural and monetary dues. Between years 1556 and 1573 the monetary rent has increased for 1–2 sous. The drudgery in the most encumbered villages took from 6 to 10 days a year. From overhead economies rapid development was experienced mainly by service yard economy.

I see a benefit of this work in notice of person Burian Osovský from Doubravice who is usually overlooked on behalf of his son. This work may also become a basis for another research in area of feuds between retainers and feudal lord. It is also possible to use it to characterize retainers in comparison with another analysis of Moravian estates.

9. Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Nevydané:

Státní okresní archiv Třebíč

Archiv města Třebíče, inv. č. 1, 2, 13, 14, 18, 19, 24, 25, 28, 29, 391a

Archiv obce Nové Město-předměstí Třebíče, inv. č. 1

Archiv obce Podklášteří, inv. č. 3, 4

Archiv obce Vladislav, inv. č. 23

Cech soukeníků, inv. č. 1, 2

Cech tkalcovský, inv. č. 3

Cech krejčích, inv. č. 1

Cech mydlářský, inv. č. 2

Moravský zemský archiv Brno

Nová sbírka, sg. G 2, inv. č. 27/2-4, 571/3, 571/4, NS

Sbírka rukopisů zemského archivu, sg. G10, inv. č. 64, 350

Cerroniho sbírka I, sg. G 12, inv. č. 39

Cerroniho sbírka II, sg. G 12, inv. č. 324

Velkostatek Třebíč, sg. F 200, inv. č. 131, 132

Rodinný archiv Collaltů Brtnice, sg. G 169, inv. č. I 2562

Národní archiv Praha

Morava – Moravské spisy české kanceláře a české komory, inv. č. 204, 340, 579, 712, 724

Vydané:

RYPÁČEK, František (ed.). Z archivu města Třebíče: Kronika Eliáše Střelky a pokračovatelův. In *Program c. k. Státního gymnasia v Třebíči 1891-1892*, Třebíč 1892.

KALINA, T. (ed.): *Moravské zemské desky II: Kraj Brněnský*. Praha, 1950.

Literatura:

ANDRESKA, Jiří. 1997. *Lesk a sláva českého rybářství*. Pacov: NUGA, 1997. ISBN 80-85903-06-7.

ANDRESKA, Jiří. 1987. *Rybářství a jeho tradice*. Praha. SPN, 1987.

BALETKA, Tomáš. 2003. *Páni z Kravař: z Moravy až na konec světa*. Praha: NLN, 2003.

BARTUŠEK, Antonín. 1969. *Umělecké památky Třebíče*. Brno: Blok, 1969. ISBN 80-85766-69-8.

BEČKOVÁ, Jana. 1998. *Kde se pivo vaří...: povídání nejenom o třebíčském vaření piva*. Třebíč: Akcent, 1998.

BEČKOVÁ, Jana. 1999. *Rybníky a rybníkáři na třebíčském panství: 3. část - Za časů Osovských z Doubravice*. In *ZMT 1*, 1999, s. 15-18.

BĚLOHLÁVEK, Miloslav. 1985. *Staré míry, váhy a peníze*. 2. vydání. Plzeň: Západočeské muzeum, 1985.

BURIAN, Ilja. 1996. *Dějiny protestantismu v Třebíči a v Horních Vilémovicích*. Třebíč: Arca JiMfa spol. s.r.o., 1996. ISBN 80-85766-69-8.

BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk. 2007. *Člověk českého raného novověku*. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 9-53. ISBN 978-80-7203-694-3

BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef a kol. 1997. *Dvory velmožů s erbem růže*. Praha: Mladá fronta, 1997.

BŮŽEK, Václav. 1996. *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1996.

BŮŽEK, Václav. 2007a. *Paměť urozenosti*. Praha: NLN, 2007.

BŮŽEK, Václav. 2007b. Urozenec. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 79-110. ISBN 978-80-7203-694-3.

BŮŽEK, Václav a kol. 2002. *Věk urozených: Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha a Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2002. ISBN 80-7185-417-4.

CERMAN, Markus. Venkovské společnosti a agrárně-dějepisecské tvoření modelů v nové perspektivě. In *ČMM* 120, 2001, č. 2, s. 337-395.

CIEŠLAK, Leszek. 2003. Třebíčský tkalcovský cech do konce 20. let 18. století: Příspěvek k vnitřnímu životu cechů. In *ZM* VII, 2003, s. 41-68.

ČECHURA, Jaroslav. 2003. *Černínové versus Kysibelští*. Praha: Dokořán, 2003. ISBN 80-86569-06-3.

ČECHURA, Jaroslav. 1995. Velkostatek a rolnické hospodářství. In KOMLOSYOVÁ, Andrea – BŮŽEK, Václav – SVÁTEK, František (edd.). *Kultury na hranici: Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*. Vídeň: Promedia, 1995, s. 107-112. ISBN 3-900478-95-3.

DOUBRAVSKÝ, Zdeněk. 2006. *Bukůvkové z Bukůvky a jejich rodinná hrobka v Postřelmově*. Postřelmov: obec Postřelmov, 2006.

DVORSKÝ, František. 1906. *Vlastivěda moravská II.: Třebíčský okres*. Brno: Musejní spolek, 1906.

FIALOVÁ, Vlasta. 1968. *Zachariáš Solín, tiskař Kralické bible*. Brno: Výzkumný ústav polygrafický, 1968.

FIŠER, Rudolf. 2001. *Klášter uprostřed lesa: Dvě studie o třebíčském benediktinském opatství*. Brno: Matice moravská, 2001. ISBN 80-86488-02-0.

FIŠER, Rudolf – NOVÁČKOVÁ, Eva – UHLÍŘ, Jiří. 1978. *Třebíč: Dějiny města I*. Brno: Blok, 1978.

FIŠER, Rudolf. 2004. *Třebíč: Z historie benediktinského opatství*. Třebíč: Fibox, 2004. ISBN 80-85571-16-1.

FRIEDRICH, Gustav. 1997. *Rukověť křesťanské chronologie*. 2.vyd. Praha a Litomyšl: Paseka, 1997. ISBN 80-7185-118-3.

GRULICH, Josef. 2007. Venkovan. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 166-189. ISBN 978-80-7203-694-3

HEDBÁVNÝ, Miroslav. 2005. *Třebíčské pověsti a zajímavosti*. 2. vyd. Třebíč: Akcent, 2005.

HOBZA, Zdeněk. 1992. Z historie vaření piva v Třebíči. In *Třebíčský zpravodaj* 9, 1992, s. 9.

HONS, Josef. 1961. *Když měřičkové, rybníkáři a trhání krajem táhli*. Praha: Mladá fronta, 1961.

HOSÁK, Ladislav. 1938. *Historický místopis země Moravskoslezské*. reprint 1. vydání Praha: Academia, 1938.

HOSÁK, Ladislav - ŠRÁMEK, Rudolf. 1980. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II*. Praha: Academia, 1980.

HRDLIČKA, Josef. 2007. Měšťan. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, 139-165. ISBN 978-80-7203-694-3.

HREJSA, Ferdinand. 1948. *Dějiny křesťanství v Československu: Za krále Ferdinanda I. 1526-1564*. Praha: Husova čsl. evangelická fakulta bohoslovecká, 1948.

HREJSA, Ferdinand. 1935. *Sborové jednoty bratrské*, Praha 1935.

HRUBÝ, František. 1927a. Odhady konfiskovaných moravských velkostatků (1622-1623). In *ČMM* 51, 1927, s. 124-149.

HRUBÝ, František. 1927b. Selské a panské inventáře v době předbělohorské. In *ČČH* 33, 1927, s. 21-57, 263-306.

HRUBÝ, František. 1924. Z hospodářských převratů českých v století 15. a 16. In *ČČH* 30, 1924, s. 203-236.

CHALOUPKA, Gracián. 1962. K počátkům města Třebíče. In *Sborník Matice moravské* 81, 1962, s. 155-165.

CHOCHOLÁČ, Bedřich. 1999. *Selské peníze: Sonda do finančního hospodaření poddaných na západní Moravě koncem 16. a v 17. století*. Brno: Matice moravská, 1999. ISBN 80-902304-4.

JÁNSKÝ, Jiří. 2006. *Páni ze Švamberka: pětisetletá sága rodu s erbem labutě*. Domažlice: Nakladatelství Černého lesa, 2006.

JIRÁSEK, Jiří. 1964. Moravský venkov před Bílou horou. In *ČMorM* 48, 1963, s. 85 – 160; *ČMorM* 49, 1964, s. 69-168.

JIRÁSEK, Jiří. 1960. Urbáře jako pramen pro poznání předbělohorské vesnice. *Sborník Matice moravské* 79, 1960, s. 112-128.

JIREČEK, Josef. 1875. *Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. věku, sv. I*. Praha: nákladem B. Tempského, 1875.

JIREČEK, Josef. 1876. *Rukověť k dějinám literatury české do konce 18. věku, sv. II*. Praha: nákladem B. Tempského, 1876.

JOURA, Jiří. 1996a. Obrázky z minulosti Třebíče (CXXIII). Z panského mlýna – "Šenferbrovna". In *ZMT* 3, 1996, s. 8-10.

JOURA, Jiří. 1996b. Obrázky z minulosti Třebíče (CXXVI). Ožije Hluchý mlýn? In *ZMT* 6, 1996, s. 3-4.

JUROK, Jiří. 2000. *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku: majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudality v českém státě ve 13. až první polovině 17. století*. Nový Jičín: J. Jurok, 2000.

KADLEC, Karel. 1899. *O poddanství a robotě v zemích českých*. Brno: Moravská revue, 1899.

KAMENÍČEK, František. 1905. *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*. Brno, 1905.

KILIÁN, Jan. 2007. *Kropáčové z Krymlova*. Mělník: Regionální muzeum, 2007.

KLEMPERA, Josef. 2000a. *Vodní mlýny v Čechách I: Berounsko, Hořovicko, Rakovnicko, Kladensko, Slánsko, Mělnicko, Brandýsko a Mladoboleslavsko*. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-016-0.

KLEMPERA, Josef. 2000b. *Vodní mlýny v Čechách II: Příbramsko a střední Povltaví, Sedlčansko a Voticko, Benešovsko a Vlašimsko, Posázaví, Kutnohorský, Kolínský a Nymburský*. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-029-2.

KLEMPERA, Josef. 2001. *Vodní mlýny v Čechách IV: Plzeňsko, Rokycansko, Kralovicko, Manětínský, Přeštický, Klatovský, Domažlický a Pošumaví*. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-052-7.

KNIES, Jan. 1902. *Vlastivěda moravská II. místopis: Blanský okres*. Brno: Muzejní spolek, 1902.

KOLDINSKÁ, Marie. 2004. *Každodennost renesančního aristokrata*. 2. vyd. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004.

KRATOCHVÍL, August. 1919-1920. Epicedium minoritského kláštera v Brně. In *ČMM* 43-44, 1919-1920. s. 14-64.

KREJČÍK, Adolf Ludvík. 1911. O zakládací listině kláštera Třebického. In *ČMM* 35, 1911, s. 192 – 199.

KROFTA, Kamil. 1919. *Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě*. Praha: nákladem vlastním, 1919.

KUBEŠ, Adolf. 1874. *Dějepis města Třebíče*. Třebíč: J. F. Kubeš, 1874.

KUBEŠ, Adolf. 1881. *Literátský sbor třebický*. Brno: nákladem vlastním, 1881.

KUBEŠ, Adolf. Manové bývalého benediktinského kláštera Třebického. In *ČMM*, 26, 1902, s. 201-227, 365-431.

KUBEŠ, Adolf. Některé prameny k dějepisu města Třebíče z doby Osovských z Doubravice. In *VIII. Zpráva c. k. reálné školy 1887-1888*, s. 1-39.

KUČA, Karel. 1996. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. díl*. Praha: Libri, 1996. ISBN 80-85983-13-3.

LEDVINKA, Václav. 1994. Item poddané své spravedlivě chrániti, opatrovati a spravovati máme...: K vývoji sociálních a náboženských poměrů na dominiu pánů z Hradce mezi lety 1547 a 1627. In PÁNEK, Jaroslav (ed.). *Husitství – Reformace – Renesance: Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. 3. Praha: Historický ústav, 1994, s. 815-830. ISBN 80-85268-33-7.

MASÁK, Antonín. 1901. LXV. Páni Osovští z Doubravice. In Příloha ČSPSČ 9, 1901.

MATĚJEK, František. 1959. *Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska*. Brno: Československá akademie věd a umění, 1959.

MATĚJEK, František. 1956. K otázce budování pivovarů na našem feudálním velkostatku v první polovině 16. století. In *ČMM* 75, 1956, 3-4, s. 366-381.

MATĚJEK, František. 1976. Osídlení Moravy před třicetiletou válkou. In *SH* 24, 1976, s. 31-87.

MATĚJEK, František. 1970. Podsedek na Moravě. Obrázek z dějin poddaného lidu. In Příloha *VVM* 22, 1970.

MATĚJEK, František. 1993. Postavení poddaného lidu ve znojenském a jihlavském kraji v předbělohorském období. In *JM* 29, 1993, sv. 32, s. 179-198.

MATĚJEK, František. 1979. Vývoj feudálního majetku na jihovýchodní Moravě ve 14. a 15. století. In *ČMM* 48, 1979, s. 104-120.

MATĚJEK, František. 1954. Z feudální problematiky moravské předbělohorského období. In *ČMM* 73, 1954, s. 220-251.

MAŤA, Petr. 2004. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. Praha: NLN, 2004. ISBN 80-7106-312-6.

MĚSTO TŘEBÍČ. 2006. *Třebíč: historie a památky*. Třebíč: město Třebíč, 2006.

MÍKA, Alois. 1953. Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV. - XVII. stol.) In *SH* 1, 1953, s. 122-213.

MÍKA, Alois. 1954. České rybníkářství a problém počátků původní akumulace kapitálu v českých zemích. In *ČSČH* 73, 1954, s. 262-271.

MÍKA, Alois. 1960. *Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století*. Praha: Československá akademie věd, 1960.

MYSLIVEČEK, Milan. 1994. *Panoptikum symbolů, značek a znamení*. 2. vyd. Praha: Horizont, 1994. 277 s. ISBN 80-7012-073-8.

MÜLLER, Josef Theodor. 1923. *Dějiny Jednoty Bratrské I*. Praha: Jednota bratrská, 1923.

- NIKODÉM, Vilém. 1931. *Dějiny města Třebíče 1468–1660*. Třebíč: J. Lorenz, 1931.
- NIKODÉM, Vilém. *Obrázky z trebičských dějin*. Třebíč: nákladem výstavního výboru, [s. d].
- NIKODÉM, Vilém. 1911. *Stručné dějiny města Třebíče*, Třebíč, 1911.
- NEKUDA, Vilém. 1961. *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*. Brno: Moravské museum, 1961.
- NOVÁČKOVÁ, Eva. 2001. Třebíčské Podklášteří a jeho obyvatelé v letech 1538-1654. In *ZM 5*, 2001, s. 5-24.
- NOVOTNÝ, Jaroslav. 1957. Mani, púhončí a lovci: K právní a sociální diferenciaci moravské feudální společnosti. In *ČMM 76*, 1957. s. 3-20.
- ODLOŽILÍK, Otakar. 1931. Zápas o bratrskou školu v Třebíči 1557. In *ČMM 55*, 1931, 1-2, s. 186-189.
- PÁNEK, Jaroslav. 1989. *Poslední Rožmberkové: velmoži české renesance*. Praha: Panorama, 1989.
- PAPAJÍK, David. 2005. *Páni ze Sovince: dějiny rodu moravských sudích*. Praha: NLN, 2005. ISBN 80-7106-735-0.
- PAPAJÍK, David. 2007. *Páni z Holštejna: významný, ale zapomenutý panský rod*. České Budějovice: Veduta, 2007. ISBN 978-80-86829-24-1.
- PETRÁŇ, Josef – PETRÁŇOVÁ, Lydia. 2000. *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha: Set Out, 2000. ISBN 80-86277-08-9.
- PILNÁČEK, Josef. 1972. *Staromoravští rodové*, 2. vyd., Brno 1972 (reprint z roku 1930).
- PLAČEK, Miroslav. 2006. *Páni z Kunštátu: rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*. Praha: NLN, 2006. ISBN 80-7106-683-4.

RYPÁČEK, František. 1896. K dějinám řemesel na Moravě I. In *ČMM* 20, 1896. s. 57-61.

RYPÁČEK, František. 1897. *Paměti a zápisky Smila II. Osovského z Doubravice a na Třebíči*. Brno, 1897.

ŘÍČAN, Rudolf. 1957. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957.

SAMEŠ, Vincenc. 1972-1979. *Stručné dějiny města Třebíče*. [n. s.] 1972-1979.

SEDLÁČEK, August. 1923. *Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách*. Praha: Akademie věd a umění, 1923.

SLADKÝ, Jiří. 2003. Jednota bratrská a její působení v Třebíči. In *ZM* VII, 2003, s. 69-87.

SLAVÍK, F. A. 1891. Poddanské poměry na bývalém panství třebíčském. In *ČMM* 15, 1891, s. 231-241, 321-331.

SPURNÝ, František – ZEMEK, Metoděj. 1983. Listiny českých bratří v Poznani 1507-1616. In *JM* 19, 1983, s. 139-191.

STANĚK, Josef. 1984. *Blahoslavený sládek*. Praha: Práce, 1984.

SVOBODOVÁ, Lenka. 2007. *Třebíčské panství za držby Smila Osovského v letech 1548-1613*. Magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta, Brno 2007.

ŠANDERA, Martin. 2007. *Páni z Dobrušky a z Opočna: kolonizátoři, dvořané a válečníci*. České Budějovice: Veduta, 2007. ISBN 978-80-86829-28-9.

TEUFEL, Helmut. 1995. Obchodníci, dvorní faktoři a židovští hauzíři: Tisíc let židovských vztahů mezi Čechami, Moravou a Rakouskem. In KOMLOSYOVÁ, Andrea – BŮŽEK, Václav – SVÁTEK, František (edd.). *Kultury na hranici: Jižní Čechy – Jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel*. Vídeň: Promedia, 1995, s. 117-122. ISBN 3-900478-95-3.

TINKOVÁ, Daniela. 2007. Člověk na okraji společnosti. In BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007, s. 190-215. ISBN 978-80-7203-694-3.

URBAN, Otmar. 1996. Třebíčské hřbitovy 8. In *ZMT* 3, 1996, s. 10-12.

VÁLKA, Josef. 1962. *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*. Praha, 1962.

VÁLKA, Josef. 1972. *Česká společnost v 15. – 18. století I. Předbělohorská doba*, Praha, 1972.

VOREL, Petr. 1999. *Páni z Pernštejna: vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha: Rybka Publishers, 1999. ISBN 80-86182-24-X.

VOREL, Petr. 2003. Pardubické pivovarnictví v 16. -17. století. In KOLDINSKÁ, Marie – VELKOVÁ, Alice (edd.). 2003. *Historik zapomenutých dějin: Sborník příspěvků věnovaný prof. dr. Eduardu Maurovi*. Praha: Libri, 2003, s. 284-298. ISBN 80-7277-223-6.

VOREL, Petr. 2007. Zlatá doba českého rybníkářství: vodní hospodářství v ekonomice 16. století. In: *DaS* 8, 2007, s. 30–33.

WINTER, Zikmund. 1909. *Řemeslnictvo a živnosti v 16. věku v Čechách*. Praha: Česká akademie, 1909.

Použité zkratky

ČČH	Český časopis historický
ČSČH	Československý časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČMorM	Časopis Moravského muzea
ČSPSČ	Časopis společnosti přátel starožitností českých
DaS	Dějiny a současnost

JM	Jižní Morava
SH	Sborník historický
VVM	Vlastivědný věstník moravský
ZM	Západní Morava
ZMT	Zpravodaj města Třebíče

10. Přílohy

tabulka 1-platy dle urbářů třebíčského panství z let 1556 a 1573

tabulka 2-robotní povinnosti dle urbářů z let 1556 a 1573

tabulka 3-naturální renta dle urbářů z let 1556 a 1573

tabulka 2-platy dle urbářů z let 1556 a 1573

Vesnice	Platy z lánu roku 1556 (grošů)		Platy z lánu roku 1573 (grošů)	
	na sv. Jiří	na sv. Václava	na sv. Jiří	na sv. Václava
Střítež ⁴³⁸	-	-	-	-
Kožichovice ⁴³⁹	12-28	12-28	12-28	12-28
Střížov	15	15	15	15
Číměř	32	32	1 zl. 2 gr.	1zl. 2 gr.
Slavičky	16	16	x	x
Hostákov	13	13	13	13
Valdík (půl lánu)	10	10	10	10
Trnava	-	20	-	22
Pocoucov	20	20	10-20	10-20
Týn (z domu)	-	2½	-	2½
Bohdákovice ⁴⁴⁰	20-25	20-25	25-27½	22-26
Okřešice	12	12	19½	14
Račerovice	14	14	16½	14
Řípov	14	14	14	14
Sokolí	-	20	-	20
Nová Ves	-	15	-	17½-20
Číhalín	15-20	15-20	20-25	17-22
Červená Lhota	15-20	15-20	15-22	15-22
Čechtín	-	10	-	10
Věstoňovice	4	4	4	4
Benetice ⁴⁴¹	-	-	-	-
Vilémovičky ⁴⁴²	-	-	2½	-
Svatoslav	8	8	8	8

⁴³⁸ Místo platu dávali obilí.

⁴³⁹ Výše platů je v této vsi značně rozdílná.

⁴⁴⁰ Ti, kteří platili větší plat, konali poté menší roboty.

⁴⁴¹ Místo platu dávali obilí.

⁴⁴² Místo platu dávali obilí.

Vesnice	Platy z lánu roku 1556 (grošů)		Platy z lánu roku 1573 (grošů)	
	na sv. Jiří	na sv. Václava	na sv. Jiří	na sv. Václava
Malá Kamenička	12	12	12	12
Vržanov	-	12	5	10-12
Radošov	-	10	7½	10
Smrčné	-	8	5	8
Chlum	10	10	7½-10	7½-10
Kouty	9 a 4 den.	10	14 a 4 den.	10
Číchov	-	10	-	10
Bítovčice	8	8	x	x
Luky	14	14	x	x
Předboř	4	4	x	x
Votín	14	14	x	x
Kozlov	16	16	x	x
Studnice	16	16	x	x

tabulka 2-robotní povinnosti dle urbářů z let 1556 a 1573

Vesnice	Dle urbáře	Orali (dní)		Nažali obilí (kop)		Žali (dní)		Síci (dní)		Vázat (dní)	Vozit obilí (dní)		Přivézt (vůz) ¹		Sekat (den)	Reluce robot (groše)	
		na ozim	na jař	ozim	jař	ozim	jař	oves (jař)	louky	oves (jař)	ozim	jař	dřevo	seno	dřevo	na sv. Jíří	na sv. Václava
Střítež	1556	3	1	7½	7½	1	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
	1573	3	1	7½	7½	1	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-
Kožichovice ²	1556	½-1	½-1	4-7½	3½-7½	1-2	1	1	-	-	½-1	½-1	-	-	-	-	-
	1573	½-1	½-1	4-7½	3½-7½	1-2	1	2	-	-	½-1	½-1	-	-	-	-	-
Střížov	1556	3 ³		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1573	3		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Číměř	1556	1	1	5	2½	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1573	1	1	5	2½	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Slavičky	1556	3	1	? ⁴	-	-	-	? ⁵	-	? ⁶	-	-	-	-	-	-	-
	1573	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Hostákov	1556	4		10		3		2	-	-	1		-	-	-	-	-
	1573	4		10		3		2	-	-	1		-	-	-	-	-

¹ Vůz dřeva měli za povinnost přivézt o Vánocích.

² Výše robot je v této vsi značně rozdílná.

³ Práce je nerozlišena na ozim a jař.

⁴ Doba trvání práce je určena slovy: pokud na poli jest.

⁵ Doba trvání práce je určena slovy: pokud potřeba jest.

⁶ Taktéž

Vesnice	Dle urbáře	Orali (dní)		Nažali obilí (kop)		Žali (dní)		Síci (dní)		Vázat (dní)	Vozit obilí (dní)		Přivézt (vůz) ¹		Sekat (den)	Reluce robot (groše)	
		na ozim	na jař	ozim	jař	ozim	jař	oves (jař)	louky	oves (jař)	ozim	jař	dřevo	seno	dřevo	na sv. Jiří	na sv. Václava
Valdívov (půl lánu)	1556	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1573	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Trnava	1556	1	1	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1573	1 ⁷	1	3	3	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Pocoucov	1556	1	1	-	-	2		1	-	1	½	-	1	-	-	-	-
Pocoucov ⁸	1573	1	1	-	-	2	-	1	-	1	½		1	-	-	-	-
Týn (z domu)	1556	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1573	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bohdíkovice ⁹	1556	½-1	½-¾	2½-5	-	1-2	1-2	½-1	-	-	¼-½		1	1	-	-	-
	1573	½-1	½	2½-5	-	1-2	1-2	½-1	-	-	¼-½		1	1	-	-	-
Okřešice	1556	1	½	5	5	2	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-
	1573	1	½	5	5	2	-	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-
Račerovice	1556	3	1	5	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1573	3	1	5	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-

⁷ Orali ještě navíc 3 dny místo forování k valše.

⁸ Jíra Šplíchalů platí z lánu na svatého Jiří a na svatého Václava pouze 2 a půl groše za to, že pomáhá robotovat na rybnících Zámýši a na Výčapském u Pocoucova.

⁹ Ti, kteří platili větší plat, konali poté menší roboty.

tabulka 3-naturální renta dle urbářů z let 1556 a 1573

Vesnice	dle urbáře z roku 1556									dle urbáře z roku 1573								
	dávali ¹⁰ (ks.)					dávali (kytě)	dávali ¹¹ (měrice)		dávali (měrice)	dávali ¹² (ks.)					dávali (kytě)	dávali ¹³ (měrice)		dávali (měrice)
	slepice	vajec	sýry	polesnic h slepic	polesnic h vajec	konopí	žita	ovsa	polesní ho ovsu	slepice	vajec	sýry	polesnic h slepic	polesnic h vajec	konopí	žita	ovsa	polesní ho ovsu
Střítež	2	15	-	-	-	-	13	13	-	2	15	-	-	-	-	13	13	-
Kožichovice ¹⁴	1-2	5-10	-	-	-	-	-	-	1-2	2	10	-	-	-	-	-	1-2	-
Střížov	2	20	-	-	-	-	-	-	-	2	20	-	-	-	-	-	-	-
Číměř	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Slavičky	2	30	-	-	-	-	-	-	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Hostákov	7	30	-	-	-	-	-	-	-	7	30	-	-	-	-	-	-	-
Valdíkovo (půl lánu)	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	10	-	-	-	-	-	-	-
Trnava	2	-	-	-	-	2	-	-	-	2	10	-	-	-	-	-	-	-
Pocoucov	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	10	-	-	-	-	-	-	-
Týn (z domu)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-

¹⁴ Vyše platů a robot je v této vsi značně rozdílná.

¹⁰ Slepice a vejce se odevzdávaly na sv. Jiří.
¹¹ Obilí se odevzdávalo na svatého Martina. Pokud odevzdávali obilí nedávali žádný plat.
¹² Slepice a vejce se odevzdávaly na sv. Jiří.
¹³ Obilí se odevzdávalo na svatého Martina. Pokud odevzdávali obilí nedávali žádný plat.

Vesnice	dle urbáře z roku 1556									dle urbáře z roku 1573								
	dávali ¹⁰ (ks.)					dávali (kytě)	dávali ¹¹ (měrice)		dávali (měrice)	dávali ¹² (ks.)					dávali (kytě)	dávali ¹³ (měrice)		dávali (měrice)
	slepíc	vajec	sýry	polesníc h slepic	polesníc h vajec	konopí	žitá	ovsa	polesní ho ovsá	slepíc	vajec	sýry	polesníc h slepic	polesníc h vajec	konopí	žitá	ovsa	polesní ho ovsá
Bohdíkovice 15	1-2	15- 20	1-2	-	-	1-2	-	-	-	2	15- 20	-	-	-	-	-	-	-
Okřešice	3	30	3	-	-	2	-	-	-	3	30	-	-	-	-	-	-	-
Račerovice	3	15	1	-	-	-	-	-	-	3-4	30	-	-	-	-	-	-	-
Řípv	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Sokolí	2	-	1-2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Nová Ves	1½- 3	15- 30	2	-	-	2	-	-	-	3	30	-	-	-	-	-	-	-
Číhalín	2	30	-	-	-	-	-	-	-	2	30	-	-	-	-	-	-	-
Červená Lhota	3-4	-	-	-	-	-	-	-	-	3-4	10	-	-	-	-	-	-	-
Čechtín	4	10	-	-	-	-	-	-	2	4	10	-	-	-	-	-	2	-
Věstoňovice	4	16	-	-	-	-	-	-	-	4	16	-	-	-	-	-	-	-
Benetice	1	10	-	-	-	-	5	5	-	1	10	-	-	-	-	5	5	-
Vilímovičky	4	15	1	-	-	-	5	5	-	4	15	-	-	-	-	5	5	-
Svatoslav	5	16	-	1	-	-	-	-	2	5	16	-	1	4	-	-	-	2
Malá Kamenička	3	16	-	-	-	-	-	-	-	3-4	16	-	-	-	-	-	-	-

15 Ti, kteří platili větší plat, konali poté menší roboty.

